

V

23, JX 16 ✓

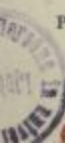
# meddobje

1-2

KAREL VLADIMIR TRUHLAR (RIM), RAZPADAJOČI MOST (1) GOLOBJE V DEŽJU (2) \* MILAN KOMAR (BUENOS AIRES), RAZMISLJANJA OB RAZGOVORIH II (3) \* VLADIMIR KOS (TOKIO), MOJE VRTNICE (9) \* BRANKO ROZMAN (BUENOS AIRES), ZLOČINEC (10) \* VLADIMIR KOS, NEVEČNI RIM (16), PAKROGI (16), TRILOGIJA V SUŠCU (17) \* ANTON KACIN (GORICA), ZACETKI SLOVENSKEGA LEPOSLOVNEGA EKSPRESIONIZMA (19).

CRKE BESEDE MISLI: POTOVANJE SKOZI ČAS (RUDA JURČEC, BUENOS AIRES, 40) \* ČAS NA TRIBUNI: IZ ZAPISKOV NEZNANEGA PISATELJA (ZORKO SIMČIČ, BUENOS AIRES, 58) \* ČRTA IN PROSTOR; MARIJANICA SAVINŠKOVA (MARIJAN MAROLT, BUENOS AIRES, 70) \* KNJIGE: MOJ VTIS OB BRANJU BALANTIČEVH PESMI (VLADIMIR KOS, 74) — NEVA RUDOLF - CISTO MALO LJUBEZNI, NEVA RUDOLF - JUŽNI KRİZ (TINE DEBELJAK, BUENOS AIRES, 76) \* ZAPISKI: KOCBEKOVE PESMI NA TRŽASKEM RADIJU (RAFKO VODEB, LOUVAIN, 79) — ŽUPANCI-CEVA PISMA SALVINIJU (RAFKO VODEB, 84) — RAZNO (88)

PRILOGA: POSMRтна MASKA SKOFA DR. GREGORIJA ROZMANA (FRANCE GORSE, CLEVELAND)



entresialo

D 129907

**D** 129907

**MEDDOBJE**

Leto V

1959

Številka 1-2

Izdaja Slovenska kulturna akcija v Buenos Airesu.  
Urejujeta Zorko Simčič in Ruda Jurčec.

Revija izhaja letno v štirih številkah. Naslov uredništva in uprave: Alvarado 350, Ramos Mejia, Peia. Buenos Aires, Argentina. — Uredništvo ne objavlja anonimnih dopisov. Prispevki s psevdonimom se objavijo samo, kadar je uredništvu znano tudi pravo avtorjevo ime. Rokopisi se ne vračajo.

Ovitek: arh. Marijan Eiletz.

Ta številka Meddobja je bila dotiskana 20. januarja 1960 in stane 60 mšn. — 2.— uša. — 800 LIT — 600 Francs — 35 Schillinge — 1 angl. funt.

Registro Nacional de Propiedad Intelectual No. 525.975.

Tisk tiskarne "Federico Grote" (Ladislav Lenček CM), Buenos Aires

KAREL VLADIMIR TRUHLAR

RAZPADAJOČI MOST<sup>v</sup>

Žile děbel,  
ki so se v daljnih,  
z leskom bronastih host  
presijanih jesenih  
tolikokrat  
slastno prožile  
pod vozovi temnih sliv,  
so trhle.

Nikdar več  
ne bodo brnele  
v belomodrikasti  
šum reke.

Stara ilovna  
póta na most  
je trdno preraslo  
kovinastordeče  
robidje.

Služba življenju  
je dozorela  
v samoto.

GOLOBJE V DEZJU<sup>v</sup>

Pod nasičeno  
kalno rdečino nadzidka  
se golobje  
trudno prepuščajo  
težkemu  
mokremu brezličju,  
ki je seglo  
v vse stvari.

Jasna,  
v sebi zbrana moč poleta,  
ki je včeraj  
nosila jato  
v čiste loke nad trgom,  
danes,  
skrita ob zidu,  
vsa ponižana,  
trepeta  
v mrzlih  
sunkih  
vetra.

Bleščica pepelnozelenih  
prog na perutih,  
ki je včeraj  
živo sijala v modrino,  
danes spi

in bo spala,  
dokler je ne predrami  
—kot junak zakleto kraljično—  
s svojim poljubom  
Prvo Sonce.

# RAZMIŠLJANJA

## OB RAZGOVORIH II

"SAJ JE ŽE VSE NAPISANO!"— Prijatelj mi pripoveduje o že pokojnem svojem profesorju, ki je slušateljem odvrnil, ko so ga prosili, naj vendar objavi svoja zanimiva izvajanja: "Saj je že vse napisano! Vi morda tega ne boste razumeli, a je tako: vse je že napisano." — Podoba je, da sta iz navedenih besed govorili ponižnost in pa **docta ignorantia**: odkril sem, da nisem ničesar odkril. Vendar nas posamičen primer kot tak ne zanima, pač pa bi se radi poglobili v izrek: "Saj je že vse napisano!", kolikor more imeti splošno veljavo.

TO JE LAHKO VELIKA MODROST.— Omenjene besede lahko izražajo staro, trdno modrost, da ni nič korenito novega pod soncem, da so nove resnice skoraj vedno ponavljanja in odkrivanja starih, včasih že pozabljenih resnic, kar zlasti velja za znanosti in vednosti o človeku, o smislu njegovega življenja, o filozofiji, o Bogu. Na teh osnovnih področjih je težko in pogosto celo nemogoče dognati kaj zares novega. Kdor piše ali razpravlja o teh stvareh, kakor da bi šlo za iznajdbo smodnika ali odkritje Amerike, utegne s tem kazati preveliko zaverovanost v svoj popravek in s tem ozkost svojega obzorja.

LAHKO PA NI MODROST.— Vendar teh vekovitih resnic nihče ni izrazil na izčrpen, celoten, vseobsežen in dokončen način. Nihče ni spravil vse njihove vsebine na dan tako, da bi se izpraznilo njihovo neprodorno in skrivnostno dno. Zato je vedno mogoče kaj dodati, kaj novega videti ali osvetliti, kaj poglobiti. In tudi če ne bi ničesar objektivnega dodali, je iste resnice mogoče v istih zajemih prevesti v jezik druge dobe, drugih okoliščin, drugih ljudi. In čeprav tako delo ni odkritje novega sveta, niti novo dobo napovedujoča iznajdba, je vendar neko odkritje in neka iznajdba.

STVARNOST NI NAREJENA PO MERI ČLOVEKOVEGA UMA. Stvarnost je globoka in neizčrpna; da bi ji prišli do dna, bi morali priti do božje ustvarjalne roke, iz katere je izšla. Zato odkrivanju ni konca. Luč uma napreduje, ni dvoma, a pod rešitvijo sedanjih vprašanj nas čakajo nova, še težja vprašanja. To, kar že vemo, se

z jasno opredelitvijo ne osamosvoji in ne pretrga vezi s skrivnostnim bitnim ozadjem. Korenine vseh naših luči vodijo v temo — v temo, ki po sebi nikakor ni tema, ampak luč, a je tema za nas, kajti stvarnost ni narejena po meri človekovega uma. Pravi realistični pogled na stvarnost je zato nerazdružljiv z zavestjo globinske zanimivosti vseh stvari in z radostjo nad njo. Kadar se gibljemo v tej perspektivi, je čisto mogoče pisati o očitih in že davno znanih stvareh s čudenjem in zavzetjem, kot da bi šlo za nekaj velikega in pomembnega.

**ČUDENJE IN PONIŽNOST.**— Nobenih objektivnih razlogov ni, da bi čudenje ne moglo soživetj s ponižnostjo. Nasprotno, skoraj bi trdili, da ni ponižnosti brez čudenja, ne čudenja brez ponižnosti. Biti ponižen je edino razumno stališče, ki ga človek lahko zavzame spričo veličine Boga in njegovega stvarstva. Ne gre tu za knjižno, abstraktno tezo o veličini, ampak za osebno doživetje te veličine. In, ali ni to doživetje tako silno blizu čudenju? Veličina Boga in stvarstva nikakor ni mrzla in mrka ter ne vzbuja samo strah in trepet, ampak predvsem vabi k ljubezni, k zanimanju, k umevanju in poglobitvi.

**ZAKAJ LAHKO NI MODROST.**— Če torej pri novem obravnavanju znanih resnic utripa čudenje in zanimanje, kot da bi šlo za nekaj resnično novega, ni v tem treba videti nič slabega, saj so vekovite resnice vedno nove in do vsakega rodu dospejo sveže, neobrabljene, vedno pereče. Slabo pa je, če se te vekovite resnice predstavljajo izključno v obliki prejšnjega stoletja ali v formulaciji druge, današnjim ljudem že ne več povsem razumljive kulture. Zato v tem pogledu ne velja: "Saj je že vse napisano!" Treba je namreč vse nanovo napisati, po-našiti, po-noviti. Spoznanje prejšnjih dob in preteklih mislecev nima pravice lastiti si značaja enokratnega, celotnega in zaključenega spoznanja.

**PRAVO ZADRŽANJE.**— Pravo po-navljanje že znanih resnic je enako oddaljeno od obeh skrajnosti: ne prikazuje stvari, ki so bile človeštvu že davno znane kot izvirna neobjavljena dognanja, po drugi strani pa jim spet v imenu preteklosti ne zanikuje neusahljive notranje novosti in jim ne krati njihovega vedno perečega značaja, samo zato, ker ne gre za strogo samonikla odkritja.

**LES EXTREMES SE TOUCHENT.**— Za obema skrajnostima se skriva ista zmota: človek je zmožen nečasovnega, tako rekoč angelškega spoznanja: *Simul et tota possessio* — enokratno in celotno posedovanje resnice, kakor se je izrazil Boecij, bi bilo potemtakem čisto možno v naravnem redu. Ko bi enkrat spoznali stvar, bi jo že zaključeno in izčrpno dojeli. Odtod odpor proti novim zajemom in poglobitvam. Saj je že vse povedano!

Če je torej možno tako enokratno popolno spoznanje, izročila izgube ves pomen. Na celem je moči uvideti vso resnico. Samonikla odkritja nehajo biti nekaj izrednega ter postanejo reden človekov spoznavni modus! — René Descartes, oče modernega racionalizma, je v filozofiji in znanosti drastično prelomil z vso preteklostjo, a pričakoval je, da bo njegov nauk ostal trajen in nespremenljiv. Upal je, da ga bodo v bodočnosti tako tolmačili po šolah, kakor so Aristotela v srednjem veku. — Napoleon je presekal s pravnimi tradicijami preteklosti, a je prepovedal razlago in dopolnjevanje svojega državljanskega zakonika, ki ga je smatral za dokončno dognanje v stroki. Saj je že vse povedano!

**ISTI VIR.**— Iz iste racionalistične togosti izvira moderno novotarstvo, ki prelamlja s tradicijo, in tudi za moderne čase značilna konservativnost, ki nepremično tiči v svojih shemah. — Koliko izvirnega in svojega so dodajali srednjeveški razlagalci Aristotelu ali Petru Lombardu! Koliko življenja utripa pod skromnim videzom malo možnosti nudečih komentarjev! — Kadar prevladuje zanimanje za stvar nad potrebo po osebnem uveljavljanju, se umsko življenje razvija svobodno in brez nepotrebnih nepopustljivosti.

\* \* \*

**KDO SE ŠE ZMENI ZA NAŠE DELO?** — Tovariš mi piše o težavah kulturnega dela v tujini in se sprašuje: "Ali ima ves ta napor še kak smisel? Kdo se še zmeni za naše početje?" — Taka vprašanja nam niso neznana, nasprotno, prav domača so nam, kot nam je domača negotovost, ki človeka, ki je družbeno bitje, rada obide, kadar pri svojem delu ne dobi odmeva, ki ga po pravici pričakuje. — Ko odgovarjamo na tovariševo pismo, se razgovarjamo tudi z našimi lastnimi dvomi.

**VZROKI NEGOTOVOSTI.**— Vzroki te negotovosti niso enostavni, čeprav se nikakor ne zde nerazrešljivo zamotani. Nemogoče je v kratkih razmišljanjih izluščiti vse činilce, ki doprinašajo k teži dvema. Zato se bomo dotaknili le nekaterih točk: že delna jasnost v celotnem vprašanju nam utegne znatno olajšati nadaljnje razmotrivanje.

**ČLOVEK JE BITJE, ŽEJNO SMISLA.**— Nič ni bolj upravičenega, bolj utemeljenega, bolj iz globin naše biti izvirajočega kot iskanje smisla v stvareh, dogodkih, naših in tujih dejanjih. Naš um vrta v stvari, ker je žejan smisla. Stvari brez smisla ne zanimajo. Nimajo osnove. Vise v zraku.

**VPRAŠANJA.**— Toda, kakšni so razlogi, ki upravičujejo dvom v smisel našega dela in nas istočasno nagibajo, da imamo tujo brezbržnost za osnovano in smisla polno? — Ali morda vrtamo le vase,

v druge pa ne? — Ali pa smo se navadili po odmevih, ki jih naše delo povzroči, soditi njegovo notranjo vrednost? — Če se je naš dvom porodil iz žeje po smislu, skritem v stvarih, zakaj potem rije samo v eni smeri? — Ali ni mogoče ta dvom čustvenega izvora in ima z umskim iskanjem bolj malo zveze? — Ali ni ta "smisel", ki ga našim naporom ne vidimo, pravzaprav le čustvena opora, ki si je želimo, pa je ne dobimo? — Ali pa gre morda samo za plitvo željo, da bi se naše delo razvijalo le v smeri že naprej zagotovljenega uspeha, kot nekakšno paradokсно uveljavljanje "à tout repos"?

**KAKŠEN JE TOREJ SMISEL "SMISLA"?**— Kakšen je torej smisel tistega "smisla", o katerem dvomimo, če ga naše delo ima? Pomanjkanje zadostne opore s strani občinstva ali pa celo pomanjkanje pravega občinstva nam nalaga večjo resnost in strogost do nas samih. Početje, ki ne izvira iz globokih notranjih prepričanj in potreb, ne more vzdržati brez aplavza, kajti, kolikor manj trdnosti je v našem srcu, toliko bolj želimo zunanjega potrdila, kolikor manj duhovne jasnosti in zrelosti imamo, toliko bolj čutimo potrebo po čustveni opori. Vendar s tem nočemo reči, da je treba delati brez vsake opore. Gre za bistveno drugo stvar: kod bomo iskali potrebne opore?

**KOD ISKATI OPORE?**— Oporo lahko iščemo samo tam, kjer je oporo moči dobiti. Kar ni trdno, nam trdnosti nuditi ne more. Trdnost pa, ki jo človek išče, ni mehanična, je duhovna in je zato nerazdružljiva s smiselnostjo. Naš duh je trden, kolikor se napaja z neizčrpnim smislom stvarnega reda, to se pravi, kolikor živi iz resnice in iz ljubezni. — Sodobna psihologija nas uči, da je potreba po čustveni opori največja pri osebah, ki živijo oddaljene od objektivne stvarnosti, zaprte v umetne svetove domišljije. Za nujno čustvene opore se skriva nezadoščena potreba po stiku s stvarnostjo. Kdor hodi po trdnih tleh danega dejanstva, mu je vsaka stopinja v oporo.<sup>1</sup>

**NEGOTOVOST NE PRIHAJA LE OD ZUNAJ.**— Negotovost ne prihaja samo od zunaj, temveč se pogosteje, kot se nam navadno zdi, poraja iz globin našega srca, kadar razlogi, ki nas gibljejo, niso dovolj močni ali dovolj pristni, kadar naše odločitve niso dovolj korenite ali kadar se naša volja ne opira na trdna tla. — Stvarnost ni namreč samo materialna: tudi svet duha je stvaren; ne le zunanja dejstva, tudi naše subjektivne zahteve, kadar so resnične, tvorijo del stvarnosti. V tem smislu bi lahko govorili o "notranji stvarnosti" v podobnem pomenu, kakor govori italijanski mislec Sciacca o "interiorità oggettiva".

**APLAVZI NE POMAGAJO VEDNO.**— Če naše delo ne bo izhajalo iz živega realizma, to je, iz duha resnice in ljubezni, nas še tako velik uspeh ne bo mogel za dolgo časa zavarovati pred intimno ne-



gotovostjo. Želeli si bomo z bolešno nujo vedno večjih uspehov ne zaradi naravnega dinamizma, ki žene človeka k vedno večjemu izpopolnjevanju, ampak zaradi psihofizičnega zakona, da mora biti doza pomirjevalnega sredstva vedno večja.

"DELO, POŠTENJE, POSVEČENJE".— Iz tega sledi, da je treba vso pozornost in vso voljo usmeriti v to, da bo naše delo vedno bolj pristno, zdravo in življenjsko resnično ter zato notranje prepričljivo. Delajmo pošteno! Kot je dejal Plečnik: "Delo, poštenje, posvečenje." Drugo bo že samo prišlo, če je tako božja volja.

ONSTRAN ROMANTIKE IN RACIONALIZMA.— Morda nas bo duševna stiska, ki jo povzročata osamljenost in nerazumevanje, prisilila storiti veliki korak naše dobe: premagati dve pogubni enostranosti, ki sta med nami še zelo močni, romantiko in racionalizem, da se bomo osvobodili čustvenih utvar in razumarskih sestavov ter prišli do sprave uma in srca, mere in zagona, discipline in sproščeniosti, preprostosti in bogastva, stalnosti in razgibanosti v doživetem in zato živem realizmu. Ker so se nam zmanjšale možnosti nepravih opor, bomo morda lažje našli pot do pravih.

DUH NI BEG.— Če je kaj značilno za duha, je to gotovo prisotnost. Ko spoznavamo, smo v stvareh in stvari so v nas. Čim večja je prodornost duha, tem večja je prisotnost. Duhovno prijateljstvo se spozna po prisotnosti. Kdor nas ima res rad, je z nami, nas spremlja, nas razume, pa čeprav malo govori in je fizično malo časa z nami. Čutna ljubezen pa je narobe: bližina teles in odsotnost duha.

KJER NI DUHA, TAM JE ODSOTNOST.— Kjer usiha življenje duha, usiha zanimanje, razpoložljivost, ljudje beže, ker nimajo obstanka. Če se človek ne razvija v globino, bega po površju. Povsod hodi, a nikjer ga ni.

BREZ OBČINSTVA.— Naše napore je treba usmeriti v globino, vsako učinkarstvo bi bilo izgubljanje časa. Avantura duha je največja avantura. — Včasih je luč tako svetla in zadoščenje človeka tako prevzame, da bi lahko shajal celo brez občinstva. To ni sad narcisizma niti solipsizma, kot bi ga nam skoraj gotovo očital kak marksist, to je sad stika s stvarnostjo, ki tistim, ki ji pazno prisluškujejo, odkriva svoj neizčrpan smisel.

AUTÁRKEIA.— V tej zvezi nam pride na misel pozabljena starogrška autárkeia<sup>2</sup>. Kulturnega delavca, ki bi znal shajati brez opore občinstva, bi stari imenovali autárkes. Po nauku mnogih antičnih in sodobnih poznavalcev človeške duše ni zmožen prave ljubezni do ljudi in stvari, kdor ni sposoben prenašati samote, ker ni dovolj trden v sebi ter preveč potrebuje čustvene opore. Pri takem človeku bi bilo več "lepljivosti" kot pa duha, da se poslužimo Sartrovega izrazslovja. Kdor se "prilepi", ne ljubi, ampak se poslužuje drugega

kot sredstva. Zato pa, če se človek ni prikopal do neke osnovne duševne samostojnosti, navadno ni zmožen prave ljubezni. Prava ljubezen zahteva namreč svobodo, samostojnost in bistrost, da ne izgubimo izpred oči resnično dobro ljubljenega bitja in da vedno bolj z mislijo in voljo prodremo vanj. Prava ljubezen mora potrditi vsakega v svojem, v tem, kar mu zares gre. Zato prava ljubezen širi okrog sebe ozračje reda in miru. — Če povedano prenesemo na kulturno delo, bi lahko rekli, da ni prave kulturne ustvarjalnosti, prave in pristne službe občinstvu brez samostojnosti duha, brez trdne zasidranosti v svojem. Potrebna je *autárkeia*.

**KDOR IMA DUŠO IN IZ DUŠE ŽIVI.**— V današnjem razduhovljenem svetu je pod vso brezbriznostjo vedno dovolj povpraševanja po pristnosti, po osebni konsistenci, po ostrem, krepkem in blagem vzdušju resnice. Kar pogledimo v velemestih sredi vse pridobitnosti, kako ljudje iščejo zdravnikov, pravnikov, vzgojiteljev, ki živijo za svoj poklic! Vse kar ima dušo in iz duše živi, brezdušni svet sicer sovraži, toda v bistvu išče in nevedé ljubi.

**INTELEKTUALCI IN POSESTNIKI.**— Nič se bolj ne izključuje kot življenje intelekta in pa neka posestniška ali lastniška mentaliteta. Ker stvari niso narejene po meri človeškega uma, je človek prisiljen stalno se prilagajati boljše spoznanim stvarim in prenavljati svoje miselne sisteme, da tako rečemo, primoran je biti stalno na potu. Tudi v intelektualnem življenju je človek popotnik — *homo viator*. — V kraljestvu duha ni nepremičnin, ki bi se dale posedovati in obdelavati brez tveganja in z zagotovljenim letnim donosom.

**AL' BO KAL POGNALO SEME, KDOR GA SEJE, SAM NE VE.** Ne zunanje priznanje, ampak notranja moč nam bo dala tisto varnost, brez katere ni duhovnega ustvarjanja. Ne varajmo se: v bistvu nas mučijo lastni hudiči, ne tuji; tesnoba nam povzroča predvsem lastna praznosta, ne molk drugih. Prav malo velikih ustvarjalcev je imelo uspeh že naprej zajamčen. Neka negotovost v tem pogledu, se zdi, da je celo znak pristnosti in čistih namenov: "Al' bo kal pognalo seme, kdor ga seje, sam ne ve."

1) Pod čustveno oporo ne razumemo toliko čustvene opore sploh, kolikor naopako (latinsko *vitiem*), to je, stalno razpoloženje človeka, ki tako rekoč redno potrebuje oporo in se brez nje v življenju ne more gibati. Primerjaj zanimiva, čeprav enostranska izvajanja pri Karen Horney, *The Neurotic Personality of our Time*, Northon, New York, zlasti 6. poglavje. — Kadar je čustvo življenjsko resnično, vsebuje samo v sebi neko oporo. Primerjaj O. Bollnow, *Das Wesen der Stimmungen*, Klostermann, Frankfurt a. Main, zlasti 7. poglavje.

2) *Autárkeia*, slovensko: avtarkija, pomeni samozadostnost (ločiti od *autarkhia* - samovlada); samozadostnost pametnega zrelega človeka, ki se

samostojno odloča in ne potrebuje prekomerne opore drugih; samozadostnost kreposti za srečno življenje; samozadostnost civilne družbe ali države. V članku uporabljamo besedo v prvih dveh smislih. Danes se ta izraz uporablja pretežno v gospodarskem smislu: *avtarkija* pomeni samozadostno gospodarstvo dežele, ki vse, kar potrebuje, sama proizvaja. — Primerjaj Gauthier O.P., *La magnanimité, l'ideal de la grandeur dans la philosophie païenne et dans la théologie chrétienne*, Paris, Vrin, 1951; p. 73-75, 110. — Potrebo neke osnovne samozadostnosti in samostojnosti za zrelo duševno življenje poudarja vzgojna tradicija vseh časov. — Nekateri filozofi, zlasti stoiki, so avtarkijo pretiravali. Nekaj podobnega je zaslediti tudi pri kakem modernem piscu, n.pr. pri Sartru.

VLADIMIR KOS

## MOJE VRTNICE

Poznaš zemljò, gorečo brez ognja?  
Zemljo moje duše,  
strmečo v srebrno telo  
umrlih voda  
v razkrajanju.

V poročno noč oblakov  
so vrtnice moje  
vse žalostne,  
vetrova krila prhùtajo  
brez počivanja  
drugam.

Kako me boš našel,  
ko nimam imena  
tam.

## Z L O Č I N E C

“Zaradi enega samega kovanca. Ali ste videli kdaj stavni stroj, ko stavec pritisne na gumb in se začno vrteti kolesa, premikati ročice, dvigati vzvodi, voziti naprave? Ne vem, zakaj me postane strah, kadar opazujem tisto premikanje. Bojim se, da se ne bo nikoli ustavilo. Želim si, da bi se kaka ročica zmotila in vstopila pred drugo, da bi zahreščalo in kolesje obstalo. A vse gre s tako točnostjo, tako po začrtani poti, da te je groza mrzle preračunanosti. Ko se stroj ustavi, se vedno oddahnem. . . Kdaj se bo ustavilo kolesje, ki ga je sprožil tisti kovanec? Ista mrzla določenost nevidnega stroja, isti naraščajoči ropot, isti strah, kje bo konec.”

Sedel je pred menoj v pletenem stolu in govoril nekam v modro steno. Hotel sem ga opazovati tako, da bi me pri tem ne videl. Petdesetletnik. Zagorel obraz, za spoznanje preženski, lasje že rahlo posive-li, prijetno neurejeni, glas težak, truden.

“Pripovedujte,” sem skorajda ukazal.

Iz desnega žepa je izvlekel z nenavadno skrbnostjo kovanec. Pogržal ga je na kazalcu in sredincu, ga ogledal proti svetlobi, obrnil in ga nalahno položil na mizo.

“Kaj vse morete kupiti za takle denar? Eno pero ali dve šivanki, dve tableti proti glavobolu ali eno vezalko. Tako mislite vi, tako misli še marsikdo. Kako kriva cenitev. Kakšna kratkovidnost. Ta denar more neprimerno več. Ta denar. . .”

Obstal je. Čutiti je bilo, da se je zavedel, da ni začel pri pravem koncu. Segel je v žep po zavojček s cigaretami, mi ponudil, pa takoj spet umaknil, češ, vi gotovo ne kadite, si vtaknil cigareto v usta, jo prižgal in potegnil prvi dim globoko vase. Vsi gibi so bili slovesni, skoro obredni, oči ves čas uprte v kovanec na mizi.

“Seveda, ko bi ne videl toliko, ko bi ne srečal toliko stvari v preteklosti. Danes gledam drugače kot včeraj in jutri bom gotovo spet drugače. Danes, včeraj, jutri. Ne, ne, saj ni prav. Vi se mi boste smejali. Ne mislite. . . Saj vem, saj še vem prav: včeraj, danes, jutri. Je sedaj prav? In vendar gre pri meni pot tako: danes, včeraj, jutri.”

Ni umaknil pogleda s kovanca. Počasi, skoraj pobožno je vlekli dim vase in kakor namenoma sobo z njim spreminjal v drug skrivnosten prostor.

Dolgo je molčal. Potem je začel s tišjim, zaupnejšim glasom: “Prav tisti večer. . .”

“Kateri večer?” sem mu padel v besedo.

Pogledal me je začudeno. Takoj sem razumel, da je zanj važen le en dan, le en večer...

“... sem bral pismo prijatelja iz njihovih temnic. Umazan, zmečkan kos papirja. S težavo sem prebral, kar je bilo nanj v grozi in hitrici nametanega. Pa saj mi besed ne bi bilo treba brati. Črke so povedale vse. Ali ste kdaj pomislili nanje? Na ljudi v temnicah, v bunkerjih? Kaj so to še ljudje? Prvi in drugi: tisti v bunkerju in tisti pred vrati bunkerja. Kakšen okus mora imeti juha, v katero je nemešan strup? Kakšno občutje mora imeti človek, ki diha strupeni plin? Kako se mora počutiti človek, ki dva meseca ni dobil kosa mila, ne kozarca vode, da bi se umil, brisače ali robca, da bi se obrisal, enega samega kosa perila, da bi se preoblekel? Kako mora biti človeku, ki čez dan ne sme zatisniti očesa v temnem bunkerju, ponoči pa mora spati s stosvečno prižgano žarnico nad očmi? Samota prinaša misli, misli, tisoč neumnih in pametnih misli, glava je težka od njih, pa nimaš koščka papirja, da bi jih spravil tja, da bi ne razbijale po glavi. Kaj je res čudno, če sliši tak človek za stenami glasove, ki jih ni?... Vse to samo zato, ker noče povedati enega imena. Vem, ne bo ga povedal. Ker s tem bi onega drugega zaprl v isti pekel kot njega. Prav tako brez razloga, brez smisla. In če človek pomisli, da je to le eno pismo enega človeka.”

Molčal sem. Vsaka beseda bi padla v prazno. Z nalivnim peresom sem risal po pivniku neurejene črte, obris neznanega mesta. Tenko drsanje peresa po ploskvi je ubijalo pretežki molk, ki se je jel nabirati na stene in položene ploščice na tleh.

“Človek je postal blazen od želje, da bi bil enak Bogu. Kaj ga ni ta blaznost obsedla že v začetku? A danes je drugače kot takrat. Takrat mu je šlo za nova spoznanja, za nove sile, za nov blesk. Danes tekmuje z Bogom le še v tem, da bi ustvaril pekel. A se sprašujem, od kod ta želja. Iz naveličanosti? Iz prenasičenosti?”

Od tistega pisma hodim po svoji poti nazaj, v preteklo, v pokopano. Vsak korak naprej je zame stopinja nazaj v tisto, kar je že minilo. Sleherno srečanje je le srečanje nečesa že zdavnaj srečanega. Zamišljeni kostanj, vijolična senca čez pločnik, prelomljena ploščica na tlaku, obrabljena kljuka v vratih — vse je vstajanje umrlega. Prav vsaka stvar ima svoj smisel nekje v preteklem. A istočasno se ročice na stroju premikajo v levo, v desno, vzvodi se dvigajo in padajo, čutim, da se stroj premika, da vstopa v nove trenutke in strah me je, ali se bo ustavil.”

Zavedel sem se, da sem se prepustil njegovim besedam, ne da bi se vprašal, kaj hoče, kje je začetek, kaj ga je tako do konca izpraznilo in napolnilo s seboj.

“Saj ne more biti drugače. Trenutki, ki smo jih takrat živeli, so bili prepolni. Čudno je pravzaprav nasprotno: kako smo mogli postavitj steno pred preživeto? Ali ste vi kdaj spali na senu ali na klopi, polni smrekovega vonja in duha po prsti? Pod cvetočo lesko ali v kožuhastom snegu, pričakujoč zadnje krogle, ves na božji dlani? Kako dober je bil črn kruh, umazan od nabojev, in maslo in mrzle ribe iz konzerv sredi zime. Kako dobra vroča, grenka kava, če po štiri dni nisi imel nič toplega v ustih. Premočeni do kože in s krvavimi žulji na podplatih smo se pehali preko senožeti in skozi bukove gozdove na sledi za njimi. Kdaj se je kdo opil: saj ni bil gotov, ali mu bo jutri denar še služil za kaj. Vsak dan smo se srečavali s smrtjo, nihče ni vedel, za katerim mlinom ali pod katero jelšo ga čaka. Hoteli smo podreti za vselej vse njihove temnice, pobiti vse stosvečne žarnice, razcefrati njihove zasliševalne zapisnike, ubiti glasove, ki jih ni in ki jih vendar čujejo po bunkerjih jetniki.”

Stavni stroj, kovanec, danes, včeraj, jutri, pismo iz celice, prehojena pot — ne, ni mi bilo mogoče najti zveze med vtisi. Kaj naj rečem? Ali naj sploh kaj rečem?

“Dnevi so bili polni doživetij,” sem negotovo izustil, pa mi je bilo takoj žal praznih besedi. Ozrl se je vame, skoraj se je zasmejal.

“Razumem. Nisem še čakal vaše besede. Kako naj uganete? A kar sem pravil, — res, potrpite, prosim vas. Že vnaprej zbiram dokaze proti sebi. Bojim se, veste, da bi...”

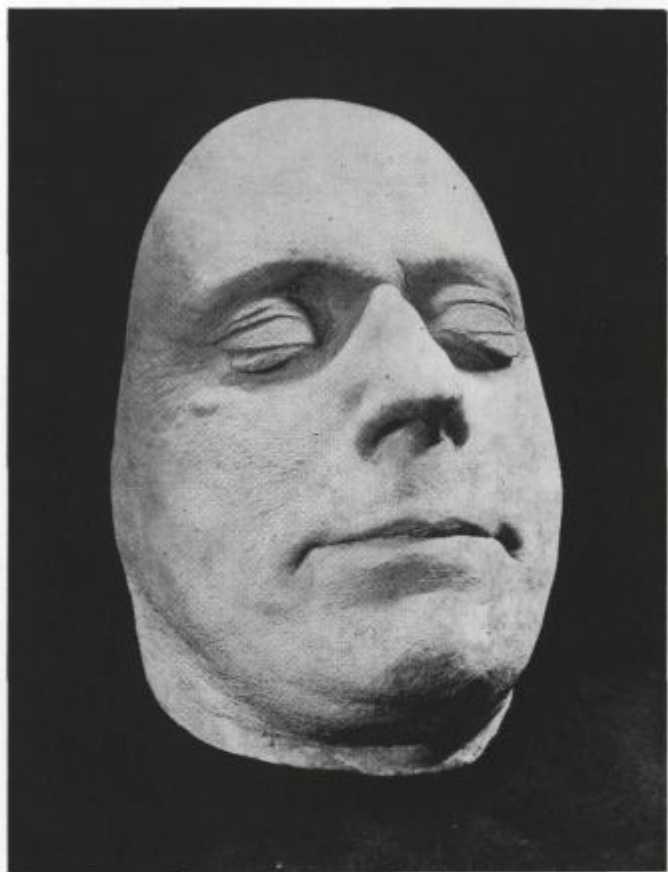
Vedno manj sem razumel. A tiste črne sence okrog njegovih oči so bile tako lepe, da sem vedel, da je vredno čakati zadnje besede.

“Seveda bi ne hotel za nič na svetu vplivati na vašo sodbo. Če sem rekel, da zbiram dokaze proti sebi... Ne vem, zakaj planejo vsi najprej z nasprotnimi dokazi. In ker se bojim, da bi tudi vi — to je tisti strah, zato vam govorim, čeprav se zdi, da je vse brez zveze.”

Dokazi proti sebi, nasprotni dokazi od drugih ljudi, strah pred temi, nemir zaradi prvih, neki medel okvir se je jel sestavljati. In vsebina?

“Zločinec sem,” je bruhnil iz sebe sunkoma, premočno. “Vse je v tem. Tako kot slišite. A nisem prišel po odpuščanje. Kako mi morete vi nekaj odpustiti, kar se bo zgodilo šele čez stoletja? Ne maram vašega odpuščanja. Sovražim vsakogar, ki bi mi hotel odpustiti, ker vem, da bi bilo tisto laž, zakrivanje resnice, moje resnice. Ne recite mi besede odpuščanja, lepo vas prosim.” Za hip je počakal, potem se je začel na glas smejati: “Pa sem vam rekel, da ne maram vplivati na vašo sodbo.”

Pred očmi mi je zrastel jetnik, od katerega je ta človek prejel pisanje iz temnice. Jetnik noče povedati imena, ker ve, da bi njegova



France Gorše: POSMRтна MASKA ŠKOFA Dr. GREGORLIJA ROŽMANA

izpoved mogla biti vzvod celi verigi laži. Ta tu zahteva, da priznam njegovo krivdo, ker se kot oni boji laži. Če je prvo junaštvo, kaj je to drugo?

"Sicer sem vam pa že povedal," je začel z glasom, kot da je šele začel govoriti. "Le tega ne veste, kako se je vse po vrsti dogodilo... Bilo je nekega vlažnega ponedeljka. Ob šestih zvečer sem si nataknil dežni plašč in stopil iz pisarne na cesto. Vrvež kot vsak večer, sproščenost po delu, prihajajoča spokojna ubranost. Prijetni, skoro domači obrazi, v obleki okus in čut, da je človeku kakor v salonu. Zavil sem v podzemsko železnico. Skupaj s sto in sto najrazličnejšimi obrazi sem se preril v železniški voz. Na tretji postaji sem izstopil, se naravnal po stopnicah navzgor na prečno podzemsko železnico. Stal sem ob progi.

Tik ob klopi je stal mlad fant. Težko, da bi imel že dvajset let. Dolg, razkuštran, nekoliko zanemarjen, z otožnimi, lepimi očmi. Mehanično je ponavljal ime komunističnega časopisa. Danes bi prepoznal njegov glas iz tisočglave množice.

Ni bilo misliti, da bi mogel na prvi vlak. Počakal sem in opazoval prodajalca. Prste je imel dolge, lepe. Sploh bi čedno oblečen delal prijeten vtis.

Mimo so hodili uradniki in večerniki v rokah, učiteljice s torbicami, glasni študentje z mapami in knjigami. Nihče ni kupil časopisa od otožnega fanta.

Fant je moral občutiti nesmiselnost svojega položaja. Kot da ga je reka odplavila h kraju. Ko bi se vsaj kdo ozrl nanj, a nič. Njegove besede so bile besede nad glave, pod oboke, v prazno.

Kaj mu daje moč, da ne pobegne, da se ne skrrije v zadnji kot in ne zakrije obraza v dlani in ne zajoka? Ta sila ni iz njega, je premehak. Mogoče dobi denar, tudi če ne proda časopisov. Mogoče ima doma mater, betežno starko, kateri mora kupiti kruha in mleka. Mogoče je imel ugodno službo, pa so ga odslovili zaradi njegovega prepričanja. Preveč je doživel, pa se mu je mogoče družba zastudila, zaklel se je proti njej.

Ni nehal ponavljati ime časopisa. Kupil ni nihče. Niti eden.

In če ne bo dobil denarja niti za kruh in mleko? Če bo dobil novo klobuto od ljudi? Če bo moral z novim porazom leči na neurejeno posteljo?

Nisem dosti mislil. Segel sem v žep in mu ponudil tisti kovanec: "Dajte mi časopis!"

Dal mi ga je in spravil denar.

Vstopil sem v vlak in se odpeljal."

Človek je sedel pred menoj utrujen, poten. Ni vedel, kaj bi rekel, a sem čutil, da ta molk ne sme trajati predolgo.



"To je vse?" sem rekel mirno.

"Se vam zdi malo? Vedel sem, vedel sem. Opozoril sem vas prej, bal sem se. Ne, vi ne vidite vsega. Vi tega niste doživeli. Kako morete v trenutku najti odgovor, ki ga jaz iščem že tedne in tedne?"

Počakal je.

"Edino, kar me je včasih pomirilo, je to, da se mi je fant smilil. Zato sem kupil od njega časopis. Samo zato."

"Ali je še kaj drugega važnega kot to?" sem se oglasil.

"Ne bi smel pozabiti svojih srečanj, preteklega, pokopanega. Fant bi se mi smel smiliti, a moje dejanje bi moralo biti drugačno. Seveda, lagodni smo. Ko bi fanta povabil v bar in mu naslikal, kar sem nekoč videl in bral, bi zamudil večerjo in bi ne mogel poslušati radijske oddaje. Te pol ure mi je bilo več kot človek. Potrdil sem ga na njegovi poti, dal mu novega poguma."

"Ne vem, če je nujno..." sem hotel ugovarjati, pa mi ni pustil končati stavka.

"Ne, ni nujno. Vem to. Le ena možnost je, da bi dal slovo sedanji poti brez mojega kovanca. Druga možnost bi bila zanj usodnejša in v tem primeru bi bil jaz njegov dobri angel. A kdo mi da gotovost, da sem mu zaprl vrata v obup?"

"In kdo vam da gotovost za prvo možnost?"

"Graditi bi moral na gotovih temeljih. Ob skodelici kave bi mu povedal vse. Kaj smo res samo zase doživeli, kar smo doživeli? Naj bo nov rod obsojen na isto srečavanje s smrtjo, ker smo mi obnemeli v svoji lagodnosti?"

Čutil sem, da so njegove besede pretehtane, možni izhodi zaprti z novimi ugovori. Nihče ne bo mogel odgovoriti temu človeku, če si sam ne najde odgovora.

"Ko bi ga še kdaj srečal v življenju. Gotovo bi ga povabil na kavo. A kaj, ko so naša srečanja le enkratna. Takrat rešuješ ali ubijaš. In ko bi ga res srečal čez nekaj tednov. Bo še isti, kot je bil? Bo še ista beseda zmogla, kar bi pred tedni? 'Kaj, vi ste? Vi, ki ste pred tedni kupili od mene časopis?' bi se mi zasmel. In kaj naj mu odgovorim? Da se mi je smilil? Sicer so pa vsa ta sklepanja v zraku: kot da se bova res še kdaj srečala.

Mislite, da on nima tovarišev? Mogoče ima dekleta. In dekle ima prijateljice. Misli enega človeka so končno misli velikega kroga ljudi. Kakšna misel bi prišla do mnogih ljudi, ko bi jaz ravnal drugače! Ne bi bili prepričani o vsem, vem. A dvom bi zasejal, majhno razpoko v jez zarezal. Tako sem pa vrgel novega cementa na steno. Če začnem misliti, da bo mogoče fant imel družino, ki bo prav tako morala živeti zlagano življenje, ne vidim več konca poti."

Molčal sem. Vsaka beseda bi povedala manj kot molk.

"Mislim na uradnike, na učiteljice in študente, ki so hodili tam mimo. Mislite, da me niso opazili? Vsi res ne. A recimo, da me je samo eden opazil. In ni nujno, da je sploh pomislil na to, kaj kupujem. Podoba se mu je vtisnila v dušo in nihče več je ne zbríše. Tudi ta podoba bo odločala pri njegovih korakih, čeprav se tega mogoče niti zavedal ne bo. Nikdar mu ne bo mogel nihče dokazati, da so vsi ljudje proti raj obetajočemu sistemu. Sam je videl človeka v dežnem plašču, ki je nekega vlažnega ponedeljka kupoval njihov časopis. Tudi ta vtis v njem ni samo njegova lastnina. Čez deset let morda, mogoče še kasneje bo ob dani besedi postal lastnina kroga ljudi. Ne bo mogoče prepričal, a vzbudil bo dvom."

Verjetno sem prvi, ki poslušam izpoved tega človeka. Ne vem, zakaj mi je prišlo to na misel. Je bil ponos? Ali le veselje, da je tudi on prišel do trenutka, ko more z besedo na dan?

"In če sem res zastavil prodajalcu pot v obup? In če me ni niti eden opazil? Kaj je tisti kovanec res tako brez cene? Vem, danes in jutri in drugo leto res. A čez petdeset, čez sto let? Čez petsto let? Moj denar bo gradil koncentracijska taborišča, kemijske laboratorije za strup in plin, tovarne za stosvečne žarnice, tovarne za orožje. Ali ste kdaj videli štiriletnega otroka, ko gradi gradove? Mlado ženo, ki čaka na prvi sad? Starega očeta, ki se veseli spokojnega večera? Vsem sem ukradel njihove sanje. Tudi jaz sem pomagal graditi pekel."

Ob zadnjih besedah se je razburil, tresel se je po vsem telesu. Dolgo je sedel in gledal v steno.

Molk v sobi je prekrival podobe. Človek je vstal in brez besede izginil skozi vrata.

NEVEČNI RIM

Smrdi  
s kanalov in ozkih ulic  
v baržunast večer.  
V Venerinem templju  
lovijo mačke  
nervozne, drobne miši.  
A Tiberin tok je mir.  
Luči ležijo na stari cesti,  
kjer iščejo dom.  
Dim z brlogov móli.  
Uporen. Bled.  
Srednjeveški stolp  
v plenicah visi.  
Vseh vrvenj mre sled.  
Oči gorijo  
otrokom, cipam, menihom.  
In kri Mučenih diši  
do palač v ledeni lepoti.  
Božji duh  
trepeta  
od reklam do zvezd.  
In ustvarja.

PAKROGI

Naenkrat postanejo zrak in pot in misel  
têžki.  
Bolijo. V vrtince me vlačijo  
têžki kot krivda.  
Iz silne daljave se sveti vseh stvari  
Središče.  
A toliko rok se steguje  
po srcu, ki  
niha  
v pakrogih, v pokrogih, v pakrogih

sonc in —  
o Bog!  
Naj hvalim za slutnjo ponižnosti Te...  
s ščitnih naprav črepinj!

## TRIOLOGIJA V SUŠCU

### PRVI ČAS: GNITJE

Rjava, zelena, osiva

barva čepijo ob  
truplu ubitega hrasta,  
a veter raznaša  
deževnost; čuden nesmisel  
leži v kolobarjev objemu;  
vonjava odhaja; končano  
je.  
Pohodi rumenih živali  
trgajo s skorje utvaro;  
v pramiznem ustroju korakajo  
k strujenim žilam  
in pijejo srečne;  
skrbno polagajo v gnezda  
iz tople tkanine  
mladiče. Meglice se vračajo  
k večnosti.

### DRUGI ČAS: OGENJ

Potem v valovih

belega trajanja  
zobjé priplavajo  
hitrih koles  
in truplo  
dvignejo na  
brneči čoln.  
Slovesno je.  
A vijolica  
s trave kliče:

“Zbogom, ljube  
živalce! Bodite  
močne!” in  
misli na —  
peč.

Na temni  
madež kane  
tihóst, ki  
bilke boža,  
zgubljeno dehti .

### TRETJI ČAS: ISKALEC

Zdaj je skoraj april.

Moj duh visi med  
vejami do nebá, in  
vprašuje: čemu, čemu, čemu?  
Piš norčuje se: u —  
u — u. Lisjaki krohotajo se:  
u — u — u — u.  
Bohotanje vitkih trav tke  
preproge čez sled odhoda.  
Prav ta hrast... In  
prav te živalce... Nebó  
je deviška skladnost tajn.

# ZAČETKI SLOVENSKEGA LEPOSLOVNEGA EKSPRESIONIZMA

Zbirko povesti goriškega pisatelja, katerega je nadzirana in tendenčno precejana literarna zgodovina v domovini spočetka skušala izbrisati iz letopisov slovenske lepe knjige, a ga je potem le morala priznati, čeprav ga je nepravilno ocenila iz ozkega vidnega kota uradne estetike, moramo toplo pozdraviti. Slovenska kulturna akcija je s tem izborom postavila Velikonja na mesto, ki mu po objektivni sodbi gre.

Ker je knjiga pomembna in sega v nekem smislu preko mej takih zbornikov, je vredno, da se z njo bavimo obširneje, zlasti še, ker je Jože Velikonja, pisateljev sin, v uvodu orisal očeta bolj kot človeka nego kot pisatelja. V literarnozgodovinskem pogledu ga je uvrstil v "drugi rod dominisvetovcev".

Zdi se mi, da ta oznaka ne ustreza dejanskemu razvoju dominisvetovske in sploh slovenske literature.

Prva tri desetletja "Doma in sveta" so list urejevali trije uredniki:

1. Ustanovitelj dr. Frančišek Lampe (1888-1900). Njemu je šlo predvsem za družinski list s katoliško usmerjenim leposlovjem. Lampe je zbral kakih trideset sotrudnikov. Med njimi so bili: Janko Barle, Josip Benkovič, Peter Bohinjec, Ivan Cankar, Jože Debevec, Fran Detela, Franc Finžgar, Anton Funtek, Engelbert Gangl, Josip Grilanc, Franc Jaklič, Franc Kralj, Janez Ev. Krek, Anton Medved, Ksaver Meško, Mihael Opeka, Pavlina Pajkova, Pavel Perko, Lovro Pogačnik, Ljudmila Poljanec, Matija Prelesnik, Silvin Sardenko, Anton Sušnik, Ivo Trošt, Aleš Ušeničnik, Oton Župančič. Mnogi med njimi so bili začetniki; pozneje so se razvilj v raznih smereh. Drugi so bili epigoni, ki se nikoli niso dvignili iznad pišoče množice, aji pa taki, ki so po prvih slovstvenih poskusih sploh utihnili. Literarno je to zelo neenotna družba. Prozaisti med njimi so bili z redkimi izjemami epigoni realizma, včasih s poučno noto. Urednik sam je odločno zagovarjal zdrav realizem. V članku "Naš program" je temperamentno izjavil: "Tu je treba močno zaklicati: Resnica naprej! Sedaj ni časa za gole izmišljotine; ne pitajmo naroda s slovstvom o deveti deželi, ampak s slovstvom resničnim in temeljitim! — — — Resnica pa, katera koli si bodi, ni sama na sebi moč; njena moč in svetloba se kaže v življenju. Življenje človeštva je neizmeren tok, ki se vali naprej in naprej. To je odprta knjiga, iz katere se najbolj učimo

---

Ob Velikonjevi Knjigi "Ljudje". — Zbral pisatelj sam. Uvod: Jože Velikonja. Oprema: Milan Volovšek. Uredil in pripombe napisal: Tine Debeljak. Str. 342. — Izdala Slovenska Kulturna akcija v Buenos Airesu 1955.

resnice. — — — In prav življenje, to čudovito gibanje človeškega rodu po vseh raznovrstnih potih, ovinkih, prepadih — življenje kot zrcalo resnice, naj bi kazal naš list istinito in umevno in lepo. — — — Lepo, čisto zrcalo življenja bodi lepo slovstvo, to načelo nas je vedno vodilo." (DS, 1896, str. 60-62.)

Kakor je podoben krog pred njimi ustvaril večerniško povest, tako je ta skupina ustvarila posebno vrsto poljudne povesti, katero bi lahko imenovali dominsvetovsko povest. V glavnem pa predstavlja "Dom in svet" Franciška Lampe stopnjo zbiranja sotrudnikov. Lampe je zbudil mnogo latentnih moči, ki bi se brez njega morda sploh nikoli ne bile pokazale; širil je tudi smisel za umetnost in leposlovje po katoliških načelih. To je prvi rod dominsvetovcev.

II. Dr. Francišek Lampe je 24. septembra 1900 umrl. Že med njegovo boleznijo je DS urejeval dr. Evgen Lampe in ga naslednje leto (1901) tudi formalno prevzel. Uredništvo je obdržal do leta 1913. Pomagala sta mu Mihael Opeka (1901-1912) in Andrej Kalan (1913). Poleg sotrudnikov iz prejšnje dobe (nekaj imen: Peter Bohinjec, Ivan Cankar, Jože Debevec, Fran Detela, Franc Pinžgar, Franc Jaklič, Anton Medved, Ksaver Meško, Mihael Opeka, Silvin Sardenko) so se oglasili mnogi novi: Venceslav Bele, Peter Butkovič, Izidor Cankar, Ivo Česnik, m. Elizabeta, Anton Erjavec, Lea Fatur, Cvetko Golar, Andrej Kalan, Marija Gregoričeva, Griša Koritnik, Ivan Lah, Evgen Lampe, Leopold Lenard, Joža Lovrenčič, Janko Mlakar, Janez Pucelj, Milan Pugelj, Lojze Remec, Fr. Ks. Steržaj, Leopold Turšič, Jože Vandot itd.

Ta skupina — drugi rod dominsvetovcev<sup>1</sup> — je imela nedvomno močnejše umetniške ambicije kot prejšnja. Pisatelji in pesniki iz prvega rodu, ki so ostali zvesti listu in poeziji sploh, so se večinoma razvili v resnične umetnike. Vendar je delo te skupine v bistvu le nadaljevanje prve, in gradnja s katoliško miselnostjo prežetega leposlovja v smislu sklepov slovenskih katoliških shodov.

III. V januarju 1914 je prevzel uredništvo "Doma in sveta" dr. Izidor Cankar; ohranil ga je pet let (1914-1918). Zanimivo bi bilo vedeti, ali ga je dr. Evgen Lampe predal po dogovoru in brez trenja. Vsekakor je bil dr. Izidor Cankar takrat up katoliškega leposlovja. Pojavil se je nenadoma s svojo elegantno svetovljansko prikaznijo; spočetka se je zdelo, da skoraj ne sodi v tedanje slovenske razmere. V DS je od leta 1907 dalje objavil nekaj novelic in ocen (psevdonim France Bregar), večino znamenitih "Obiskov" (1910-11) in psihološki roman "S poti" z nezaključenim dejanjem. Ni mi znano, ali je kdaj napisal kako pesem;<sup>2</sup> morda sta njegovi dve ekspresionistični pesmi v "S poti", o katerih pravi, da jih je napisal Fritz.

<sup>1</sup> Kot drugi rod dominsvetovcev je nekatere iz te skupine označil že Slodnjak (*Pregled slovenskega slovstva*. Akad. založba, Ljubljana, 1934).

<sup>2</sup> Doklerjevo "Jubilejno kazalo za vseh petdeset letnikov Doma in sveta" (Ljubljana 1938) Izidorja Cankarja ne navaja med pesniki. Ni verjetno, da se je Izidor skrival za kakim drugim psevdonimom. Sicer pa Dokler

Bil je razgledan, genialen mož; svoje misli je znal zapisati nenavadno pregnantno in jasno. Kot umetnostni zgodovinar je poznal sodobne evropske tokove v upodabljaljoči umetnosti in slovstvu. Za sabo je imel soliden študij iz bogoslovja in univerze. Bil je bolj konkretna figura kot Ivan; na poučnih potovanjih si je širil obzorje in utrjeval sodbe. Bil je estetsko poliedričen dah. Po romanu "S poti" bi sodil, da sta bili v njem dve močni skrajnosti, dva pola, dve duši, čisto po Faustovo: "Zwei Seelen wohnen, ach, in meiner Brust; / die eine will sich von der andern trennen." Na eni strani objektiven umetnostni zgodovinar, registrator umetnostnih vrednot v slikarstvu v teku stoletij, razumarski analitik, priznavatelj teh vrednot in veličin glede na čas, v katerem so nastale, še ves zvezan s preteklostjo; na drugi strani pristaš moderne umetnostne zgodovine, posebejlene v Fritzu, ki priznava le to, kar ugaja danes; ekspresionistični pesnik, živčen, nezadovoljen, poln kontrastov in paradoksov. "Fritz, ti se neprestano giblješ v ekstremih. Obup in titanska zavest, ljubezen in sovraštvo, dvom in vseslutnost si podajajo roke v tvojem srcu."<sup>3</sup> Fritz izpoveduje nato: "Ljubim ta večni prepir, čustveno razdrapanost, ljubim glavobol in besede brez zveze, svoje vseslutnosti bi ne zamenjal za vsevednost... Bolj sem srečen v tem boju, večni revolti in bolj zdrav kot zdravnik."<sup>4</sup> — "Za novo senzacijo ali za nov izraz bi se dal zapeljati v najhujše grehe; pripravljen bi bil ubijati, če bi potem mogel zagrabit enega naglih utripov svojega čustvovanja in ga ukleniti v besedo."<sup>5</sup> In pozneje zadene ob točko, ki se nekaterim zdi bistvena za ekspresionizem: "V tistem razpoloženju sem, ko mislim, da imajo oni tepej prav, ki trdijo, da smo bolni. Da nam je mišljenje zdrknilo iz središča, od narave določenega. Zopet enkrat mislim, da blaznim, kadar skušam vdreti v mračni dom svoje duše, jo prijeti in vreči na svetlo, da si jo ogledam pri soncu."<sup>6</sup> Izidor spoznava dalje: "Mi smo z nemočjo svoje zvižahnosti pokazali, da nam je razum opešal, ko se je poostрил, kakor je oko bolno, če je dalekovidno, toda tam se je nagon pokvaril in je sedaj kakor od vetra presukan kažipot, kakor raztrgano strašilo sredi njive, ki v njem gnezdiijo vrabci, kakor zakonik pisan od zločincev."<sup>7</sup> "Vidim tudi, da je gorje, če zadene bolan razum ob pokvarjen nagon."<sup>8</sup> Fritz fantazira v nestrpnem pričakovanju: "Odpravil bom vsa prometna sredstva. Prenašali se bomo z voljo in z naglico misli, ki ljubijo."<sup>9</sup>

Čisto drugače, skoraj mirno govori drugod: "Kako zvonka je beseda Italija, ritmično blaglasje je v njej, ki je skrivnost lepih besed in lepega

---

ni zanesljiv. Oceno Krekove knjige "Kroaten und Slowenen" (Dokler pravi "Kroaten und Serben"), z naslovom "Pozabljene rokavice", katero je spisal Ivan Cankar, pripisuje Izidorju. Članek ali razpravo z naslovom "Najnovejša umetnost — futurizem ali ekspresionizem", katerega naj bi bil Izidor objavil v DS 1912, zaman iščeš v tem, a tudi v drugih letnikih do 1920. Mogoče je le kaka glosa na platnicah; teh pa nisen imel v rokah.

<sup>3</sup> S poti. — DS 1913, str. 172.

<sup>4</sup> l. c. 173

<sup>5</sup> l. c. 212

<sup>6</sup> l. c. 214

<sup>7</sup> l. c. 329

<sup>8</sup> l. c. 330

<sup>9</sup> l. c. 375



stila. Čudno je, da se ljudje še niso pečali s to skrivnostjo, da je niso izkušali razkriti, ker kar pišejo o lepoti stila, je bolj skrivnostno kot lepota sama. In vendar je gotovo, da se ravna dober stilist nezavedno po zakonih skladja — ne le po zakonih slovniške logike — kakor je gotovo, da delujejo v umetniku nezavedno veliki zakoni, ki jih razkrijejo šele pozni potomci, v katerih morda teh zakonov nič več ni. Kar vemo o stilu, so le drobci, in še daleč ne najvažnejši; o besednem stilu posebno, toda o muzikalčnem in slikarskem ravno tako. Kdor bi odkril to skrivnost, bi posvetil v najtemnejši kot umetnikove psihologije; videli bi tam čudeže. Približal bi nam lepoto iz neizmerne daljave, prijeti bi jo mogli in držati kakor plen." <sup>10</sup> Malo pozneje izpoveduje: "S toploto v srcu se gosti tudi spoznanje pred menoj, formula vsega bitja, ki je vekovita in pravzaprav edina bolečina mladih ljudi, cilj vsega njihovega hrepenenja, postaja omejeno telo, skoro enačba." <sup>11</sup> Še marsikje drugje se pokažeta v njegovem delu ti dve sestavini njegove duševnosti: stilizirani ornament na platnicah knjižne izdaje "Obiskov" (1920), ornamenta na platnicah v platno vezanih "Zbranih spisov Ivana Cankarja", inicialke ter sploh oprema istih razodevajo notranji mir, dognanost vsega. Že leta 1914 pa ga je zanimal tudi Picasso; v DS je objavil njegovega "Rezbarja". Leta 1912 je simpatično pisal o francoskem simbolizmu. Isto leto je v slovensko literarno kritiko zanesel pojma impresionizem in ekspresionizem, in sicer s prevodom članka iz angleškega umetnostnega lista "The Studio" od 15. dec. 1911. Morda je na njegovo pobudo Ivan Gruden napisal razpravo "L'Italia futurista" (DS 1913). To dvojnost v sebi je čutil tudi sam. Ko ga je razglabljanje zavedlo predaleč, v slepo ulico ali paradoks, je zaklical: "Cankar, sovražnik moj, bodi pameten!" <sup>12</sup>

Izidor Cankar je zelo zgodaj popolnoma dozorel. Ko je bil bogoslovec in je nasproti Ivanu Cankarju izrazil negativno sodbo o Smrekarjevih risbah za "Krpanovo kobilu", mu je Ivan še lahko očital: "Vi vsi ste *premalo videli*, vam vsem je preveč *tuja* umetnost, posebno moderna, da bi si smeli lastiti hitro sodbo." <sup>13</sup> Tri leta pozneje (1910-1911), ko mu je bilo 24 oziroma 25 let, je že napisal "Obiske". Iz učenca je skoraj čez noč postal mojster. Življenje mu po tridesetem letu starosti ni nudilo več veliko. Krščanstvo ga že zgodaj ni več vezalo. Sam izjavlja: "Tudi jaz sem si že izpraševal vest in sem videl, kako mi krščanstvo lepo dogmatično živi v glavi, srce pa o njem le malo ve." <sup>14</sup> Nikjer ga ni držalo trajno. Večni nemir ga je gnal iz stroke v stroko. Ko se mu je zdelo, da je leposlovju pogledal do dna, se je obrnil v politiko. Bilo je glavni urednik "Slovenca" (1918-1919), govoril je na shodih, bil član Narodnega sveta, Narodnega veča in delegacije za ujedinjenje. Politike se je kmalu naveličal. Pripravil se je za profesuro na univerzi in se poglobil zlasti v upodabljaajočo umetnost zapadne Evrope. Urejeval je Ivanove Zbrane spise, a je tik pred koncem (z XIX. zvezkom) prenehal. Vstopil je v diplomatsko službo; postal poslanik v Argentini in po vojni v Atenah. Vmes

<sup>10</sup> l. c. 97

<sup>11</sup> l. c. 135.

<sup>12</sup> l. c. 135

<sup>13</sup> Pismo 2. januarja 1907 — *Pisma Ivana Cankarja*, II. str. 481

<sup>14</sup> Izidor Cankar: *Odlomki iz pisem*. DS 1916 str. 111

je prevajal iz nemščine, angleščine in francoščine. Privedil je kritično izdajo korespondence Ivana Cankarja; veliko je pisal o likovni umetnosti. Za olinijsko mirnim, skoraj negibnim obrazom je živel nemiren duh ali po Nietzschejevo: dionizična narava pod apolinično zunanostjo. Njegova korespondenca, ki je literarno verjetno zanimivejša kot Ivanova, bi utegnila prinesiti odgovor na marsikatero vprašanje.

Svoje misli o umetnosti je prva leta Izidor Cankar večkrat izpovedal. Nikoli ni poskušal lepote definirati. Verjetno je čutil, da je to nekaj nemoogočega. Z lepoto in umetnostjo se je bavil bolj po njenih pojavih, torej fenomenološko, kot pa z njenim bistvom. V "Obiskih" je iskal psihološke vzroke umetniškega ustvarjanja, skušal je umetnost, zlasti leposlovno, razmejiti z ostalimi panogami duševnega delovanja. V znani polemiki z Ušeničnikom (1916 in pozneje) je skušal predvsem potegniti črto ločnico med leposlovjem in pedagogiko.

V listnici uredništva<sup>15</sup> je na razne očitke izrazil svojo vero v umetnost in čisto na kratko sarkastično pribil: "Dom in svet se ogreva samo za eno 'strujo', ki je brez organizacije in statutih, ki je od stvarjenja sveta vedno v opoziciji proti svetu, ki je tragično maloštevilna, ki ne živi, životari pa le, dasi je od prvega začetka brez bodočnosti. To je strančica fanatičnih in potentakem nepraktičnih, kratkovidnih, pa pravzaprav poštenih ljudi, ki imajo zastarel in omejen program, kakor je zapisan v evangeliju. Svet je sprt z njo in ona s svetom, zato se zateka k fiktivni lepoti, ki jo imenuje umetnost, ter išče v njej sebi tolažbe in svetu zdraviha." Leto pozneje (1917) se je na prvi strani XXX. letnika "Doma in sveta" poklonil spominu njegovega ustanovitelja Frančiška Lampeta: "...Po resnico pojdemo k mnogoterim ugankam umetnosti in življenja in nič drugega nečemo od nje, kakor da je resnična. Lepoto bomo iskali, kjerkoli jo zaslutimo v kateri izmed premnogih njenih oblik; ne drznemo si ji predpisovati, da boji taka ali drugačna, a da je vsa lepa, to hočemo od nje.

Umetnost nam tudi ni idol, ki ga molimo. Živ organ življenja je in je le toliko vredna, kolikor življenju služi. Času koristi, kolikor večno veljavnega ustvari. Zato poreče zmoti, če jo sreča: 'Laž si in ti kljubujem!' In zlu: 'Greh si in te sovražim!' V tej suženjski sedanosti, v tej srčni stiski našega naroda in dušni onemoglosti človeštva tudi zanjo ni važnejšega dela, nego da oznanja z besedami, ki so ji dane, osvobojujočo moč resnice božje in veselo prostost krščanskega npravnega zakona. — Naša misel se ljubo oklepa doma, prepreza svet in hoče v večnost."

Izidor Cankar je vodil tretji rod domin svetovcev. Pri njegovem DS so sodelovali sicer tudi pesniki in pisatelji, ki so pomenili nadaljevanje preteklosti, kot Finžgar, Meško, Ivan Cankar, Ivo Šorli, Fran Detela itd. Nekatere od teh je morda spet pritegnil dr. Jože Debevec, ki je urejeval DS nekaj časa 1915, ko je bil Izidor v vojaški službi.

V sotrudniški krog po je stopila tudi skupina mlajših, bolj ali manj vehementnih upornikov proti neposredni preteklosti, ki so hoteli s preteklostjo prelomiti, ker so verjeli, da je to mogoče. Ta skupina tvori začetek nove

<sup>15</sup> DS 1916 str. 112

struje, nov poganjek. V primeri z njo je bil n. pr. Ivan Cankar z moderno vred že — star. Ob tej ugotovitvi mi ne gre za vrednotenje, za vprašanje, kdo je ustvaril večje umetnine. Ivan Cankar je prav v tem času pisal in v DS objavljaval svoje "Podobe iz sanj", ki so bile kot zlato jabolko na stari veji. Pri "Ljubljanskem zvonu" se teža preteklosti vidi še lepše. Leta 1917 sta drug poleg drugega pisala Tavčar "Cvetje v jeseni" in Kraigher naturalistični roman "Mlada ljubezen", dva pisca, tako različna po umetniški smeri, starosti in čustvovanju. A niti prvi niti drugi ni več dajal pečata času; razvoj je bil že davno šel mimo njiju. Kljub temu je Tavčarjeva idilična novela umetniški biser neminljive svežosti.

IV. Izidor Cankar je postavil DS na novo podlago. Eklektično družinsko-leposlovno glasilo je spremenil v odlično homogeno literarno revijo, glasilko nove umetnosti; nekaj podobnega, a ne tako mogočnega je bil v okviru svojega časa Stritarjev "Zvon" in pozneje Levčev "Ljubljanski zvon" (1881-1890). Naključje ali kaj je združilo genialnega urednika in plejado mladih pisateljev in pesnikov, katere je gnalo isto podzavestno hotenje, isti "Sturm und Drang" v novo literarno strujo, v — ekspresionizem.

Leposlovni ekspresionizem so literati ekspresionisti in literarni kritiki opredelili precej različno. Literati sami so se tega naziva spočetka oteпали. Danes stoji, da je nastal v desetletju pred prvo svetovno vojno kot ens izmed oblik reakcije na naturalizem in njegovo ozkost, na mračni pesinizem in na pretirano poudarjanje oblike, to je estetski formalizem. V sebi ima močne romantične prvine; oznanjuje pravičnost v življenju družbe in posameznikov. Njegovo zastavo je dvignila generacija, rojena v osemdesetih letih; več zastopnikov je iz leta 1890; in to ne samo pri Slovencih (Bevk, Lovrenčič), temveč tudi pri Nemcih (Kasimir Edschmid, Franz Werfel, Walter Hasenclever). Edschmid, eden prvih in najodločnejših oznanjevalcev te nove struje, pravi, da "...die Künstler der neuen Bewegung... waren nicht mehr unterworfen den Ideen, Nöten und persönlichen Tragödien bürgerlichen und kapitalistischen Denkens. Ihnen entfaltete das Gefühl sich masslos. Sie sahen nicht. Sie schauten. Sie photographierten nicht. Sie hatten Gesichte. Statt der Rakete schufen sie die dauernde Erregung... Vor allem gab es gegen das Atomische, Verstücker der Impressionisten nun ein grosses, umspannendes Weltgefühl. In ihm stand die Erde, das Dasein als eine grosse Vision. Es gab Gefühle darin und Menschen. Sie sollten erfasst werden im Kern und im Ursprünglichen. Die grosse Musik eines Dichters sind seine Menschen. Sie werden ihm nur gross, wenn ihre Umgebung gross ist. — Niemand zweifelt, dass das das Echte nicht sein kann, was uns als äussere Realität erscheint. Die Realität muss von uns geschaffen werden. Der Sinn des Gegenstands muss erwählt werden. Begnügt darf sich nicht werden mit der geglaubten, gewählten, notierten Tatsache, es muss das Bild der Welt rein und unverfälscht gespiegelt werden. Das aber ist nur in uns selbst. So wird der ganze Raum des expressionistischen Künstlers Vision. Er sieht nicht, er schaut. Er schildert nicht, er erlebt. Er gibt nicht wieder, er gestaltet. Er nimmt nicht, er sucht. Nun gibt es nicht mehr die Kette der Tatsachen. — Nun gibt es ihre Vision. Die Tatsachen haben Bedeutung nur so weit, als,

durch sie hindurchgreifend, die Hand des Künstlers nach dem fasst, was hinter ihnen steht. — Alles bekommt Beziehung zur Ewigkeit." <sup>16</sup> Po Edschmidu ekspresionisti niso realisti, ker ne fotografirajo, temveč delajo po vizijah — domišljiji; so pa izraziti subjektivisti. Hermann Bahr je leta 1916 zapisal, da je "ekspresionizem umetnost, ki gleda z duhovnimi očmi", da "pomeni človekov povratak k najintimnejšemu jazu... v njem čustvo absolutno prevladuje kot etični in ustvarjalni činitelj."

Ob nastopu ekspresionizma v slovenski literaturi zadenemo na novo pojmovanje nekaterih estetičnih problemov, s katerimi so se bavili esteti od starogrških časov sem; zlasti gre tu za razmerje med obliko in vsebino ter med lepoto in resnico. Gledanje na ti vprašanji loči bolj kot vse drugo ekspresionizem od struj, ki so vladale pred njim.

Pri Slovencih je o teh vprašanjih menda prvi razpravljajal Stritar, ki je veliko govoril in pisal o lepoti in umetnosti, a brez trdnega filozofskega ozadja. V svojih številnih člankih, napisanih v tridesetih letih (1866-1896), se je dotaknil vseh važnejših estetskih in literarnih problemov. Poznal je tudi vsa večja dela svetovnih slovstev. Glede razmerja med lepoto in resnico je, govoreč o Ajshilu, Danteju, Calderonu, Shakespearu in Goetheju ugotovil: "Ti so pesniki v najvišjem pomenu — pesniki in preroki, po katerih se najvišje resnice nam naravnost razodevajo v najlepši podobi; v njih se strinjata poezija in filozofija, lepota in resnica v čudovito zvezo." <sup>17</sup>

Stritar je bil bolj pesnik kot filozof. Za njim je prišel dr. Anton Mahnič, samo filozof. V "Dvanajstih večerih" <sup>18</sup> je poskusil določiti, kaj je lepo. Morda se je nejasno zavedal, da je to podjetje težavno. <sup>19</sup> Prepričljive formule res ni postavil. Tudi je premalo poznal svetovno slovstvo vseh časov, da bi iz del proze in poezije lahko razbral zaključke o lepoti in umetnosti. Delal je apriorno. Zahteval je, naj se v leposlovju dosledno uveljavlja nerazdružna metafizična trojica idej dobrega, resničnega in lepega. Ta metafizična trojica vrednot ni izvirna Mahničeva zamisel; to je stara evropska duhovna dediščina iz časov, ko je krščanska miselnost še nemoteno prevladovala v vsem življenju in delovanju. Mahnič jo je le prenesel v slovensko kulturo. Pri nasvetih o praktični izpeljavi teh metafizičnih načel pa je zašel skoraj v slepo ulico, ko je trdil, da je "narava umetniku, rekel bi, nezmotljiva učiteljica in voditeljica, katera ga uči in kaže, kako se ima lepota čutno upodabljati. Zakoni prave umetnosti izraženi so v naravi." <sup>20</sup> S temi besedami, ki peljejo,

<sup>16</sup> Kasimir Edschmid: *Über den dichterischen Expressionismus*. To je eden prvih ekspresionističnih manifestov. Objavljen je v "Zeichen der Zeit. Ein deutsches Lesebuch in vier Bänden. — Bd. IV. Verwandlung der Wirklichkeit" na strani 151 in sledečih. Izdal Walther Killy. Fischer Bucherei. Frankfurt am Main, 1958.

<sup>17</sup> *Česa je posebno treba našim pesnikom* (Pisma mlademu prijatelju od J. Stritarja). Slov. Glasnik 1867. — Zbrano delo VI. 1955. Str. 60

<sup>18</sup> *Dvanajst večerov*. Pogovori doktorja Junija z mladim prijateljem. Izdal in založil dr. Anton Mahnič, profesor bogoslovja. V Gorici. Tiskala Hilarijanska tiskarna. 1887. Str. 194 + VI.

<sup>19</sup> "A prav to je, česar se leposlovec posebno boji in skoro bi rekel ogiblje: določiti, kaj je lepo." — *Dvanajst večerov*, str. 20.

<sup>20</sup> l. c. 76

če so dosledno izpeljane, v najčistejši realizem ter izključujejo vsako drugo strujo, je Mahnič priznal realizem kot edino pravo umetnost. Živel je pač v času, ko je realizem prevladoval v leposlovju; i on sam se kaže v svojih listkih, potopisih, črticah in povestih po slogu in načinu opisovanja oseb, dogodkov, narave, popolnega realista, ki ves živi v sodobnosti.

Tudi ustanovitelj DS Frančišek Lampe je o teh vprašanih samostojno razmišljal in sklepal. Jasno je pa izjavil: "Čisto določno in primerno se ne da povedati, kaj je lepo, tistemu, ki tega ne ve iz skušnje."<sup>21</sup> Zelo odločno se je izrazil za resnico v slovstvu, kar sem omenil že v začetku. Oba: Mahnič in Fr. Lampe, sta tičala globlje v realistični miselnosti svoje dobe kot marsikateri tako zvani realistični pisatelj. Trdno sta stala na zemlji, le pogled jima je bil uprt v nebo.

Ko sta govorila o resnici in resničnosti, sta menila metafizične resnice, a tudi sliko zunanjega sveta, kakršno dojema zdrav človek z nepokvarjenimi čutili. "Kedor slabo vidi, ne bo prav sodil o sliki."<sup>22</sup> Pri obeh je prehod iz čiste filozofije v obravnavanje konkretnega leposlovja, čigar postanek odvisi od mnogih zunanjih in notranjih faktorjev, prehitel, zabrisan; dejansko je to skok čez prepad, iz metafizike v literarno stvarnost; v življenju namreč ni vse lepo in dobro, kar je resnično.

Mahnič in Lampe sta smatrala resnico tudi v leposlovju kot neločljivo sestro lepote in ne samo kot njen bolj ali manj bistveni atribut. Mahničev učenec Josip Grilanc, ki se je morda zavedal velike razdalje med metafizično resnico in predmeti pesništva, je trdil nekoliko simplicistično, da "pri umotvorih mora vladati 'filozofična resničnost', to je, dogodek mora biti mogoč, ali vsaj verjeten, tak, da bi se bil lahko pripetil."<sup>23</sup> Ali z drugimi besedami: dejanje leposlovne umetnine mora biti vzeto iz resničnega življenja ali pa mora biti vsaj tako zgrajeno, da je verjetno. Da niti vse največje umetnine, porojene iz totalitarne krščanske miselnosti, niso vedno v skladu niti z metafizično niti s "filozofično" resnico (glej na pr. "Peček" Božanske komedije, ki vsebuje p-rvine iz stare poganske mitologije), na to ni pomislil niti on niti Mahnič. Tudi vemo, da je od Homera dalje bila domišljija bistven soustvarjalni činitelj v leposlovju; in domišljija se ne briga veliko za resničnost dejanja.

V evropskih literaturah so trdno povezano metafizično trojico (resnično, dobro in lepo) začeli razbijati že nemški klasiki proti koncu XVIII. stol. Schiller je v svojih teoretičnih razpravah podrl enakovrednost teh treh idej in prisodil vodilno vlogo lepoti pred moralo. Nekatero vodilno struje druge polovice XIX. stol. so morale dejansko izločiti iz poezije. Naturalizem je dajal prednost svoji "resničnosti" pred lepoto. Kmalu so začeli izpodbijati pravico do obstanka v poeziji tudi resnici. Najmočneje in najjasneje se je postavil proti resnici v umetnosti Nietzsche, ki je s svojo "Umwertung aller Werte" postavil na glavo mnogo dotedanjih pojmov. Prav isto leto 1888, ko je Lampe napisal svoj prvi članek o lepoti, in eno leto po knjižni izdaji Mah-

<sup>21</sup> *Lepota in npravnost*. DS 1888. Str. 189.

<sup>22</sup> Mahnič: *Osnovni zakoni estetike in lepe umetnosti*, RK VIII, 1896. Str. 28.

<sup>23</sup> RK IV 1892. Str. 346.

ničevih "Dvanajstih večerov", je izpovedal: "Über das Verhältnis der Kunst zur Wahrheit bin ich am frühesten ernst geworden; und noch jetzt stehe ich mit einem heiligen Entsetzen vor diesem Zwiespalt. Mein erstes Buch war ihm geweiht; die Geburt der Tragödie glaubt an die Kunst auf dem Hintergrund eines anderen Glaubens: dass es nicht möglich ist mit der Wahrheit zu leben: dass der 'Wille zur Wahrheit' bereits ein Symptom der Entartung ist."<sup>24</sup> Dve leti poprej je vrgel med staro ropotijo tudi moralo: "Nur ästhetisch gibt es eine Rechtfertigung der Welt. Gründlicher Verdacht gegen die Moral."<sup>25</sup> Nietzsche je tista leta močno strašil po evropski filozofiji in umetnosti, Bral ga je Stritar in ga odklonil.<sup>26</sup> Njegovi nauki so neka let držali Ivana Cankarja. Poznal ga je spremljevalec moderne Ivan [Priatelj]. Šorli je napisal roman "Človek in pol" (1903) z blagim nadčlovekom kot glavnim junakom. Ali je njegovo filozofijo poznal Picasso ali ne, je težko reči. Presenetljivo pa se ujema s poprej navedeno Nietzschejevo mislijo o resnici v umetnosti izjava, katero je Picasso dne 26. maja 1923 dal za ameriški list "The Arts": "Vsi vemo, da umetnost ni resnica. Umetnost je laž, ki nas uči razumeti resnico, vsaj tisto resnico, katero ljudje lahko razumemo."<sup>27</sup>

Nietzscheja je dodobra poznal tudi Izidor Cankar; to vemo iz uvodov k Zbranim spisom Ivana Cankarja. Zelo verjetno ga je z Nietzschejem že zgodaj seznanil Ivan Cankar. Izidor je v začetku svojega slovstvenega delovanja izrazil za tedanje slovstvene razmere v katoliškem leposlovnem taboru nezaslišano misel, in sicer v oceni Ilešičeve zbirke "Cviete slovenskoga pjesništva", katero je izdala Matica hrvatska: "Vemo, da dr. Ilešič ne priznava in ne pozna našega estetskega naziranja, ki združuje dobro in lepo v metafizično harmonijo."<sup>28</sup> Torej samo dobro in lepo brez resničnega! Metafizična dvojica namesto Mahničeve metafizične trojice! Deset let pozneje se je vrnil k metafizični trojici; ne vemo sicer, ali po lastnem spoznanju ali prigradniško, ker je pač slavil Fr. Lampeta: "Po resnico pojdemo k mnogoterim ugankam umetnosti in življenja in nič drugega nečemo od nje, kakor da je resnična."<sup>29</sup> Leta 1907 je objavil prvo svojo črtico "Muzikant Ciril Novak", v kateri beremo stavek, ki bi ga takoj obsodili za reminiscenco iz Edschmida (Dejstva imajo pomen samo takrat, kadar umetnikova roka skozi nje zagrabi to, kar stoji za njimi.), da ni bil natisnjen skoraj deset let prej: "Enkrat sem bral popis Postojnske jame. A vse to so sanje — kar je tam za tistimi zastori in stebri, to je res!"<sup>30</sup>

Prva stopnja leposlovnega ekspresionizma, katero predstavljajo — če ne štejemo sem Izidorja Cankarja samega — France Bevk, Ivan Dornik,

<sup>24</sup> *Nietzsches Werke*. Taschenausgabe XI. Alfred Kröner Verlag in Leipzig. Str. 122. — Prva Nietzschejeva knjiga je bila "Die Geburt der Tragödie".  
<sup>25</sup> l. c. 120.

<sup>26</sup> *Nova pota*. Branje v slovenskem klubu na Dunaju dne 17. marca 1894. Zbrano delo VII. Str. 107.

<sup>27</sup> Pablo Picasso: *Wort und Bekenntnis. Die gesammelten Dichtungen und Zeugnisse*. (Ullstein Bücher. West-Berlin, 1957).

<sup>28</sup> DS 1907, str. 139

<sup>29</sup> DS 1917, str. 1

<sup>30</sup> DS 1907, str. 202

Joža Lovrenčič, Stanko Majcen, Ivan Pregelj, Lojze Remec in Narte Velikonja, je prinesla nov pesniški izraz, ki se kaže v razbitju dotedanje melodiozne verzifikacije; verzi so hrpavi in ne tečejo več gladko; naglo skušajo izraziti razpoloženje, misel, odziv trenutka, ki zbeži brez sledu; zato ni časa za skrb in obliko. Verzi imajo rimo ali pa tudi ne; dolgi niso vsi enako. Ekspresionisti, ne samo slovenski, ne ljubijo preciozne oblike. Pri naših prvih ekspresionistih je otipljiva močna romantična poteza. Velikonja je v tem pogledu izjema. V pripovedništvu kažejo raztrgano, težko pregledno dejanje. Vsem je skupna težnja do odkrivanja in obsojanja socialnih krivic. Vojna je to težnjo pri njih še pospešila v smeri upora proti nesmiselnemu ubijanju in proti vojni sploh.<sup>31</sup> To se kaže zlasti pri Bevku. Izidor Cankar sam večkrat rabi izraz "revolta". Pregelj je idejo odpora proti socialni krivici prenesel v preteklost. Roman "Tlačani", ki je en sam protest proti socialni krivici v fevdalni družbi, je zaključil: "V letu 1762 pa, ko je umiral v ogljarju nekdanji puntar Peter Duša, je izšla knjiga evropskim narodom in preobličila lice stare dobe: prvi blisk bližajočega se viharja, ljudskega vstajenja. Rousseaujeva knjiga "Du contrat social" ni pozabljena."<sup>32</sup> Kakor srednjeevropski sploh pomeni tudi prvi slovenski ekspresionizem delni odklon od tiste realnosti, kakršno zaznava zdrav človek z zdravimi čutili. Nekateri ekspresionisti oznanjajo novega človeka.

Med Slovenci je o leposlovnem ekspresionizmu prvi obširneje in globlje pisal Ivan Dornik, in sicer v ocenj Lovrenčičeve "Devete dežele" (Čas 1918). Kolikor sem mogel ugotoviti, je Dornik edini, ki v tistih letih omenja Kazimira Edschmida, prvaka nemškega ekspresionizma; z odobravanjem navaja ideje in oznake, kakršne beremo v Edschmidovih spisih. Čuti se, da je Dornik ta literarni pojav popolnoma razumel. Za njim je prišel France Bevk, ki je javno priznal, da je ekspresionist; to novo umetnostno smer je skušal tudi označiti. Najprej se mu je pa zdelo potrebno, da se pokloni metafizični trojici: "Brž ko je dosegel umetnik lepoto, je dosegel že resnico in dobroto; to troje se v umetnosti ne da ločiti."<sup>33</sup> Potem je nadaljeval: "Za ljudi, ki ne razumejo vsega tega in ki že vnaprej obsojajo, česar ne razumejo, je ekspresionizem strašilo, ki razliva žolč in vzbuja ogorčenje. Vsaka beseda jih nemilo dirne, vsaka primera je gorostasna. Grozno jim je, ko slišijo barve žvižgati in je izmerjena dalja ne več s kilometri, ampak s hrepenenji. Vsak nezmisel, kaos najbolj nasprotujočih si učinkov zgnanih za silo v celoto od ljudi, ki se hočejo rešiti vsaj za hip in hlastajo po efektu, je ekspresionizem. Kaj pa, če je to nekaj notranjega, zlat otrok bodočnosti, ki so ga krstili s tem čudnim imenom? Ali nista vsebina in izraz tako tesno združena med seboj, da se mora z vsako porojeno misliti tudi nova oblika, ki jo nujno hoče vsebina? Ekspresionizem je posebno izražanje novega doživetja v naših dušah, ki zah-

<sup>31</sup> V tem pogledu stojijo na nasprotnem bregu kot italijanski futuristi, ki že v svojem prvem manifestu, objavljenem v pariškem "Figaro" 20. febr. 1909, slavijo vojno: "Noi vogliamo glorificare la guerra - sola igiene del mondo - il militarismo, il patriottismo." Futuristi so se prve svetovne vojne udeležili kot prostovoljci.

<sup>32</sup> DS 1916, str. 327

<sup>33</sup> France Bevk: *Misli k mislim*. DS 1919, str. 174

teva novih, sebi primernih izrazov in oblik. Kdor ni občutil teh novih doživetij, ne more razumeti umetnosti, ki jih oznanja; in s stališča, da  $2 \times 2 = 5$  ni prav, je čisto pametno, da dotičnik tako umetnost že vnaprej odklanja. Samo molče naj bi storil to, da bi se ne blamiral — pred bodočnostjo.<sup>34</sup>

Sodobniki so ekspresionistično liriko in prozo v DS sprejemali različno. Uredniku dr. Izidorju Cankarju so prihajala pisma iz kroga naročnikov. Nekatera je objavil. V njih odseva razpoloženje dominsvetovske bralne občine, ki je bila v nekem smislu duševna elita svojega časa, ker se je bavila z literarnimi vprašanji, čeprav je zavzemala včasih preveč konservativno stališče nasproti novi literarni struji. Nekateri glasovi so bili priznavalni; več kot teh je bilo odklonilnih. Ekspresioniste so mnogi občutili kot futuriste.<sup>35</sup> Celo Pregelj, poleg urednika Izidorja Cankarja najbistrejša kritična glava te družbe, je pesnika Lovrenčiča prištel med futuriste, na drugem mestu pa med ekspresioniste.<sup>36</sup> Takega odpora, kot so ga istočasno doživljali italijanski futuristi,<sup>37</sup> pa ni bilo. Dr. Jože Debevec, ki je leta 1915, torej v začetkih ekspresionizma nekaj mesecev nadomestoval pri urejevanju DS Izidorja Cankarja; ki je bil v vojaški službi, je še tik pred smrtjo, ko je po znani krizi ponovno prevzel uredništvo DS, zapisal: "Kdaj se je v Dom in sveta pričela vrsta neumljivih liričnih pesmi, mi zaenkrat ni pred očmi."<sup>38</sup> Z izrazom "neumljive pesmi" je meril pač na ekspresionistično liriko.

V. Če hočemo postaviti Narteja Velikonjo na pravo mesto, je treba v kratkih potezah označiti še njegove vrstnike v tej slovstveni generaciji in smeri. Dotakniti se hočem mimogrede in v skopih potezah samo njihovega dela v petletju Izidorjevega DS, ko jih je urednik estetsko-kritično in slovstveno-organizatorično vodil kot posebno skupino, katero je ponosno nazval, vstevši vanjo tudi sebe: "Mi dominsvetovci..."<sup>39</sup> Ko se je Izidor umaknil iz lepe literature, so člani te skupine šli vsak po svoji poti. Ni brez pomena dejstvo, da se je brž po koncu svetovne vojne pojavila druga generacija

<sup>34</sup> l. c. str. 175

<sup>35</sup> Nekaj stavkov: "Dom in svet ne ugaja, ker je preveč novostrujarski. Preveč nejasnosti. Futurizem je neumnost." — Iz drugega pisma: "Kdo ne vidi, da je n. pr. Velikonja kalen mož, ves hipen in neutrt, kdo uživa Lovrenčičeva dva ekstrakta v zadnji številki?" (oba odlomka v DS 1914, str. 279).

<sup>36</sup> "Lovrenčič piše pesmi v pravopisu futurizma." (*Iz slovenske moderne*. Mentor XI, 1918/19, str. 98) — "Pesem "Jesen" (DS 1918, str. 215) je izvirna, lepa, klasičen primer zdravega ekspresionizma." (Mentor XI, str. 99.)

<sup>37</sup> Aldo Palazzeschi, eden prvih futuristov, pripoveduje, da je Marinetti hotel privediti v Parmi futurističn večer. Med prebivalstvom je izbruhnil tak odpor, da je morala policija poklicati na pomoč bataljon bersaljerjev in eskadron konjenice. Da bi ne nastali izgredi, je prefekt večer prepovedal. Na ulicah so množice kričale: "Dol s futurizmom!" Kvestor je opozoril Marinettija in njegove tovariše, da odpelje v 40 minutah brzi vlak proti Milanu. In v spremstvu policije in vojaških oddelkov je skupina futurističnih pesnikov prišla živa in zdrava na vlak. Ne mnogo bolje se jim je godilo v Modeni in Ferrari. (*Il futurismo nelle città del silenzio*. Corriere della sera, 12. aprila 1959).

<sup>38</sup> Ob "Jubilejnem kazalu". DS 1937/38, str. 308.

<sup>39</sup> DS 1916, str. 329.



ekspresionistov, s poglobljeno in močnejše poudarjeno ekspresionistično problematiko glede snovi in forme in da je v glavnem tudi ta generacija našla zavetje pri DS.

Po starosti so si ti prvi ekspresionisti sledili takole:

Ivan Pregelj (rojen 1883) je prišel v novo strujo preko romantike in poljudne povesti. Romantik je bil po lastni definiciji. Svojo pot je našel prav v času, ko je dr. Izidor urejeval DS. Za Ivanom Cankarjem in Otonom Župančičem je gotovo največji umetnik svojega časa. Pisal je pesmi, povesti in romane ter dramatične prizore in drame. Svoje ideje, hrepenenje, čustva je projiciral v bližnjo, še rajši pa v daljno preteklost. Pregelj ima silno moč barv in potez v slikanju oseb, prizorov, položajev, dobe in miselnosti. Ohranil je napeto, romantično zanimivo dejanje, čigar zgradba pa je raztrgana, včasih nepregledna, ker je v bistvu le vrsta močnih, polnih, živobarvnih slik. Ekspresionistična je njegova težnja ustvariti slovenski baročni, pozneje pa arhaični jezik kot edino primerni izraz za dogajanja v času od XVI. do XIX. stoletja. V DS je objavil tri tehtne stvari. To so: Tlačani (1915/16), Bašade v prozi (1917) in Zadnji upornik (1918/19). Pri pesmih je budno pazil na melodijo in lepo obliko; miselno je mestoma raztrgan, n. pr.: Kakor bolna resnost, | kakor nad gomilo, | nad obrazom njenim | se je razgrnilo. | — Majka stara dremlje; | lice razorano, | snivaš pesem tožno, | tebi le poznano. | — "Solze, solze moje | so na kamen pale, | kamen se razsul je, | solze so ostale." 40

Pregelj je čutil, da plava v nekem novem literarnem toku, le opredeliti si ga spocetka ni upal ali ni znal: "Ali je "Katastrofa" (njegova enodejanka v DS 1917) simbolizem, naturalizem, impresija ali ekspresija? Ne vem," je vzkliknil v svojih literarnih razgovorih v Mentorju. 41 "Ali imamo torej že ekspresionizem?" se je vpraševal, ko je v istem listu razpravjal o impresionizmu. "Na to molčim. Ta reč mi je namreč še malo temna in nezaupljiv sem, ko slišim zopet kak modern "izem". 42 Sam ekspresionist je pozneje obžaloval, da "moramo brati artizem ekspresionistov poleg Danteja v enem in istem listu." 43 Pregelj je Mahničovo metafizično trojico prikrojil po svoje: "Služimo narodu v imena Lepega in Dobrega." 44 Še drugače je to povedal v "Usehlih vrelcih" (Izbrani spisi, VIII, str. 133): "Tisti studenci, ki so dotlej hladili neutolažljivo žejo človeških src, nenehoma koprnečih po vsem lepem, čistem in dobrem (razprl jaz) od vsega začetka veko. maj, so bili, usehnili so bili in se usušili."

Lojze Remec (rojen 1886) je bil poleg Lovrenčiča in Bevka najplodovitejši pesnik te skupine. Med sotrudnike DS je vstopil 1903, ko mu je bilo sedemnajst let. V njem je neko notranje nesoglasje ali nemoč: čutil je, da neka nova umetnost prerašča "stara moderno", 45 a v povestih in črticah še

40 *Istrski motivi*. DS 1912, str. 10.

41 letnik X, 1918/19, str. 100.

42 *Impresionizem v slovstvu*. Mentor X, 1918/19, str. 142.

43 Dr. Ivan Pregelj: *Misli o slovenskem slovstvu*. Čas XIII, 1919, str. 224.

44 l. c. 224.

45 "Otresi se fraz in besed naše stare moderne, ki ti še tu in tam uidejo iz peresa, ker so za nas zvoki brez smisla." — (*Škrjančki*. Zgodba slovenskega študenta. DS 1913, str. 418).

ves tiči v dognani pripovedni preteklosti. Poznal je Richarda Dehmela in D'Annunzia. Norčeval se je iz kritikov stare šole. Glavni junak povesti "Škrjančki" (DS 1913) je ponajal svoje pesmi raznim založnikom, a je prejemal take in podobne odgovore: "Te pesmice, dasi so nekateri komadi lepi, niso za naše ljudstvo. Kdo jih bo razumel? Od kod to čudno ponavljanje besed, te nemirne kitice, te prešerne, nevsakdanje figure? Učite se, učite, klasike prebirajte pridno, spoznavajte samega sebe in svet in življenje! Umerjenosti, uglajenosti Vam je še treba."<sup>46</sup> Drugi založnik ponavlja iste misli: "V pesmih še vse vre in kipi. Kdaj bo p l moten mošt mesto čiste starine? Toliko neizkušenosti, nepoznanja življenja, mladostne prešernosti je v teh verzih, da bi jih nihče ne bil vesel. Nič novega nam pesnik ne pove v svojih novih figurah."<sup>47</sup> Kritič moderne smeri pa ugotovi: "Vedi, da pesen ni lepa, če ni nenavadna."<sup>48</sup>

Remec ni pisal veliko, če izvzamemo pesmi iz dijaških in visokošolskih let. V Izidorjevem DS je v vseh petih letih objavil samo štirj pesmi in nič drugega. (1914: Ljubezen in življenje. - Z Vipavskega. - 1917: Človek. - Pri podružnici sv. Lenarta.) (Prej pa je še napisal črtico Gosli (1904), zgodovinsko-romantično novelo Anno Domini (1912) in povest Škrjančki (1913), ki utegne vsebovati avtobiografske prvine. Že pred Pregljem je obdelal tolminski kmečki upor iz leta 1713 v poljudnem romanu Veliki pont. Miselno in tudi po obliki ga je zrevolucionirala vojna in usoda domačije po vojni. Napisal je tudi nekaj dram. Remec je v tej skupini najmanj ekspresionist.

Stanko Majcen (rojen 1888) je v DS začel s prozo (1913); pozneje je objavil tudi nekaj pesmi, in sicer prvi dve leti Izidorjevega urejevanja (1914/15). Pesmi so moderne po vsebini in slogu; rimo imajo ali pa tudi ne; primere so vzete iz ekspresionističnega izraznega zaklada (n. pr. tri rane globoko, tri smehe široko. - Chyrov, DS, 1915). Več je pisal v nevezani besedi: devetnajst črtic v petih letih. Daljšega teksta v tej dobi ni ustvaril. Kaže fin dar opazovanja in risanja psiholoških utripov in natančen izraz drobnih stvari, zlasti duševnih dogodkov. Znal se je živeti v druge ljudi in njihovo problematiko; zanj so važni predvsem ljudje, razmerje med njimi, nezumevanje, tudi majhni vzroki za veliko trpljenje in nesoglasje. V eni svojih prvih črtic Novi ljudje (DS 1913) je po svoje prikazal motiv hlapca Jerneja. Viničar Markuš se razbur, ker je gospodar iz mesta začel zidati na dvorišču ter mu s tem vzel ves prostor za naprejanje, spravlanje sena, a tudi sonce. Zadeva bi bila zadovoljivo rešena, če bi stavbo pomaknili za seženj na desno. A gospodar noče o tem nič slišati. "Človek, ki stoji pred vami, je delal na vaši zemlji trintrideset let. — — — Rečem samo, da me je vaš oče vprašal za vsako stvar, preden jo je postavil. Za vsako. In kar stoji in kar leži, je delo najinih rok. Mojih in njegovih." Ker ga mladi gospodar ne posluša, odpove viničarsko pogodbo. Toda kmetijo prevzame za njegovim hrbtom njegov sin Janez, ki bi se rad poročil. To starega Markuša tako zadene, da se zgrudi na klopi. Majcen tu ne postavlja kakega načela kot Cankar, temveč prikaže kos resničnega življenja in boja za obstanek; slika je kruta.

<sup>46</sup> I. c. str. 392.

<sup>47</sup> I. c. 392.

<sup>48</sup> I. c. 418.

Vojno je Majcen doživljal drugače kot drugi iz tega kroga, namreč osebno in enostransko; v njene vzroke in grozotne posledice se ni poglobil. Kar čudno se bere poleg Bevka, Lovrenčiča, Velikonja in drugih njegova izjava: "Ej, koliko sem izkusil in kako strašno lepo je bilo vse to! Vojska je velik ventil, skozi katerega se izlije smrad in gniloba stoletja. Ljudje sami spoznajo, da ne pojde več naprej, da je blata in brozge že previsoko, zrak prepoln kužne zlobe in zatohle ničvrednosti, in si sami odpro tak ventil. — — — Ne morem ti dopovedati, kako mene vojska krepi. Daje mi zavest, da se veselq, prenavljajo vrednote, da ugašajo vse tiste luči, s katerimi so ožarjali veliki iznajtjivci in goljufi vse stvari, da te stvari zdaj dobivajo svojo lastno luč, njim samim določeno in da ima zdaj v teh lučih svet čisto drugačen obraz kakor prej. Kako je vse to tolažilno! — — — Če se ta list (namreč Dom in svet) reši preko povodnji prihodnjega leta, bo glasnik novega rodu, o tem sem prepričan."<sup>49</sup> Misaeno je Majcen tukaj čisto na liniji Marinettijevih futuristov.

Vojni motivi so se ga držali še pozneje; zlasti je to vidno v dramah, kot *Kasija* (1919), *Apokalipsa* (1923), *Dediči nebeškega kraljestva* (1920). Majcen obtožuje družbo svojega časa, a vedno brez kakega zaključka; poti k ozdravljanju ne nakaže. "Ta družba je zrela za žetev. Nagnila, nadota, perverzna... Že stoji mož s koso na rami, Velika usoda že čaka, da dopolni, kar se dopolniti mora. To bo žetev..." (*Kasija*, str. 11.) Pri branju njegovih dram vstaja močan vtis neke avtorjeve hude osebne krivde iz vojnega življenja, katere bi se z leposlovno izpovedjo rad očistil.

Joža Lovrenčič (rojen v marcu 1890) je po besednem izrazu in fragmentarnem doživljanju najizrazitejši ekspresionistični pesnik. Dolgo časa je sploh samo pesnikoval; bil je najplodovitejši pesnik Izidorjevega DS, v katerem je v nevezani besedi objavil samo nekaj skic (DS 1915), ki so pravzaprav le lirika v prozi. Tudi poznejših njegovih povesti in črtic skoraj ni vredno omenjati. Vzrasel je iz romantike, v kateri še ves temelji. Prizor v verzih "Deveta dežela" se godi v času narodne pesmi. Čar srednjega veka s krščansko mistiko in zgoščenim duhovnim doživljanjem ga je zgodaj zgrabil in ga ni nikoli več izpustil. V srednjem veku išče Lepoto. "Deveta dežela", dežela Lepote in Resnice, je polna temne, nejasne simbolike.

Osnova Lovrenčičevega pesniškega doživljanja je globoka religioznost. Iz nje je pognalo njegovo življenjsko delo "Trentarski študent", rapsodija domačih gor in ljudi, ki so še v njegovem času hranili v sebi velike duhovne sile starega izročila.

Lovrenčiča so bralci, ki niso mogli prenesti ekspresionističnega izraza, nevoljno odklanjali. Bolj iz strankarskih kot iz drugih ozirov je njegovo zbirko "Deveta dežela" (Trst, 1917) napadel "Slovenski narod" s takim načrtnim nerazumevanjem, da ga je dr. Izidor, potem ko je bil o zbirki že napisal stvarno kritiko, moral braniti in poučevati neresnega kritika o praveh pomenu nekaterih besed.<sup>50</sup> Omenil sem že, da je Pregelj Lovrenčiča označil kot ekspresionista. Krepkeje in notranje bolj prepričano je poročal o tej

<sup>49</sup> *Književnik v vojni*. (Pismo uredniku) DS, 1915, str. 36.

<sup>50</sup> *Kritika*. DS 1917, str. 360.

zbirki Ivan Dornik: "Lovrenčičeva knjiga "Deveta dežela" je pisana za človeka, ki pride... je namenjena mladini, ki molči; mladini, ki leži pokopana v Galiciji, Rumuniji, Italiji... In to je tista prežalostna senca, ki spremlja knjigo! Pesmi bi bile morale iziti leta 1914 — takrat je bil Lovrenčič na višku svojega mladega in novega hotenja; takrat bi bila knjiga na mestu in istega pomena, kakor svoj čas župančičeva "Čaša opojnosti"..."<sup>51</sup> In malo pozneje: "Pesnik notranjih vizij — ekspresionist. Če vzameš v roke njegovo knjigo, ti zadiši iz nje po kulturi najnovejšega datuma, po hotenju umetnikov iz zadnjih dni. Nevede in nehote je ustvaril pri nas tisto novo umetnost, ki se imenuje ekspresionizem."<sup>52</sup>

Mnogo nam pove in odkrije tudi izpoved pesnika Lovrenčiča samega: "Pesem je življenje samega sebe. Življenje samega sebe je pa ustvarjanje človeka. Trpljenje — veselje in podobni afekti so v njegovem območju — koliko vrst ga je: pa naj mu je ime srce ali misel, ali čas ali prostor, v eno se druži in kleše in živiš pesem od dne do dne lepšo, globljo in ji končno ne veš več adekvatnega izraza. Ostane ti samo beseda, ki so tisočletja v njej in bi hotel, da bi zadostovala tisočem in jim vzbudila odmev vsega tvojega čustvovanja, hotenja, gledanja: trpljenja — ustvarjajočega človeka in človeka samega.

V začetku je bila beseda in k njej grem.

Deveta dežela je prva priča in vzbudi odpor, ker koliko jih je, ki so govorili kdaj s seboj in so trpeč ustvarjali?

K besedi sami ne pridemo več, a bližati se ji moramo. Slog mora podati njeno vsebino z vso težo, z vso globokostjo, kakor si vzdihnil ali zavriskal, govoril ali zaklical, ali z lasčovko poslal preko gor.

Besede, doživljene, srčne besede, se ovija simbolika z vsem svojim zelenjem in cvetjem in je eno z njo in je danes njen izraz.

Ritem: vsako doživetje ga ima, a ne enotnega, enostavnega. Od vtisa pa do zavesti in izraza — skicirati ga! Prost ritem kot je ni večje prostosti! — In rima je od ritma doživetja, kar je toliko, kot od doživetja samega, odvisna.

V — deveto deželo je daleč."<sup>53</sup>

France Bevk (rojen v septembru 1890) je vstopil med dominsvetovce s pesmijo (1912) in malo pozneje s prozo (1914). Imel je skoraj neizčrpno zmožnost sprejemanja zunanjih pobud in vtisov, ki so se v njegovi vulkanski notranjosti, v veliki duševni napetosti preoblikovali, presnavljali in vreli na dan. Bevk je bil v prvih letih močnejši pesnik kakor pisatelj; bil je neurejena, nagonsko elementarna narava, "suženj demona" in "divje rastoče drevo",<sup>54</sup> brezobziren, neposreden izpovedovalec svojih doživetij in strasten iskalec primerne besednega izraza, ki ga pa ni vedno našel. Tudi v njem je delovalo neko notranje nasprotje: občudoval je gladke in звоčne verze, ritem in rimo dveh nemških sodobnikov našega Simona Gregorčiča, in sicer Gustava

<sup>51</sup> Ivan Dornik: "Deveta dežela". Čas, XII. 1918, str. 77-81.

<sup>52</sup> I. c. str. 78.

<sup>53</sup> Iz pisma Ivanu Dorniku — Čas. 1918, str. 80 sl.

<sup>54</sup> "Nekdo mi je dejal, da sem divje rastoče drevo. Ne ugovarjam." (V avtobiografskem romanu "Suženj demona", Ljubljanski zvon, 1925, str. 37).

Falkeja (1853-1915) in Detleva von Liliencrona (1884-1909), zlasti pa Liliencronovo vedrino in optimizem,<sup>55</sup> sam pa te uglajene oblike ni nikoli dosegel; njegovi verzi so trdi; svet njegovih oseb je naturalistično mračen, brez vsake blagodejne toplote in svetlobe. V Izidorjevem DS je objavljajal lirične pesmi z osebnimi in vojnimi motivi in črtice z vojno tematiko. Gnal ga je odpor proti krivicam v družbi, proti omejevanju svobode, proti vojni sploh,<sup>56</sup> vse na osnovi močnih zunanjih impulzov;<sup>57</sup> samo iz notranjosti ni ustvarjal. V bistvu je tičal v Bevku od vsega početka dobršen kos moralnega in socialnega anarhista. Bevk je podlegel vsakemu zunanjemu vplivu; ostal pa je zvest ekspresionizmu, njegovim doživljajskim osnovam in pripovedni gradnji tudi pozneje, tudi kadar je segel po snov v visoki srednji vek.

Za pokrajino in okolje Bevk nima oči; pred sabo vidi le ljudi, največkrat posameznike z njihovimi osebnimi problemi. Ljudje in dejanje so kot iztrgani iz okolice; če se dejanje godi v vasi ali v mestu ali celo v velikem mestu, bralec sicer to ve, ker pove pisatelj z nekaj besedami, a kraju ne posveča nobene pozornosti. Bevk se je pozneje izgubil v gluho lozo zgolj nagnonskega življenja; izhod iz nje mu je pokazalo trpljenje primorskih Slovencev pod totalitarno vladavino.

Narte Velikonja (rojen 1891), predzadnji v tej sedmerici, je najbolj koreninil v sodobnosti; izjemo dela samo dramatična epizoda v verzih "Suženj" (DS, 1916, str. 298 sl.) z dejanjem, ki se vrši proti koncu VII. stoletja, a še ta je po problematiki čisto sodobna, oziroma pravzaprav pre-roška, ker ante litteram zgrabi za vprašanje, ki se je pojavilo šele po končani vojni, ko je Velikonjeva ožja domovina prišla pod vladno zapadnega naroda. Suženj, o katerem govori Velikonja, je ujeti velmož iz rodu barbarov, ki so zasedli jadransko obalo ob Timavi, torej Sloven. Neuklonljiv, noče dozdevne svobode, ki bi jo moral kupiti z izjavo, dano trenutnemu gospodarju: "Priznam, da si gospod moj, jaz tvoj suženj." (str. 298), ker bi s tem priznal upravičenost tuje nadoblasti. V vprašanju: "Od kdaj ima oblast in kdo jo da | nad mano, če se sam ne vdam?" je obsežena visoka etična zavest človeka, ki ve, da mu naravnih pravic nihče ne more vzeti; kdor mu krati pravico do samoodločbe, je zločinec.

Velkonja je spočetka pisal tudi pesmi, a malo. V DS je v štirih letih (1911-1914) objavil samo štiri pesmi. Čutil je, da mu nevezana beseda lepše služi za izraz tega, kar je po svojem umetniškem klicu moral povedati. V

<sup>55</sup> "Vse je sama luč in sonce, nikjer temne lise, povsod le vesel korak in obraz, in vendar je v vsakem najmanjšem verzu skrita silna resnoba življenja." — France Bevk: *Dve sliki iz nemške moderne*. Mentor, X. 1917/18, str. 285.

<sup>56</sup> Ivan Pregelj poroča, da mu je Bevk v razgovoru izjavil, da njegova (Bevkova) "Balada" vsebuje "misel, da je vojska postala nekako veliko pohujšanje, nekaka "Umwertung der ethischen Werte." — Pregelj: *Iz moderne*. Mentor XI. 1918/19, str. 178). — Iz te zanimive izjave izhaja, da je Bevk poznal vsaj kako Nietzschejevo geslo, da pa je Nietzscheja odklanjal.

<sup>57</sup> Prim. pesem "Piju X." — DS 1914, str. 282:

"Mrtev si!... Mi te kličemo: Kje si naš kapitan,

ki poznaš pota in zvezde? Sonce umira, nagiblje se dan."

In tako naprej z istim visokim patosom, kakršnega bi ne bil zmožen nobeden izmed takratnih slovenskih katoliških leposlovcev.

DS je do leta 1917 napisal deset črtic; šest od teh je vzel v zbirko "Ljudje", nekatere z drugačnimi naslovi.

Velikonjevo leposlovno delo je globoko zakoreninjeno v krščanski etiki; pisatelj ima zelo tanek čut za to, kaj je prav in dobro v posameznih primerih življenja. Za svoj občutek pravičnosti je mnogokrat trudoma iskal primerne, dovolj močnega umetniškega izraza. Majcen in on imata poleg drugih skupnih lastnosti tudi močno razumsko komponento, ki pa večsah slabi polnost umetniškega učinka. Velikonja se je tega zavedel med vojno, ko je v DS odgovarjal na Majcenovo pohvalo vojne: "V tihoti, osamelosti in živčni razbolelosti iščem besede kot slepec v blodni vročici. — — — Sedem, zbiram besede, kot zbira otrok svetli kršec, meneč, da je zlato; sedem, zbiram, iščem, in ko mislim, da sem že zagrabil za pravo besedo, se zlato pretvori v peno. — — — Mene muči, prijatelj moj, ta onemoglost pojmov, mene trpinči ta nemoč besed, srce se mi stiska ob tem skoku v noč, čez rob vsakega našega dosedanjega spoznavanja in umevanja. — — — Da bi kaj čutil in razumel, bi moral imeti pet novih čutov, cela večnost je med tvojim zaznavanjem in črno gluho, ki te obdaja. — — — To je nov jezik, ki se bori za nov izraz."<sup>58</sup> V istem pismu je dal duška svojemu hrepenenju po pravičnosti, ko je obupan vzkliknil: "In zdaj hočeš, prijatelj moj, naj ustvarjam lepoto? V tem času duševne zmede in nezmožnosti... v tem času groze, ki ji ni vzklika ne besede! Vsak poskus je samo nerodna spaka. Bolj kot lepote smo zdaj te dni željni resnice, nepreklicne, neusmiljene, brezobzirne resnice, ki bi udarila po krivdi lastnega očeta, ki bi ne prizanesla grehu lastne matere, ne bratu, ne sestri edinki." Nasproti Majcenovemu mnenju pa je poudaril: "Nekoč je zapisal mladenič, ki je inel veliko vere v srce, da bo sedaj otekel gnoj stoletij iz greznic; blagroval sem ga za silno vero, blagroval drugega vidca, ki je zapisal, da je vse to, kar se godi, naravni razvoj organizma, ki vre in uničuje slabe kalj in bolne stanice, da je vse to vihar, ki lomi suhe veje. Solze so mi prišle v oči ob tej otroški veri, kajti moje srce je občutilo globokejšo resnico: Gnoj, ki se je doslej zbiral samo v greznicah, je pljusnil na ceste in beli dan, hudournik je planil s svojim stoletnim smradom čez bregove, zalil oči in srca, se zalezal kot strup v kri in možgane, razvoj organizma, silni prevrat družbe je samo strašen božjasten napad človeštva, ki je v mrzlični bolesti premenil mišljenje in pojme, ves ta živni plamen ni uničil slabih kalj in bolnih stanic, temveč požgal dobre in na njihovem pepelu sta se razbohotila trnje in osat."<sup>59</sup> Velikonja, ki je tu izrazil isto misel, kot Ivan Cankar v "Gospodu stotniku", je pogledal globlje v vojno dogajanje kot Majcen in "videc", s katerim ne vem, koga je mislil.

Za ustrezni umetniški izraz se je Velikonja pravzaprav vedno boril; notranje doživljanje je bilo močnejše kot sposobnost izraza; ni mu bilo tako lahko kot Preglju, kateremu je vsaka beseda pela.

Ivan Dornik (rojen 1892), zadnji v tej vrsti, je v DS napisal malo: dve ali tri pesmi in nekaj črtic, od katerih več kot polovica obravnava motive iz vojne, kot n. pr.: sin ujetnik v Turkestanu in materina skrb zanj (Pot

<sup>58</sup> Narte Velikonja: *Pismo*. DS 1917, str. 302-303.

<sup>59</sup> l. c. str. 303

materine duše, 1915), vojni slepec in njegova zaročenka (Brez oči, 1917) in podobno. Pozneje je utihnil. Jasno je analiziral pojav ekspresionizma ob Lovrenčičevi "Devet; deželi" (Čas, 1918); kaže, da je poznal vzporedne nemške pisce.

VI. Končno še nekaj besed o knjigi "Ljudje". Naslov je zelo posrečen, primeren. Predmet črtic in povesti v tej zbirki niso kraji ali pokrajine, niso zgodovinski dogodki; predmet so ljudje, posamezniki ali v družbi. Velikonjevi junaki so v nekem smislu vsi; zunaj povprečne vsakdanjosti; največkrat je posebno poudarjena ali ostro prikazana kakva negativna lastnost glavne osebe.

Najmanj velikonjevske se mi zdi "Pismo sinu". Ob branju prihaja človeku kar naprej na misel Pregljeva "Slovenska legenda". Osnovno razpoloženje je gotovo isto kot pri Preglju: zaskrbljeni, pesimistični pogled v bodočnost slovenstva in na koncu svetel žarek upanja. Razlika je v tem, da je Pregelj videl rešitev v slovenski materi in v slovenski pesni, torej v ljubezni in lepoti, Velikonja pa v globoki religioznosti, kot je pravilno ugotovil urednik in kot bi se dalo razbrati iz razlage, kdo je Janez ob Jordanu, kateremu urednik ne ve ustrezne slovenske osebe. Ker je Velikonja izšel iz goriškega kulturnega kroga, se mi zdi zelo verjetno, da je mislil tukaj na Ivana Rejca, ki je bil v času Velikonjevega šolanja prefekt v malem semenišču in istočasno katehet na slovenski gimnaziji v Gorici ter gotovo najmočnejši idejni voditelj slovenskega katoliškega dijaštva na Goriškem. To je hieratična postava miselno globokega, mahničevsko trdnega duhovnika, ki je bil več rodovom goriških študentov učitelj in svetel vzornik, velikan učenosti in skromnosti, svetovalec in prijatelj, služabnik resnice, pravice in lepote. Umril je osemdesetletnik 2. avgusta 1958. — *Janez ob Jordanu* — *Janez ob Soči*. Mogoče je celo, da je Velikonja religiozno idejo tega "Pisma" dobil prav pri Rejcu, ki je v "Jadranskem almanahu za leto 1924" v svoji razpravi "Temelji in smotri narodnemu delu" zapisal: "Slovenski narod ima po božji previdnosti religiozno-etično nalogo in lotil se je je s toliko enotnostjo zbranih narodnih sil, da je tak pojav religiozno-etične nacionalne enote danes pač redek na svetu."<sup>60</sup> Istotam je opozoril na pomen vere in Cerkve za ohranjanje naroda, na misel ruskega pisatelja Dimitrija Merežkovskega: "Verstvo je v najpopolnejšem pomenu vez, ki družbi posameznike v družbo. Raztrgaj to vez, pa se družba razkropi in to prej skupno telo postane "mrtva masa"... Verstvo je last javnosti, brezverstvo pa stvar posameznika."<sup>61</sup> Janezu ob Jordanu odgovarja glas Pastirice, ki sme govoriti z Marijo; to pa je nedvomno Uršula Ferligoj, ki je leta 1539 na Sveti gori (Skalnici) pri Gorici videla Marijo in govorila z njo; tako se je začela božja pot na Sveto goro. Če je Kristof izvoljeni, ki bo rešil Slovence, sin Janeza, pridigarja gorečnika ob Jordanu, in pastirice, ki sme govoriti z Marijo, potem to ne more pomeniti nič drugega kot mistično simbolično sintezo preproste bodočnosti in umsko globoke filozofije in močne vere.

<sup>60</sup> *Jadranski almanah za leto 1924*. Uredil Janko Kralj. Na svetlo dala Naša založba v Trstu. Naslovno stran je narisal Lojze Spacapan. Tiskala Zadrumska tiskarna v Gorici, Str. 19.

<sup>61</sup> l. c. str. 26.

Iz opomb na koncu knjige mi ni jasno, kdo je spremenil naslov tega fragmenta: ali avtor ali urednik. V prvotisku (DS 1926) se naslov glasi "Pismo", podnaslov pa "Uvod iz romana Slovenija". V tej knjigi pa je naslov "Pismo sinu". Lahko je to napravil avtor sam v svojem za tisk pripravljenem izboru; v tem primeru je seveda v redu. Ni pa v redu, če je to storil urednik, zlasti ne, če ga je vodila pri tem želja, da bi ustvaril neko transcendentalno, v času obrnjeno vzročno zvezo med očetovim pismom in sinovim predgovorom.

Časovno prva je črtica "T a t" — izšla v DS 1913 z naslovom "Novela". Vzeta je iz življenja drvarjev, torej iz neposredne bližine piščevih otroških let, in ima že vse znake poznejšega Velikonjevega pripovednega načina: ostro risane osebe, podrobnosti in vprašanje, na katero dobi bralec odgovor šele na koncu zgodbe. Tu je vprašanje, kdo je ukradel denar. Izkaže se, da najbolj pctuhnjeni v skupini trinajstih delavcev, tisti, ki je preiskavo vodil, ki pa je znal stvar tako zasokati, da njemu samemu niso premetali kovčka. Sum družbe je letel na drugega, na nedolžnega moža, ki je pod težo sumničenja v pogledih in besedah omagal in ušel. Tudi "Suša" (1914) je odlomek iz pisateljevega rojstnega kraja, kjer je večkrat poletna vročina osušila vse vodnjake, tako da je ostala edina rezerva vode za ljudi in živino ledenica v gorskem breznu. Iz časa pred prvo vojno je tudi "Koršič" (1914) s prvotnim naslovom "Požar", zgodba o zakonskem trikotniku. Potem pridejo motivi iz vojne. Črtica z naslovom "Pismo"<sup>61/a</sup> postavlja nasproti ljudem, ki so v nekem smislu povezani, čeprav pripadajo različnim družbenim razredom (grof Milde; oskrbnik in njegov sin, ki v vojni pade, zato da Milde lahko sporoči važen podatek svojemu poveljstvu) popolnoma tuje ljudi (mlada Mildejeva žena, po rodu tuja plemkinja, ki ne čuti nobene vezi do oskrbnika in s svojim ravnanjem razbije staro patriarhalno domačnost), ki s tragičnim nerazumevanjem povzročajo hude bolečine. "Okameneli kralj" (1917) je protest proti absolutni oblasti enega samega človeka in slika ljudske vere v vladarja. Kralj mora svoje zveste, podložniki pa mu ne verjamejo, tudi ko to sam izpove. Taka črtica nastane samo v času hudega preliivanja krvi. "Številka 478" ima podnaslov "Pismo iz ujetništva" (1917); prodorno slika odvratne duševne posledice prisilnega skupnega življenja ujetnikov brez svobodne volje, kjer nima nobeden "ničesar misliti" (str. 112). "Kdo si je izmislil izenačiti človeštvo? Toda ne samo obleke, ne samo stanov, temveč tudi misli, možgane, kretnje in poglede!" (str. 111.) Kako poniža človeka brutalna sila: "Ali je močnejši duh ali pest? Toda čemu duh, če vlada pest? Ali naj duh prepeva slavo in čast lastni sramoti?" (str. 115.) — Dve črtici "V Smrlinju" (1921) in "Begunci" (1924) sta snovno zrasli iz razmer, ko je fašizem začel tlačiti goriške Slovence. Ljudi, ki so se izselili izpod diktatorskega snopa, deli Velikonja v dve vrsti: v tiste, ki so kot rože v loncu, katere lahko preneseš kamorkoli in uspevajo, in v vrtnice, katerih ne moreš prenesti nikamor; če jih presadiš, shirajo pod hudo skrito boljo. Sicer pa je "sramota, da moraš v domačo vas s potnim listom." — V črtici o Smrlinju pa je nanizal pisatelj vrsto ljudi od dobrih,

<sup>61/a</sup> Dokler ga ne registrira.



poštenih do oportunistov, izmed katerih nekateri spoznajo zmoto, in do nepopoljšljivo slabih, zlobnih tipov. Nakaže tudi politično in gospodarsko gnolobo in nasilje nastopajočega fašizma.

Naslednje črtice —deset po številu— so vse iz DS iz desetletja 1923-1933, razen "Bele vrtnice", za katero urednik pravilno domneva, da je izšla v "Luči".<sup>62</sup> Največ črtic je nastalo v petletju 1922-1927; le "Obraz" je iz leta 1933. Skoraj vse te črtice so v pričujoči knjigi zbrane pod skupnim naslovom "Skrivnosti". V ta okvir bi pravzaprav spadala tudi "Gospa Amalija", zgodba o materi z nenormalno pretirano ljubeznijo do sina, katerega hoče imeti samo zase ter mu ne dovoli, da bi se poročil; iz tega pride do njene osebne katastrofe. "Petindvajsetletnica" (1922) je primer skritega lopovstva in hinavščine, ki spominja na Aleša iz Razora. Praznaje jo trgovec Robnik, stiskač in računar. Denarnik z neko zadušeno duševno željo po čistosti je krečmar v "Beli vrtnici", ki zaradi dobička požene hčerko v nesrečno smrt, čeprav jo ima po svoje rad. To so res skrivnosti človeške duše. "Nedolžnost" (1924) je vzeta iz ozke umazanosti kavarniškega in gostilniškega ozračja. "Štrajk" (1922) je do skrajnosti zgoščena in napeta tragika, z odsekanimi potezami opisan spopad med tisoči proletariata in vojaštvom, ki strelja. Pri tem pade tudi Poldka, mlado dekle, ki da, preden izdihne, kot v odpuščanje z lastno krvjo premočeno ovratno ruto mlademu vojaku z modrimi očmi, ki stopa mimo nje. Skrivnostni, nenadno upostavljeni duševni stiki med dvema človekoma na nasprotnih straneh barikade! — Groteskna je "Dražba" (1923). Prodajajo bajto; brez živega inventarja je njena cena dva tisoč, z živim inventarjem pa petnajst sto. Živi inventar je bebec Cene. Tudi to je skrivnost, da kupci dražijo, ko so videli bebca, ter pritirajo ceno na pet tisoč. "Veržica" (1923) je ena najbolj krutih zgodb slovenskega leposlovja; za normalnega glavnega junaka, kot se zdi, da je Krajinik, profesor pedagogike, tudi prav verjetna ni. Kako je mogel profesor v navalu bolezni zadušiti v nasprotju s svojo teorijo svojo desetletno edinko? Tudi to je skrivnost. Ali je Velikonja ta dogodek vzel iz življenja ali pa ga je skonstruiral? Skrivnost je tudi, da študentka trdi, da je oče njenega "otroka ubil z željo, z lastno željo." (str. 196.) Vse to ni več samo psihološko razglabljanje, to je že delni prenos dejanja v realni svet duhov. Črtica "Skrivnost" (1923) je poejevska zgodba o grozi. Na gostiji pri trgovcu Blahni se spominjo samomorilca kovača Jereba, ki se vrača. Začne se razgovor o četrti dimenziji, o duši, ali je ali je ni; če je, se lahko vrne; o spominu, smrti, ki koga pokliče. Ozračje je nasičeno z demonsko grozo. V "Večnosti" (1927) so transcendentalni problemi, ki mučijo mlade ljudi in usodno posegajo v njih življenje. "Obraz" (1933) je v izpeljavi in gradnji zelo močna zgodba. Ljudi, ki se hote ali nehote ločijo, življenje proti njihovi volji spet pripelje skupaj. Tu je nasprotje z Gospo Amalijo. Neporočena mati, brez srca in čustva, zapusti otroka in očeta svojega otroka ter

<sup>62</sup> *Luč*. Almanak hrvatsko slovenskog katoličkog narodnog djaštva. 1918. Uredili Jože Stabej i Josip Stipančić. — "Velikonja nam je z "Belo vrtnico" podal duševni dialog, opisal kos znanega življenja na čisto nov način." (Ivan Dornik v oceni v DS, 1918, str. 243).

gre, da si najde bogatega moža. Življenje jo kaznuje z bojaznijo, da se bo njena preteklost odkrila.

Velikonja je z vsako črtico močnejši, izrazitejši, prodornejši. Vedno bolj skop z besedami, vedno globlji v gledanju in odkrivanju življenja in duševnega snovanja, vedno silnejši v umetniškem učinku. Knjiga "Ljudje" dobro pokaže njegovo pisateljsko rast in dviganje. Brez te knjige bi slika Velikonje kot pisatelja in umetnika ostala fragment.

\* \* \*

Ko se je zdelo, da bodo z moderno izčrpane vse izrazne možnosti slovenske lirike, da se v slovenskem leposlovju sploh ne bo dalo povedati nič novega in na noben nov način, se je pojavil ekspresionizem, ki je na stečaj odprl vrata na čisto neznano in nesluteno duhovno polje lepote. Pesniki in pisatelji nove struje, ki je pozneje dobila in sprejela ime ekspresionizem, so se zbrali okoli DS in njegovega tretjega urednika dr. Izidorja Cankarja, ki je imel vse lastnosti, da bi postal in za dolgo ostal centralna postava — če smem rabinj Prijateljev izraz — slovenske leposlovne umetnosti. Žal, da se je kmalu umsknil na drugo polje. Njegov DS je bil umetniško nenavadno visoko stoječa avantgardna leposlovna revija, kateri se drugi dve takratni reviji (Ljubljanski zvon in Slovan) nista niti od daleč približali, kaj šele, da bi jo dosegli. Spričo tega menim, da bi slovenska literarna zgodovina morala začeti novo slovstveno dobo z letom 1914, ko je dr. Izidor Cankar prevzel DS in dal novi struji glasilo in šolo. Če namreč kak literarni zgodovinar določa kot začetek nove dobe leto 1918, to je leto smrti Ivana Cankarja in konca svetovne vojne, potem se upravičeno vprašamo, zakaj ni vzel za menjnik letnice smrti Otona Župančiča, zadnjega velikana moderne (1949); vprašamo se tudi, kaj ima opraviti z rojstvom in umiranjem literarnih struj vojna, ki je pač eden najkrutejših uničevalcev vsakega duševnega življenja. Vsiljuje se nam še tretje vprašanje: ali ni v tem načrt in namen, prezreti in zamolčati vsako važnost te nove struje, katero so tvorili pisatelji katoličani, ki so skoraj vsi ostali katoličani tudi pozneje?

Da sta se DS in z njim slovenska leposlovna umetnost tako visoko dvignila in v težkem času prvega svetovnega viharja pokazala novo pot v deželo lepote, pot, po kateri so pozneje hodili še mnogi drugi, je zasluga urednika in sodrušnikov dominsvetoveev ekspresionistov, med katerimi je in bo na častnem mestu zapisano tudi ime — NARTE VELIKONJA.

# črke besede misli

r u d a j u r č e c

POTOVANJE SKOZI ČAS

'A quoi bon...'

Georges Bernanos

## I

Ljubljanske srednje šole so začenjale šolsko leto 1918-19 v razdrapenih okoliščinah. Na fronti se je podirala prva svetovna vojna in na razvalinah starega sveta je rasla nova Evropa. Naš prvošolce so sprejemali v razred s čudno zaskrbljenostjo (seveda nam je ostala nerazumljiva). Naš tedanji razrednik dr. Jože Debevec je hodil med klopmi, nas gledal z žalostnimi očmi, se sklanjal od časa do časa k našim glavam in nas svaril: "Če imate čevlje strgane, hitro menjajte nogavice, ko pridete domov. Kdor nima nogavic, naj si noge zavija v suh papir..." Dvignil je sive oči, se ozrl proti oknu, kakor da prihaja nekaj hudega od tam in nadaljeval: "Bliža se huda bolezen, je že med nami. Otroci, kuga je tu in neksteri ji pravijo španska gripa..." Ni se motil; po nekaj dneh pouka so zaprli vse šole in razleteli smo se po domovih. Zadivjala je kuga, in v nekaj tednih pobrala nad 20 milijonov življenj, medtem ko je v štirih letih in pol svetovna vojna na vseh bojiščih pobrala nekaj nad 18 milijonov mož in fantov.

Ni bilo dvoma: nad nas je legala senca smrti. Štirj leta in pol smo se tresli pred tisto, ki je razsajala na bojiščih, sedaj pa je segla po vsej deželi, vdirala v domove, zajela vso Evropo in ves svet.

Preteklo je mnogo, mnogo tednov. Vračal sem se v Ljubljano s skrajnega konca Slovenije; nič nismo vedeli, ali so šole že odprli, ali se bo pouk nadaljeval. Ceste so bile polne kolon vozil; madžarska vojska se je vračala domov. In vozili so se po cestah tedne in tedne, dan za dnem, noč za nočjo. Železniški promet je bil kakor zadrgnjen; vozili so vlaki, kakor se je ljubilo vojakom, ki so streljali z oken in streh vagonov, kamor se jim je ljubilo.

Moralo je biti že proti koncu novembra, ko so me mogli naložiti na prvi spodoben vlak, ki je vozil proti Pragerskem. Vsi so mi govorili, da naj se nikar ne bojim in na glavni progi bo najbrž že nekaj več vlakov. Ogromna postaja na Pragerskem je bila prazna in kakor izumrla. Nikdo ni vedel, kdaj bo šel vlak proti Zidanemu mostu in naprej. Čakali smo ure in ure; privozil je tovorni vlak in prvi vagon je bil voz prvega razreda in v njem polno častnikov in vojakov. Približal sem se s svojo košaro in prosil za vstop. Nikdo mi ni odgovoril, le nekoliko so se razmaknili, da sem sedel. Dvanajst ur se nisem mogel ali smel dvigniti... Vlak je vozil počasi in nas na glavnih postajah premikal sem in tja, naprej in nazaj. Najbolj me je mučila žeja; nasproti je sedel častnik; od časa do časa je segal v torbo in pil iz steklenice. Bilo je hudo žganje in ko se me je usmilil ter mi proti večeru ponudil, sem lokal, kakor bi bila voda. Ko sem odstavil, sem spoznal, da je bil vsaj močan konjak. Nič mi ni rekel, le rahlo se mi je nasmehnil... Upijanilo me ni; dalo mi je korajžjo, da sem vzdržal. Mimo Zidanega mosta smo se vozili kakor v črni megli.

Vlak se je ustavil nekje daleč pred ljubljansko postajo. Na stolpu cerkve Srca Jezusovega sem štel udarce; naštel sem štiri. Stali smo nekje med visokimi stenami in tovarnami. Skakali smo čez tire, pregraje, šli po nadvozu in plezali navzdol na cesto. Še hitreje me je vzela tema gluhega, zamolklega ljubljanskega jutra.

Vratarica zavoda mi je že ob vstopu v hišo povedala, da sem prišel ravno prav. Čez nekaj ur bo treba v šolo. Čudila se je, kako sem mogel vedeti, kdaj se začne pouk. Rekel sem ji, da nisem nič vedel, pa mi ni verjela.

Gimnazija se mi je zdela kakor oprana, ko sem jo spet videl. Po hodnikih je dišalo po karbolu, po avstrijski; birokracija je polagala na nas zavest varnosti. Komaj smo posedli po klopih, so nas sklicali v slavnostno dvorano v drugem nadstropju. V ospredju je stal naš razrednik. Dr. Jože Debevec je bil v slavnostni salonski suknji, njegov obraz je bil pobožno slovesen. Ob njem je stal mlad mornariški častnik v avstrijski uniformi, čez prsa pa je imel široko slovensko trobojnico. Ko se je nabasana dvorana pomirila, je dr. Debevec spregovoril. Govoril je o svobodi... Razumel sem le malo, kaj naj bi njegove besede pomenile. Pozornejši sem postal, ko je napovedal, da bo častnik deklamiral pesem:

"Ilirija oživiljena..."

Nikdar nisem slišal tega imena in ime pesnika mi je bilo tudi neznano. Tovariš ob strani mi je hitel razlagati, vendar je vedel mnogo o uniformi in le mimogrede je pojasnil, da je častnik osmošolec in da so vsi osmošolci v uniformah... Ko smo se vrnili v razred, nam je dr. Debevec najprej spregovoril o Iliriji oživiljeni. Besede so bile lepe, še bolj pa sem mu veroval, ker je imel oči polne solz. Nisem vedel, ali sočustvujem z njim zaradi vsebine dogodka, ali pa sem bil vesel, da sem po prestanem potovanju srečno prišel na šolsko klop in pod njegovo zaščito. Saj nam je na koncu spet govoril, da naj seujemo doma strgane čevlje in zamenjamo nogavice.

Nekaj juter kasneje nas je pretreslo. Ne vem, kdo je mogel v našo ogromno spalnico tako zgodaj prinesiti novico. Zaplavala je kot velika perut smrti in ustavil sem se pred njo kakor tisti, ki ne razume, zakaj je prišla

in kaj išče med nami. Tovariš se je sklonil k meni in mi zašepetal (v spalnici nismo smeji govoriti): "Umrli je Ivan Cankar..." Po neznanj Iliriji oživljeni druga neznanka. Oziral sem se tja proti višješolcem; videl sem, kako jih je zadelo. Le kaj bodo mislili, če jim stavim vprašanje... Prišel sem pač z druge strani sveta; kakor da bi prišel z druge oble.

Naš domači nadučitelj je bil poštenjak od nog do glave. Za pouk na osnovni šoli se je odločil le iz rodoljubnih razlogov, saj je imel gimnazijsko maturo. Vem, da nas je rad uvažal v slovstvo in imel pri tem celo posebno metodo. Jemal je vse lepo zaporedoma. Toda čas je bil prekratek. Aškerc je bil zadnji, ki smo ga "jemali". Še zdaj se spominjam, kje v zvezku sem imel tistih deset vrstic o velikem pesniku in zadnji stavek se je glasil: ...umrl je v Ljubljani leta 1912. Prebiral sem Mohorjeve knjige in ko sem jih prebral, sem začel znova. Moral sem brati novele in črtice Ivana Cankarja, vendar sem si verjetno bolj zapomnil Ksaverja Meška, ki je bil rojak s slavnega doma, kamor je zrla vsa fara s pobožnim zanosom in je na sosejdnjem griču bila rojstna hiša Štanka Vraza. Meško je pisal o naših hrabi, najlepše pa je bilo, kar je pisal o Dravi in o tistem koščku nad našim pokopališčem, odkoder je najlepši razgled na reko. Toda o Ivanu Cankarju nisem vedel, kam bi z njim. Legal je v smrt, ko je toliko življenj legalo pod odejo groba.

Moja vsakodnevna pot v šolo ni bila kratka. Morali smo hiteti proti Tivoliju, brželi smo skozi jutranjo meglo in navadno le malo govorili. Najbrž smo še naglo ponavljali tisto, kar je bilo treba pripraviti posebno pozorno. Vedno smo hodili vsaj v dvoje in tovariš ob meni je bil ta dan tudi tih in zamišljen. Slutil sem, da ve, kdo je bil mrtvec tega jutra — pa si nisem upal vpraševati. Bil je ljubljanska travca. Če bi razkril svojo nevednost, bi me zvečer še bolj razkrinkal pred tovariši; ti so me že enkrat pretepli zaradi moje preleške govorice, ki se jim je zdela nemogoče spakovanje.

Na Marijinem trgu nama je odleglo. Komaj sva bila ob zidovju frančiškanskega samostana, me je sunil pod rebra: "Poglej čez cesto! Schwentner daje Cankarjevo masko v izložbo... Napravil jo je Jakopič." Res so tam že zavijali izložbo v črnino in malo privzdignjena je na črnem ozadju ležala belina maske. Nisem odgovoril. Cankarjevemu imenu se je pridružilo še ime Jakopiča...

Kakor na dan Ilirije je bil razrednik ves v slavnostni črnini. Ko smo odmolili, je dal znak, da ne smemo sestiti. Začel je tih in rahlo; kmalu pa so besede izginile v nečem, kar je bilo podobno joku. Po veličini žalosti in iskrenosti misli sem presodil, da presega Ivan Cankar vsoto Ilirijo.

Slabo sem sledil pouku. Smrt je podajala roko smrti. Nekje med nami in nad nami je ležal mrlič in misli vseh so bile pri njem. V vseh urah je vladala tihota in nikdo ni bil niti malo raztresen. Mimo je šla senca smrti in srečal sem se z njo z občutjem, da zna biti tudi smrt velika in veličastna, slavna.

Komaj je sluga odzvonil ob dvanajsti uri konec pouka, smo se že zagnali proti stopnišču in drveli navzdol. Kakor da nas je podl v ter in še nismo bili prav na pločniku, je že nekdo kričnil: "Vsi v Narodni dom." Spet nisem vedel zakaj. Brž smo bili čez cesto in že pred Narodnim domom, ki

je bil sosedno poslopje onstran gimnazije. Kar drži smo in se nismo ustavili niti ob ogromnih kovinastih vratih. Nekaj skokov in bilj smo pred monumentalnim stopniščem. Nikjer žive duše. Prednji val se je že ustavil. Zajel nas je najbrž strah, prišli smo pač o nepravem času. Inel sem vtis, da nas bo nekdo zapodil. Toda oni spredaj so se opogumili in se zagnali navzgor po stopnicah. Videl sem, kako se vzpenjam po zavojih, gledal sem navzdol, da sem pridno lovil stopnice. Kar nakrat se je zagzdidlo; pogledal sem navzgor, tam je ležal Ivan Cankar, v ozki, dolgi, črni krsti, slok in neznanško dolg v črni salonski suknji, trd ovratnik ga je surovo grzel v vrat, črna kravata tik pod ostro brado, pod nosom pa brki, speti in kakor prilepljeni; na prsih so ledeno beli prsti krčevito stiskali drobno razpelo... Nikjer nikogar, še strežnika pogrebnega zavoda naj bi o nikjer. Sam je ležal, nad nami, sveče so brlele vzdolž odra, okoli je stalo mogočno stebrovje. Pod njim se je raztezalo, kakor da bi bil ves prostor dvorana ali cerkvena ladja — vse strahotno votlo.

Prednji so se ustavili kot na tren oči. Ostali smo se stisnili drug ob drugega in zrl razdejanje samote. Nikdo si ni upal bliže — Bog ve, če je bil ob odru kropilnik. Spredaj so se rahlo razmaknili, za menoj so nekateri že stopicalj navzdol. V trenutku smo bilj na trgu pred palačo in se razbežali, ne da bi kdo spravil besedo iz ust.

Joj, kako je človek v smrti reven, me je bolelo tja do glavne pošte. Kako mora biti reven človek, čigar masko so že zjutraj izobešali v glavni ljubljanski ulici? Ko sem se ozrl, sem zgrešil tovariša. Le kam ga je odneslo?

Sam sem prišel pred izložbo pri Schwentnerju. Hotel sem mimo; le brž, le brž. Izgubil sem tovariša in bo zvečer še joj pred prefektom. Ozrl sem se na masko. Ni me več prestrašila. Ni bila sama. Ob njej sta bila dva šopka nageljnov, na dnu izložbe in po stenah na črnem floru knjiga ob knjigi. Vse kar je Cankarjevega pri Schwentnerju izšlo. Zrl sem na masko, bral naslov za naslovom... Ničesar nisem poznal... Hudo mi je bilo za mrličem, ki je toliko napisal. Tik pred menoj v prvi vrsti je bila drobna knjižica, na platnicah dvoje bledih teles in nato rezane črke, ki so govorile: Milan in Milena, ljubezenska pravljica. Milan in Milena — toliko lepih samoglasnikov in spodaj piše ljubezenska pravljica. Saj n sem vedel, kam z ljubeznijo, le to sem slišal, kako je naslov zapel: da, ljubezen in to ljubezen, zavita v pravljico o tistem mrliču, ki je ostal na visokom stopnišču in je čisto sam.

Stopil sem v knjigarno in kupil prvo knjigo v življenju. Trgovina je bila zame prelepa. Zajel me je val toplote in vonj, ki je lasten samo plemenitim knjigarnam — kakor da bi stopil v viteško dvorano visoke aristokracije. Še sedaj se spominjam, kako je bilo: povsod je prevladovala mehka rumena barva, v globini je stal sam gospod Schwentner z zlatimi naočniki, tik pred menoj je bila za pultom prodajalka in ob njej se je začejala izložba... ali bo morala odpreti, da vzame knjigo? Res je: bil sem zelo, zelo majhen, saj sem bil pri telovadbi predzadnji. Kaj me je prijelo, da sem stopil v to trgovino? Nazadnje sem le zblebetal: "Prosim, dajte mi Milana in Milena, ljubezensko pravljico..." Prodajalka ni trenila, pogledala me je in spet pogledala, se ozrla proti Schwentnerju. Sledil sem njenemu pogledu: glava gospoda Schwentnerja se je globoko sklonila, oči so se dvignile visoko nad naočnike in me

mirno gledale... Visoki dostojanstveniki gledajo navadno na ta način in kadar je v njihovih očeh takšen mir, presodijo pravilno: prodajalki je samo pokimal, šla je proti policam in mi knjigo prinesla. Še zavila mi jo je v svilen papir, plačal sem jo, naglo dal v torbo in ko sem bil na cesti, sem zajel zrak: bil je dober, kakor da bi bilo v njem polno balzama.

Med uram; študija v zavodu nismo smeli čitati knjig s povestmi, romanov ali novel. Samo knjige za uk. Prefekt msgr. Steska ni znal biti strog, toda pri prvošolcih je moral biti siten. Ko me je opazoval, sem videl, da ve, kako ne prebiram samo šolskih knjig; Ustavil se je pri mojem pultu, pogled je šel mimo... Ko sem tisti dan Cankarjeve smrti položil Milana in Mileno na pult, sem hitro obrnil platnice, bolj zaradi tovarišev. Pritajeno sem rezal strani in začel z branjem. Zrl sem proti prefektu; opazil je, se dvignil... Ali mi bo danes razbil zbranost, ki me je spremljala od jutra? Šel je naravnost proti meni, trzil sem, da bi skrtil knjigo — bilo je prepozno. Že je bil ob meni, vzel knjigo, obrnil platnice počasi; — oči vseh tovaršev so obvisle na sliki, mene je pretreslo. Zrl sem navzgor: odmaknil je knjigo, me pogledal, spet prebral naslov knjige, se ozrl mehko proti meni, se sklonil k ušesu in me tiho vprašal: "Kje si jo pa dobil?" "Kupil sem, kupil", sem pohitel. Vzravnal se je, me pobožal po laseh in pustil knjigo na pultu. Ko je bil spet ob mizi, me je dolgo gledal — bil je odsoten, daleč na drugi strani Ljubljane in ko sva se z očmi ujela, sem videl, da se mi ni pri njem nikdar več ničesar bati.

Po nekaj straneh branja sem jo odložil. Bil je še pretrd oreh. Kje je knjiga danes? Vem, kje je bila, hranil sem jo... Iščem Milana in Mileno v Izbranih delih, kakor jih je za peto stoletnico prve slovenske knjige izdala Cankarjeva založba v Ljubljani. Toda Milana in Milene še nisem našel...

Pogreb je bil čez nekaj dni. Bil sem v morju šolarjev vseh ljubljanskih šol. Le malo sem razumel, kar se je dogajalo.

Zimski dan je bil sončen, megla nad Ljubljano je bila raztegnjena kot rahla koprena. Naša gimnazija je bila vzdolž ceste, ki je vodila proti glavni pošti. Trg pred pošto in hotelom Slonom je bil takrat še velika gnojna s travnikom in lužami po sredi. Mimo nas so korakali oddelki v pisanih uniformah, zastave in prapori visoko v zraku, prsi polne odličij. Joj, koliko je bilo vsega tega v Ljubljani! Za njimi pevski zborji in skupine v narodnih nošah. Na čelu našega razreda je bil nov razrednik; vrnil se je z bojšča, kjer je bil celo topniški oficir. Kar trd je bil v salonski suknji in glava je bleščala pod visokim cilindrom. In vsi profesorji z belimi rokavicami. Mimo so prihajala velika imena, o njih so samo šušljali. Sledilo je povelje; vse je molčalo, zaslutil sem, da je blizu vonj kadla. Nato je kriknilo: Glasbena matica je pela.

Krenili smo. Nekaj korakov in smo se ustavili, ogromen je moral biti sprevod pred nami. Predno smo bili pred sodnijo, sem spoznal, da je Ljubljana veliko mesto. Proti Taboru se je izkazalo, da je dolga, dolga. Nismo govorili, kakor da bi se bali gledalcev, ki so jih bili pločniki ob strani p...ni.

Ob kapelici v Prisodnji ulici smo se ustavili. Šole naprej ne bodo šle... če kdo hoče sam. Potisnili smo se na začetek šmartinske ceste, sprevod se

je valil mimo... Nakrat je završalo in brž pobožno utihnilo... Iz loka ulice so se zlele licejke, ena lepša od druge, korakale so v troje, večja v sredi je nosila lovorov venec, dekleta ob strani dolge bele svilene trakove. In v vsakem lovorovem vencu na beli svilji zlat naslov: dela, ki jih je Cankar napisal. Našel sem Milana in Mileno, za tem Lepo Vido, Kralja na Betajnovi — in še in še in še... Vilo se je kot preproga, živa in valujoča pred mrtvaškim vozom, ki se je kazal iz globine.

Ostro je zavelo izpod neba. Večerni mrak se je oznanjal. Rumenilo sonca je še bilo na nebu, od kapelice je zapelo. Vtem je udarilo iz zraka neznansko ropotanje. Priletelo je letalo in zakrožilo, se oddaljilo in se vrnilo; ko je pilot mislil, da je nad vozom, je odvrgel lovorjev venec, slovenski trak s črnim florom. Kriknili smo, ko je venec zaneslo nekam daleč vstran. Mimo so zapeketala kopita, elegantno in v taktu, kakor vedo to samo mrtvaški konji; izza šip je sinilo med nas zlato in srebro. Prelat Kalan z mitro in ob njem — na uho so šinila imena — Finžgar in Sardenko, Počasi je drsel mimo težki voz s krsto mrliča, ki sem ga šele včeraj spoznal.

Nato smo se razpodili. Nič nisem vedel, kje je pokopališče, brž sem bil pri Sv. Petru, onstran Ljubljane in v študijski dvorani. Polovica učilnice je bila prazna, velika večina jih je odšla za vozom. Bil je študij, toda nikdo ni študiral. Oziral sem se proti oknu in lovil zvonjenje cerkva. Ukradel sem se v spalnico v gornjem nadstropju; od tam se je moglo videti tja do Sv. Križa. Luči so se prižigale v noč, vedno več jih je bilo do pročelja pokopališča. Pokopavajo ga v globoki temi, sem pomislil. Nekoč sem bral, da kneze in vladarje pokopavajo samo ob baklah. Moral sem biti že dolgo v spalnici, ko sem zaznal za hrbtom navzočnost tovariša, ki mi je postajal naklonjen, dasi je bil že v višjih razredih. Opazil je, da berem, berem in berem: mogoče mu ni ušlo, da si kdaj tudi kaj zapisujem. Bil je urednik zavodskega glasila. Bil je že priznan pesnik, prve njegove pesmi so izhajale v Domu in svetu in kakor da govori pesem, je pripovedoval: "Lepo je bilo na pokopališču... Oton Župančič je govoril... bila je že tema... in položil so ga v grobnico Rohrmannovih... saj je bila Rohrmannova njegovo dekle... Da, v grobnico so ga položili... lepo kovinasto krsto... ležal bo v grobnici... ne bo ga zeblo v mrzli, težki prsti..."

Leta in leta sem hodil potem po šentpeterski cesti in sem vedno bil vesel, kadar sem visoko nad trgovino prebiral Rohrmannovo ime... in sanjal o obrazu dekleta, ki je ljubilo človeka, s katerega se mi je pozneje začela dvigati zavesa groze in resnice.

Sence smrti, rezek zimski mraz, razdalje obzorij in doživetij; dva sveta, pred zaveso in za njo. Visoko na odru mrlič, sam in svečano beden, ulice polne, polne slave, nekje za zastori kriki ljubezni in bolečine. Stal sem ob oknu, se lomil v prve perspektive: zavesa za zaveso in tam nekje srečanje, ki se mu ne moreš umakniti brez kazni. Buenos Aires in Ljubljana!

Človek koleba med lepim spominom in domotožjem za nečim velikim in neznanim, kupa še kipi, ko je bila vsebina že popita do dna. Kelih se pri-mika in odnika, iz sence se valj stožec blažene svetlobe, da se spet odmakne, kot se v poltonu premakne vzgib sence na monumentalnemu stopnišču.



Prva nedelja v maju 1945: kolo me je vozilo proti Kranju, pred menoj je bil na obzorju venec gora od Julijskih alp do Kamniških planin, onstran moram — za menoj razdejanje in smrt, onstran bo Evropa in še večje razvaline. Tipal sem v prostranost sorškega polja, se ujemal na vrhe gora s spornici. Vedno bolj sem se odmikaj Ljubljani, v meni je zvenela slutnja, da grem daleč, daleč in doba, ki se odpira, bo dolga, dolga. Sonce še ni klonilo v zaton, ko sem že drvel na kamijonu po soteskah in ravninah Koroške. Zrela podrtij na levi in desni in grobovi, zasuti pod njimi.

Ko sem se poslavljaj na robu Ljubljane, mi je zadonel še enkrat klic: "Čakaj me v Parizu..." Ko sem se onstran Karavank oziral nazaj, sem še slišal zven pariškega imena. Koliko bo še grobov do tja, me je pretresalo za vsakim ovinkom.

Bila je že tema, ko sem pristal na pragu na pol podrtega hotela v Beljaku. Postregli so mi s sobo, prav na robu stene, ki je bila še cela. Ko sem stal ob oknu, sem mogel z roko gladiti rob odsekanega zidu. Nad mestom so se valili gosti oblaki, po cestah spodaj so drveli težki vojaški kamijoni, dih gluhe spokojnosti je prihajal iz sence, ki je na jugu risala vitez gora. Od postaje so vikali kriki lokomotiv, od časa do časa je zateglo zajavkalo, sklapljali so vagoni — tam je še vozilo nekaj, kar bi me moglo ponesti drugam, tja, kjer ne bi bilo toliko strahot, kjer bi še bili obronki naplavin, bednih, a čistih. Lokomotive še vozijo, nekje so še mostovi čez prepade.

"Čakaj me v Parizu..." Pred menoj se je ponudila slika Pariza, ki sem si ga mogel misliti samo v okviru sijaja in razkošja.

Kakšen bo Pariz ob koncu druge svetovne vojne?

Naslednje jutro sem ujel še vlak, ki je zadnji vozil proti zahodu. Nismo prišli daleč. Med tirolskimi gorami smo obtičali; mesta, ceste, proge, mostovi — vse je bilo razdejano.

Leto dni kasneje sem bil v letalu, ki me je vozilo proti Parizu. Rednih prometnih zvez še ni bilo, kdor je bil v Rimu, ni mogel nikamor. Nikdo še ni izdajal potnih listov, konzulatov ni bilo. Na letališče v Ciampinu so me pripeljali v uniformi francoskega oficirja in dvomotorno letalo je čakalo na nas: bili smo trije v enakih uniformah in verjetno z enakimi načrti in nalogami.

Vzleteli smo. Zrl sem Italijo pod seboj. Iskal sem, kje je bok Italije najožji: tam bi jo mogel videti od Jadrana do Tirenskega morja. Pod menoj je že bila Piza, malo zatečen na levo Elba, še nekaj minut in bili smo nad Azurno obalo. V letalu je bil rumen mrak, zunaj pa vroč junijski dan, spodaj sinjina morja, vsa v kipenju proti nebu. Na desni smo se skorajda dotaknili Genove, nato je bil pod nami San Remo, še Bordighera, Ventimiglia in že smo zapluli niže prav nad Grimaldi. Pilot je krenil z letalom še bliže, iskal sem drevesa ob skali, kjer sem pred leti trgaj liste cedre libanonske. Uslužni gostitelji so mi pravili, da uspeva prava libanonska cedra v Evropi samo na tem koščku zemlje. Zdrknili smo še n'že, bili smo nad Mentonom. Od tam smo nekdaš hodili navkreber čez mejo v Italijo mimo dednega gradu Grimaldijev, princev monakovske kneževine. Princev tedaj ni bilo, pač pa je bil ogromen park poln

opic; služile so Voronovu za njegov pomlajevalni sanatorij, ki je bil v gradu. Letalo je spet zaječalo, bili smo nad skalami Monte Carla, čez nekaj sekund že nad Nico. Dvignili smo se strmo in navpično, napravili še ostrejši ovinek in pristali na letališču, ki je bilo tik ob obali.

Izstopil sem spet na francoska tla: sonce je bilo v zenitu, morje pijano v siju modrine, kratki vzkliki ljudi od obale, na livadah domovi, po'ni miru in pokoja. Povedal; so nam, da ne smemo nikamor od letala. Vzeli bomo samo gorivo in čez nekaj minut bomo spet v zraku. Žareče sonce nam je tiščalo glave v tla, minuta se je raztegnila na celo uro, ure so se vlekle — Nica se je prelivala iz barve v barvo, Mediteran je začel dihati in peti v šelestečem mistralu. Lovili smo zatočišče in se prestavljali v senci razbeljenega letala.

“Čakaj me v Parizu...”

Še nekaj ur peleta in moral bi biti tam. Prvič po vojni sem bil na poti tja. Letalo pa ni maralo naprej; zahajal sem proti obali, butnil ob ograjo, se vračal proti kantini, krožil dlje in dlje. Iskal sem v globino Nice, si slikal avenije in ulice, prehode in trge, se spominjal opoja luči in sonc. Skozi koliko doživetij in spoznanj sem moral, da sem prišel do srečanja, ki je velo nekje iz globine.

Začelo se je že mračiti, ko so prišli povedat, da letala ne morejo to noč popraviti. Šli bomo naprej zgodaj zjutraj. Če bi letalo ne bilo v redu, bo prišlo iz Pariza drugo. Nocoj bom moral v hotel v Nicij in džip me bo odpeljal v mesto. Vendar\*za božjo voľjo: nikamor, nikamor... Mesto je polno neznancev, jaz pa nosim francosko uniformo.

Hotel je bil le nekaj korakov od tistega, v katerem sem pristal, ko sem kot študent prvič prihajal v Francijo. Šel bi pogledat, kako je tam, krenil na levo in po nekaj korakih bi bil na aveniji de la Victoire. Že sem mislil prositi za izjemo, pa so me prehiteli: seveda lahko grem, vendar ob temi: manj ljudi bo na ulicah... Na obalo pa nikar.

Nice vihiranje vojne nj zajelo. Vse je bilo kakor pred leti. Avenija kot pariški bulvari na višku sezone; veliko poslopje Galerie Lafayette in pred njo kavarna, kjer so pristajali avtobusi iz Mentona in Monte Carla. Ob belem dnevu sem nekoč hodil ob obali, vpiljal vase Sredozemlje, krenil na grič tik nad pristaniščem, pod menoj je bil ves Angelski zaliv (obala Nice se imenuje La Baie des Anges). Raj, kakor je obstal v tistem trenutku, ko se je pred zaprta vrata postavil nadangel Mihael.

Srečanje z Angelskim zalivom in sredozemskim svetom...

Od morja sem lovil njegov dih, hlipal za slikami skoraj dveh desetletij. (Pločnik pred kavarno se je praznil — ljudje so odhajali na domove, kjer ni bilo senc razvalin, ni bilo bližine smrti. Vedno manj ljudi se je pomikalo m'mo, še manj jih bo ob obali. Od tam je vel mir in molk.

Sredozemski svet — — —

Spoznal sem ga zgodaj, ga vzljubil v drugačnih, srčnejših trenutkih. Bilo je v drugem okolju. Kot študenti smo hodili taborit v Dalmacijo, pod šotori na otokih sem prebiral dela Iva Vojnovića, mislil, da vsrkavam celo antiko. Kam bi, če ne bi nosil vsaj nekaj tega sredozemskega sveta v sebi?

Začelo se je zgodaj: pri Homeru in Vergilu — bila je šolska znanost in sem jo seveda najprej zasovražil. Seveda se nisem zavedal, kakšen “strup”

sem vsrkaval, ko so me učili, kaj pomeni in kaj je vsebina "consuetudo temporum". Razodetje je prišlo nenađoma in niti ne vem, ob katerem delu: ali v knjigi, ob sliki, melodiji ali ob slutnji, kaj bi moglo b'iti bistvo zgodovine. Hitel sem posej za njim, hotel korakati v'etric; optimist, ki misli, da more tekrovati s tistim, kar je večno.

Benetke — — —

Ko sem se prvič pripeljal v Benetke, sem bil ves zmeden. Ob meni je bil majhen kovček, sam sem se sebi zdel še manjši. Upal sem, da se bom s sredozemskim svetom srečal tam gori nad Trstom. Nikjer ga ni bilo. Prvo razočaranje je bilo v Postojni. Kakor da se je svet prelomil na dvoje: kričeči, vsiljivi napisi Olio Sassi, belo-modri, modro-beli in ko smo drveli proti Trstu, sem lovil vasi po Krasu. Na gričih so kraljevale utrdbam podobne zgradbe, nad hišami prepreženost debelih industrijskih kablov. Pri Nabrežini rjavosive maroge presekanih skal. Odtod že odhaja slovenski marmor — le človeka ni bilo nikjer, zaman sam ga iskal na postaji v Trstu. Vse jezike sem slišal, vse — kakor da bi našo moral lovitj iz grobov.

In poslednji spomin na Benetke?

Bila so zadnja evropska srečanja z Novačanom. Svoj prihod sem mu že dolgo prej napovedal. Prihajal sem iz Rima. Joj, kje sva takrat stanovala. Podnevi bi se že prebil skozi vijuge med kanali; kaj bo ponoči?

Na Markovem trgu sva sedela pozno v noč. Mrzla novembrska noč. Bila sva sama v kavarni Florian: edina kavarna v Benetkah, ki je urejena po stilu dunajskih kavarn. Ob steni zofe iz rdečega baržuna, stoli v istem blagu, pred nama mizice z majhnimi marmornatimi ploščami. Novačana so tam dobro poznali. Ura je tonila, njemu se ni dalo spati. Ko je prišla še lahko zlobudrajoča družba, se je razvnel, kakor da bi bil še študent v kakšni kavarni Prage, Krakova, Kijeva, Moskve, Monakovega.

Težek, vlažen mrzaz naju je nosil domov. Luči je bilo malo, pomagali so kanali; na ploski površini vode se je odražala svetloba neba. V hotelu tema in molk. Novačan je vedel na pamet za svojo sobo in ko je prišel do svojega hodnika, mi je kar razložil: na levo, potem desno dve stopnici navzgor, hodnik na desno in tretja vrata levo — vaša soba. Tipal sem se skozi temo in po nekaj trenutkih že vedel, da sem v labirintu. Postalo mi je žal, da nisem kadilec: bi imel vsaj vžigalice pri sebi. Na okna so se lepile sence sosednih palač. Moral sem se odločiti: svoje sobe ne bom našel... Potrkal bom na prva vrata, ki jih bom dotipal, počasi, rahlo odpiral, drsel ob pohištvo do postelje. In če bo kdo v sobi? Gorje bo, gorje — samo da ne bi zagnal prevelikega krika, se preveč prestrašil. Ko sem zaslutil robove postelje, sem opazil, da je prazna. Zjutraj sem dognal, da sem pristal v sosednji sobi, kjer je spal Novačan. Kaj bi bilo, če bi njega prebudil... Veroval je v strahove, znal pripovedovatj njih zgodbe z gradov na Bizeljskem, na Poljskem, v Egiptu.

Zmenjena sva bila, da se dobiva v isti kavarni. Čakal sem ga ob uri; mislil sem že oditi, ko sem ga opazil, kako prihaja počasi čez ves Markov trg. Odtrgal se je od pločnika pred Markovo katedralo: visoka kučma na glavi, plašč ogrnjen čez široka ramena, pojava vladarskih razmerij — prihajal je s korakom ukrajinskega hetmana. Za njim cela katedrala, pred njim

ves trg; salon, primeren samo za najvišje slovesnosti. Tako so korskalji doži v vsem svojem ornatu in enako so se obnašali doži, ki so imeli slovansko kri v svojih žilah. In teh naj moglo biti malo.

Prišel je po slovo. Hitro sva se še zmenila o tistem, kar človeka rešuje, kadar hoče skriti stisko poslavljanja in že sva stala na pomolu pred ladjico, ki me bo odpeljala na kolodvor. Slutil sem, da sem verjetno zadnjič v Benetkah, lovil sem obrise vsega, kar naj bi oko popilo za dolgo, dolgo vrsto let... Težko mi je bilo pri srcu in komaj sem skočil čez mostiček, se je začelo odmikanje. Zrl je nekam zamočlo in kakor da bi hotel odgnati nekaj tesnega, je kriknil:

"V Rimu sem pozabil pri vas dva piškra in tisti veliki, okrogli lonec... Ne pozabite nanj in mi ga pošljite..."

Hitro sem se okrenil, skozi motne oči sem ujel vodeno ploskev širne lagune.

Zazvenelo je kakor krik smrti in ko sem se nekaj minut nato vozil skozi razvaline Mestre, sem menil, da je sanj o sredozemskem svetu za vedno konec. Na Benetke pa mislim s pobožno pieteto; ljubim jih in ne obupavam. Dotaknil sem se jih samo za hip in sem bil poražen, ker sem preveč pričakoval. Kar je lepo, je obsojeno na večnost. Če to ne bi bilo resnično, potem ne bi čutil bolečine in domotožja.

Vroča noč Nice je postajala gosta. Lovil sem korake proti obali in se oziral, alj mi kdo ne sledi. Avenija se je zlivala na širok trg tja do morske obale. Še in še sem se oziral. Nočne ure postajajo sitne, tonejo v molk in kam bi s človekom, ki ga lovijo spomini?

Ob koncu trga je bilo treba zaviti na levo. Ko sem prečkal cesto, ni bilo nikogar. Bil sem ob loku Angelskega zaliva, nekaj sto korakov in mogel se bom vzpenjati na hrib, ki me je nekoč že ujel v svojo zanko mediteranstva. Kakšno bo doživetje ob tej polnočni uri? Bil sem že na pragu vzpetine, nekaj stopnic navzgor, mimo vhoda na pokopališče na desno in bom na vrhu griča.

Portal pokopališča je bil zidán in prehoda na desno ni bilo. Pokopališče se je raztegnilo in izza vrha zidu so zrl name visoki nagrobni spomeniki. Toliko mrtvecev v nekaj letih... in vse so znosili sem; naj gledajo morje in naj plavajo nad vso Francijo... saj so mrtvi, saj so slavni, veličastni onstran trpljenja.

Le cimetière marin — pokopališče mornarjev na hribu nad Nico, na obali Mediterana. Vsa so enaka, zavita v isti čar poezije, od Troje do Termopil, od Sirakuz do Cádiz.

Ko sem bil spet v hotelski sobi, sem dolgo stal ob oknu. Morje je plivalo in pelo, mesto je že spalo v morju luči. Nad mano se je visoko pnela kupola vsega Mediterana.

Ali se srečujemo res povsod samo s senco smrti?

Bil sem že na robu spanca, ko je pred menoj začela rasti slika študentskega sestanka v Parizu. Naš dijaški dom je bil na aveniji, ki je imela zanimivo ime: Avenue du Parc du Mont Souris — avenija ob parku na Mišji gori. Kaplan naše Mednarodne zveze (zdaj je škof v Orleansu) je bil aristokrat in je svojo palačo spremenil v dijaško zbirališče; bil je tudi umet-

nostni zgodovinar. Spored za shajanja je kar sam sestavljal in skrbel za predavatelje. Stilno skrbno ubrani večeri. Začenjal jih je s koktajlom, predavat pa so prihajali: kardinal Verdier, Georges Duhamel, član akademije, Tharaud, biograf Peguyja in tudi akademik. V spominu mi je ostal najbolj večer, ko je prišel predavat Paul Valéry, ki je pravkar postal član akademije. Bilo nas je toliko, da se je pesnik s težavo prerinil do odra. S polnimi kozarci šampanjca smo se prerivali proti njemu, roke so se nam tresle, njegovi prsti so bili kakor iz svile... Govoril je o poetiki; besed nisem lovil, legal sem v okvir, ki ga je slikal. Bil je poet Mediterana, doma iz Cetta. (Po predavanju je veliki Valéry dovolil, da smo mu stavili vprašanja. Vedeli smo, da je nekje povedal, kako je pisal svojo pesem *Le Cimetière marin*: pisal jo je dvanajst let. Tovariš ob meni (slovel je zaradi posebnosti svojih vprašanj) je dvignil prst in se drznil z mislijo na dan:

“Gospod, koliko časa je treba brati vašo pesem *Le Cimetière marin*?”

Valéryju je obraz zasijal in kakor da bi zaživel še enkrat vseh dvanajst let v enem samem trenutku, je odgovoril:

“Mislim: dve ali tri minute — pet bi bilo že preveč...”

Pokopališče mornarjev — smrt za dve ali tri minute, pet bi bilo preveč. Obrnil sem se proti steni in začel medleti v spanec. Tonl sem v noč na najlepšem koščku zemlje ob Angelskem zalivu in tam na griču kraljujejo mornarji s smrtjo, ki ni trda, kruta, grda.

“...Pariz me čaka — — —” sem pomislil, ko sem zgodaj zjutraj hotel skozi svežino novega dneva proti letališču. Nebo je sijalo od morja na vzhodu — ogromen kelih se je odpiral. Ko sem bil na esplanadi, sem se ozrl proti griču svojega polnočnega srečanja. Morje belih spomenikov je plavalo v valovih sonca. Smrt je že zgodaj odšla drugam.

Letalo so popravili. Hitro smo zlezli vanj in nekaj minut za tem je bila Nica samo še spomin. Na jugu Francije je bilo vreme lepo. Ko smo rinili proti severu, so nas začeli požirati gosti oblaki. Zajela nas je nevihta, plohe vode so butale ob stene letala, pilot je iskal izhod v višino. Bilo je zaman; krila niso ubogala. Radiotelegrafist je iskal stikov z letališči pod nami; iz glasu sem spoznal, kako prosi, roti. Še nekajkrat smo se zagnali proti vrhu, pa nenadoma silovito padli. Toliko, da se nismo dotikali vrhov dreves temnega gozda pod nami. Presodil sem, da smo morali biti nekje nad Burgundijo. Iz kabine je nervoza naraščala, s prednjega sedeža se je potnik presedel na sedež ob meni. Nemo sva si zazrla v oči. Zunaj je vihar naraščal, borba v kabini je rasla v višek. Še enkrat smo padli, ozrl sem se in opazil veje drevesa, kako so švignila mimo šip v oknu, nato nenadoma višje drevo tik pred nami: krnilo je kriknilo, letalo je zastokalo v naponu — čutil sem, kako smo zleteli navpično. Pilot je odprl vrata, nas pogledal in se nam nasmehnil: “...smrt je bila pol sekunde prepozna”.

V bližini Pariza smo se iztrgalj iz oblakov in neviht. Na roba mestnih periferij se je proti zahodu ponujalo sonce. Čim bliže smo prihajali Parizu, tem bolj svetlo je bilo nad njim. Oblaki so se skušali razpoditi. Pod menoj je bilo mesto moje mladosti. Nikdar nisem imel prilike, da bi ga premeril iz

take višine. Na desni je bil Montmartre, na levi Tour Eiffel in tam blizu, prav blizu, v sedmem okraju je bila ulica... Sklonil sem se: spoznal sem jo. Ni bilo razdejanja — tudi drugod ni bilo sedov, Pariz je bil nedotaknjen.

Iskal sem protj Bourgetu, na severno stran Pariza. Če bomo tam pristali, bo samo četrt ure do središča mesta. Toda pilot se za to smer ni zmednil. Zavil je proti severu in znova zajel višino. Nakrat smo bili v črnih oblakih in spet je lilo. Le kam gremo? Spodaj so bila mesta, za njimi vasi, vmes kakšna proga z razdejanimi tiri, razbitimi mostovi, zemlja je odpirala žrela. Kakor pred letom dni na Koroškem, kakor v Severni Italiji. Tod je šla vojska, ki se je Parizu izognila.

Spet se je začelo tekanje v pilotovo kabino. Radiotelegrafist je kar besnel. Iskal je zveze z letališčem in mahoma je bilo pod nami. Ogromno vojaško letališče, skrito med gozdovi in planjavami trave ter jezer. Pilot je skušal pristati na dolgem traku cementa. Ni uspel. Vzleteli smo, ne da bi se bili dotaknili tlaka. Zavil je in poskušal vnovič. Kolesa so se samo dotaknila spolzkih tal in že smo se odbili v višino. Še enkrat: kolesa so dvakrat spolzela in nas spet odbila. Radiotelegrafistu so prsti kar zleteli v lase. Leteli smo še vsaj dve minuti, krožili — kakor da bi pilot sušil kolesi. Spuščal se je počasi, skoraj elegantno, kolesa so se pretirno uprla ob tla, zadnji del letala je že hotelo dvigniti, ko sem začutil, da se pečemo po tlaku; letalo je le še rahlo tipalo za ravnotežjem. Rešeni smo, sem si rekel. Ko so odprli vrata, je verjetno cela posadka letališča prihitela tja. Pilota so sneli in objemali, nam so pa mahali, kakor da bi bili sorodniki ali stari prijatelji. Radiotelegrafist je komaj zmogel odgovorjati, kako mu je bilo mogoče ohraniti stik z letališčem.

Poveljnik letališča nas je prevzel in predstavil gostiteljem, ki so nas čakali. Mene so kmalu imeli v džipu in zdrvela sva s spremljevalcem. Nič nisem poznal krajev; pa četudi bi jih bil kdaj poznal, jih iz razvalin ne bi mogel več razbrati. Voznik ob meni je molčal. Ne vem, ali bi odgovoril, če bi ga vprašal, kam me vozi. Po dolgi vožnji je zavil v velik park s starim gradom v globini. Soba je bila že pripravljena. Park je dihal mokroto, vse okoli je bilo kakor pobito; tudi na zemlji je morala biti nevihta precej huda. Povzpel sem se na teraso in pogledal onstran parka. Daleč proti jugu se je dvigal hrib Montmartra in na njem bazilika. Mogel sem preračunati, kako daleč sem od Pariza.

Med Parizom in menoj so bila podrta mesta, razdejanje vasi, razrušene proge in mostovi. Tja do podnožja Pariza je ležalo kraljestvo smrti.

Ladja za Južno Ameriko me je čakala v Genovi. Mesto je bilo porušeno zlasti ob pristanišču. Bil je topelel oktober leta 1947. Na večer pred odhodom sem se zaletel v kino, kjer so predvajali film "Fantom pariške opere". Spominjal sem se romana Eugene Sueja, ki je dal snov za film... Ulice so bile prazne, ko sem po predstavi hitel v svoj hotel. V ustih je bilo suho, oči napete, v prsih je tiščalo. Bil sem poln slik Pariza, v menj in okolj mene pa zbežanost človeka, ki bi se moral posloviti od tolikih in od tolikerega, pa ni dal nikomur roke. Domislil sem se zgodbe iz francoske literarne zgodovine: bilo je pred leti in leti in je bilo tedaj, ko je Valéry prekinil za dvajset let, ker v

svoj pesniški poklic ni veroval... Prišel je v Genovo in doživel vstajenje. Nad mestom se je razbesnela nevihta in Valéry jo je doživljal s tolikšno silo, da je sklenil: "Rešen sem — res sem pesnik." V zgodovini nosi to poglavje naslov: "L'orage de Gênes".

Noč je bila prazna in Genova pogreznjena v molk in samoto. Čez nekaj ur bom že daleč, daleč.

Tretji dan zjutraj smo se vozili mimo Gibraltarja. Ladja je zavijala na Atlantik in se trgala od Mediterana. Kapitan je moral biti človek, blizu vsem, ki smo bili na ladji in je zavozil prav tja do španske obale. Bili smo na koncu, zadnjem rtu Evrope. Koprina je rezko padala v morje, samo skale so nas spremljale. Spomnil sem se pokopališča na griču nad Nîco. Tudi tu, na robu Evrope, je bilo pokopališče. Sredi dolgega, ozkega polotočka, za ograjo nametanih nekaj belih skal, to je bilo vse. Kapitan je dal znak: sirena je tulila za slovo Evropi, tam pa so ležale bele skale, podobne ogromnim zglo-danim kostem predpotopnih živali. Ladja je krike ponavljala, še in še in še... Bele skale se niso premaknile, nikdo ni vzrastel nad grobove, da bi pomahal v slovo. Še fantazija si ni mogla pričarati sence roke v pozdrav. Ko je ladja zavila na jug, je rt s pokopališčem kakor vzrastel nad nas, se počasi nižal in začel plahneti na obzorju.

### III

Buenos Aires, decembra 1959.

Preživel sem nekaj lepih dni, lahko bi rekel, da so bili celo srečni. Ves sem bil potegnjen nazaj v Evropo; pred dnevi sem prejel X. zvezek Izbranih del Ivana Cankarja iz Ljubljane, poleg leži revija cirilmetodijskih duhovnikov v Sloveniji Nova pot, zvezek iz leta 1955, kjer je M. M. objavil svoje vtise s potovanja v Pariz. In predno sem se vrgel v branje teh dveh, sem končal s spisi Bernanosa in monografijo o njegovem življenju.

Res je, daleč je Evropa, razpon časa lega nad razdaljo, domovina je tu in je nj — vmes so sence trpkosti, smrti in molka —, ko pa sine pogled v beli dan, se vse razdalje razblinijo, sence se zapletejo v igrivost spominov, kar je bilo daleč, je blizu, da pljuča kar zadihajo v svetu domačnosti.

"A quoi bon... zakaj, čemu..." Ali je res treba biti tisoče in tisoče kilometrov proč od sveta resnice, da nas reže v srce in ne samo v spomin? Najmočnejši Cankarjevi spisi o domovini nosijo naslove iz tujih mest, pisal jih je večinoma na Dunaju, odkoder je zrl na domovino kakor prerok z gore Sinaj... M. M. se vrača iz Pariza v domovino kot polna čebela v panj, Bernanos je zbežal iz Evrope, da je v mislih nanjo napisal nekaj najlepših misli o človeku in njegovem poslanstvu.

Komaj dvaindvajset let star je Cankar med bivanjem v Istri, ob obali Mediterana, napisal:

"Takrat sem nastopil pot, v tistem pustem, vročem istrskem gnezdu, Bog vedi, kakšno naključje me je pahnilo tja. V gorečem septembru je bilo; sonce se je bilo raztopilo, razlilo po nebu, na zemljo, in nebo in zemlja in zrak, vse je bilo potopljeno v razbeljeno luč. Težak sopar je duhtel iz pristanišča, ribiške barke z zakrpanimi jadri so se narahlo zibale, na barkah, na produ,

celo ob ulicah so ležali na hrbtu in dremali z odprtimi ustj razgaljeni, potni, rjavi ljudje v modropisanih srajcah in platnenih hlačah. Blodil sem po prašnih ulicah kakor v omotici; in zaželel sem si tudi sam, da bi legel vznak na barko, pod pisana jadra; narahlo bi se zibalo morje pod menojo, pijuskalo bi zamolklo ob breg in jaz bi ležal in sanjal... sanjal brez konca nerazločne sanje brez besed in brez podob... in daleč za sanjami, za nerazločno mehko lučjo, bi ležalo moje življenje..." (Jubilej, str. 120).

Bilo je v avgustu leta 1938, ko je v pristanišču Buenos Airesa pristajala francoska ladja Florida. V prvem razredu je bilo mnogo uglednih potnikov, za Argentino in vso Južno Ameriko je bil med njimi najslavnejši Georges Bernanos. Prihajal je z vso družino, kopica otrok se je motovilila okoli njega, najmlajši je bil še v maminem naročju. Bernanos je obupal nad Evropo. V svojih knjigah polemike, satire in pamfletov je opozarjal na bližino groba; le malo jih je bilo, ki so prisluhnili. Ob državljanski vojni v Španiji — še vedno je divjala — je celo svoji obširni knjigi o grozotah na otokih Mallorca in Minorca dal naslov: *Les grands Cimetières sous la Lune*. Kot prerok je vedel: pokopališča se bodo raztegnila nad vso Evropo, nad ves svet. Življenje v Parizu in Franciji je postajalo neznosno.

Z ladje je stopal kot brodolomec. V Evropi je imel lep dom, rad ga je žrtvoval. Bežal je še pred hujšim. Nikdar ni veroval, da je pisatelj, kvečjemu žurnalist. Prihaja v Ameriko, kjer bo izginil v pampi... Komaj je dvignl glavo in se ozrl po pomolu, jih je opazil: delegacija ob delegaciji, ves intelektualni svet Argentine in Južne Amerike ga je po svojih zastopnikih pozdravljaj. Pritisnili so se obenj in ga niso pustili naprej... Prihitele so tudi njegove knjige in se iz nežnih rok ponujale za podpise. Še v pristanišču je moral obljubiti uredniku lista *La Nación*, da bo še isti dan napisal uvodnik o duhovni krizi v Evropi. Po Buenos Airesu je begal kot izgubljen, slavo je sovrsžil. "A quoi bon..."; v Marseilla je obljubil časnikarjem, da bo izginil v džunglo, se z otroki posvetil poljedelstvu in... "odslej bodo krave redile moje pero".

Mudilo se mu je. V Parizu je preštudiral dve enciklopediji: Larousse in Bottin. Slednja je celo zapisala: "Paragvaj je pravi paradiz na zemlji..." Nekaj dni je bil v argentinski prestolnici, in ladja jih je odpeljala po reki navzgor proti Asunciónu. Iz Evrope so se vozili sedemnajst dni, po reki je trajala vožnja dvajset dni. Pred Asuncionom so se ustavili sredi reke; iskal je pristanišče, a ga ni mogel odkriti. Ko so prišli bliže obali, je bilo nekaj peščenih sipin do brega. Zrl je med barake in skušal odkriti čartinike, redarje in mornarje: letali so okoli v uniformah, toda vsi so bili bosí. Hitro se je okrenil k svojim in odločil: "S prihodnjo ladjo se vrnemo proti jugu..." Drugi dan jih je ista ladja vozila proti Buenos Airesu.

Prijatelji so ga skušali sprejeti s še večjo prisrčnostjo. Obljubljali so mu, da mu najdejo primerno estancijo v notranjosti Argentine. Ni verjel; proč, proč...

Dober teden za tem je bil že v Riu. Sprejem v pristanišču še bučnejši od onega v Buenos Airesu. Njega pa je gnalo proč od ljudi... Kmalu so ga začeli videvati v kavarni Brazileira, kjer je začel spet pisati.



Bilo je, kakor je bilo takrat, ko je začenjal... Pisal je vedno z izredno težavo. Najraje je pisal po kavarnah. Ni jasno, kako se je začelo: ali je bilo takrat, ko je bil urednik rojalističnega tednika v Normandiji in je bil listu pisec, urednik, korektor in upravnik. Tri dni je bil v uredništvu, tri dni se je vozil s kolesom po deželi in pobiral naročnino za list. Zatekal se je v kavarne in pisal; najprej mirno, pozneje vedno bolj nemirno in težko. Ko se je zvezal z demonom pisateljavanja, mu je bilo že štirideset let. Po svojih poteh se je srečal z zgodbo duhovnika, ki je bil podoben župniku iz Arsa. In leta 1928 je izšlo njegovo prvo literarno delo: *Sous le Soleil du Satan* — Pod Satanovim soncem. Uredništva velikih revij so delo odklonila, založbe so se prestrašile novega načina pisanja, še bolj demonstva v knjigi — delo je šizajalo v nadaljevanjih v drobni reviji žepne oblike: *La Revue hebdomadaire*. Ko je izšlo v knjižni obliki, je kritika klonila in priznala, da je izšlo najboljšo delo desetletja. Toda vkljub priznanju sveta svojemu poslanstvu ni veroval... Spet in spet se je reševal v pamflet, esej in satiro, bil jedek in strupen do neznosnosti. Toda vsi poskusi bega, molka so bili zaman. Tekal je od kavarne do kavarne, pisal na drobne listke — iz založbe so že poslali za njim, za hrbtom je čakal sluga, da odnese napisano stran brž v tiskarno. Honorar je prejemal od vsake napisane strani in ko je knjiga izšla, je bil zaslužek že zdavnaj pospravljen in — za hrbtom je čakala senca na novo stran rokopisa.

"*A quoi bon...*" Rio ga je sprejel z vso toploto srca, Bernanos pa je izbiral fazendo v notranjosti Brazilije; čvrsto je bil odločen editi tja, kjer bo "pero živelo od krav". Francija in Anglija sta klonili v Münchenu, Evropa je drvela pot v pogubo. Bernanos je podpisal pogodbe z listi in agencijami... od daleč bo pisal o Evropi, jo oblival kot z balzomom in govoril o njenih bolečinah... Kupil je veliko fazendo v *Grandes Miras*, na koncu človeške civilizacije, nekaj sto krav in nad dvesto konj bo redilo njega in njegove druge.

Zgodilo se je, kakor se je moralo zgoditi: v nekaj tednih je prišlo do poloma. Katastrofa je bila popolna. Bernanos se je vrnil v Rio in začenjal govoriti: "...vidim, da bo moje pero moralo rediti še krave...". Prosil je, da mu najdejo manjše posestvo v lažjih klimatičnih razmerah. Izbrali so mu zemljo — še vedno blizu tisoč hektarjev — v *Belo Horizonte*. Naselil se je na visoki planoti, skoraj tisoč metrov nad morjem. Postavil si je domovanje in hiši dal ime: *La Croix des Ames* — Duše na križu. Vsak dan je jahal v *Belo Horizonte*, včasih se je peljal s kolesom, tudi z motorjem: prejemal je kupe pošte od povsod, oddajal je članke za liste v Rio in po vsej Južni Ameriki. Francoska ambasada v Rio v enem mesecu ni prejela toliko pisanja kot ga je prejel on včasih v enem dnevu. Evropo je zajela vojna, Francija je klonila v nekaj tednih.

Nadaljeval je tam, kjer je v Evropi končal. Članke, ki so izšli v Rio, so pozneje zbrali v knjige in jih je bilo za štiri debele zvezke. Bolčina nad Evropo je glodala naprej, lastnih misli se je bal. Izbral je junake, jim polagal svoje besede v usta. Bilo je, kakor da med njim in Francijo ni bilo tisoče in tisoče kilometrov. Skozi stavke veje zvonjenje, kakor da bi buča'o iz vseh evropskih katedral: "Vera ni lagodna stvar, ni prijetna. Vera ljudi neprestano muči, trga jih, goni v obup, prav do mej skrajnega obupa." Drugje

je zapisal: "Saj se ne bi rešili, če ne bi bilo edine rešitve: vera terja ljubezen in to je edino, kar hoče duša. Duša je edino, kar je bistveno v človeku. Duša napravi iz človeka vrednoto, ki je vredna, da živi." Res je in ponovil je besede, ki jih je spregovoril, ko je odhajal iz Evrope: "Ni res, da bi bil človek Evrope materialist. Danes je človek Evrope bitje, ki je razduhovljeno in če se še prišteva med kristjane, je za krščanstvo popolnoma brezbrizen. Brezbriznost pa je najhujša oblika padca in obupa. Rešil se bo tisti, ki bo obup premagal, se v sebi zlomil in se ponižal na kolena."

Prvo knjigo, ki jo je napisal v hiši Duše na križu, je začel z besedami: "Svojo svobodo zataji samo mlačnež, ki je tako zelo mlačen, da je nesposoben celo za to, da bi delal zlo; za ugodje ljubega miru prodaja svojo svobodo Satanu, ker bi si na tak način rad pri njem zagotovil, da ga ne bi skušal..."

Bilo je leta 1931. Mrzel novembrski dan. Na lyonskem kolodvoru v Parizu sem čakal na prijatelja. Prihajal je iz Lyona, kjer je bil takrat štipendist francoske vlade. Napovedal se mi je pred dnevi; prihaja v Pariz na svoj prvi obisk.

Bilo je mračno, vlažno, dišalo je že po zimi. V meni in okoli je bilo tako, kakor je moralo biti vsem slovenskim študentom, ki so študirali v mestih s previsokim življenjskim standardom. Ni bilo lagodno, niti najmanj enakomerno, še manj je bilo enostavno... Železniška postaja je najlepša slika takega razpoloženja: vse je v vednem spreminjaju, hitenju, drvenju za znanim in neznanim. Čemu in zakaj... Iz megle se bo čez nekaj minut izvil vlak, privedel prijatelja, ki je imel takrat že svojo pesniško zbirko, bodoči avtor Zemlje, Tovarišije, Straha in poguma.

Čudno: spominjam se vsega, vsega — barv dneva, melodije, ki je šelestela v zraku, njegovih svetlih las —, le njegovega glasu se ne morem domisliti. Govorila sva si in govorila, pri tem ostajala na dveh ravninah.

Blodila sva po Parizu dneve in dneve, noči so bile lepše in lepše, lovila slike in doživetja — iz Ljubljane so prihajali listi z njegovimi feljtoni o Parizu. Še do domovine se je razpela mavrica srečanj in spoznanj — in od bliski od tam so se vračali.

Zaman sem lovil Pariz v letu 1946, zatem še enkrat v letu 1947. Preveč je bilo razvalin, nisem prodril skozi odejo grobov...

Pariz je zadihal iz Nove poti, kjer so izšli njegovi zapiski pod naslovom: "Iz mojega dnevnika". Letnica 1955 in kakor da bi hotel podčrtati baročnost svojega stila, je podpisal: M. M. Sledil sem mu in si izpisoval:

"... Zdaj po vojni odločno preveč deklamiramo in patetiziramo.

In vendar mi prav ta sunek v medlo verujočega človeka najbolj ugaja.

Sodobna krščanska elita je prodrla tako daleč v izvidniška območja človekovega duha, da jo tradicionalno varne in duhovno neoblikovane množice komaj dohajajo, če jo sploh dohajajo.

Prišli smo do Kafkovega spoznanja o ukinjenju meje med subjektom in objektom, zaznavajoči jaz in opisani svet si ne stojita več nasprotj kot dva različna in ločena svetova, temveč sta si tako blizu, da ju ni mogoče več ločiti... Zato je nekaj samotnega v njem.

Raje sem ž v pokopan doma, kot mrtev zunaj domovine.

Človek sega v dimenzije, ki jih ni mogoče znanstveno uloviti in določiti. In ko me je pisatelj Quefellec poslušal, mi je rekel: 'Lepo je biti Slovan.'

Ko je odhajal iz Pariza, je zapisal:

"Vračam se težak in zadoščen, kakor čebela pod večer... Človek postaja pravi zemljan, ne more se več zapreti v svojo ekskluzivno domovino, pa tudi tujina je izgubila svojo ekskluzivnost."

Bernanosovemu kriku: A quoi bon... odgovarja na koncu dnevnika:

"Svet povprečne zadoščenosti; se je razodel kot moderna oblika ničā in morda celo kot svet demonizma."

Prva Bernanosova knjiga, ki sem jo prebral, je bila "La Grande Peur des Bien-Pensants ou Édouard Drumont". V sosednji ulici je imel knjigarno intelektualec, ki je menil, da bo sledil stopnjam Charlesa Peguyja; zbiral bo pesnike, pisatelje, včasih prirejal predavanja, vmes izdajal zvezke ali drobne knjige. Pri njem sem mogel po mili volji listati in če ni bilo prehudo, prebrati tudi novo knjigo kar stoje... Na policah je bila vsa moderna literatura, na šipi vrat pa je bila vidno izobešena revija, ki jo je izdajal, urejal, pisal — in plačeval Bernanos: "La Réaction". Ko je vse drvelo v progresivnost, je oznanjal svoj odpor, reakcijo proti vsemu: proti onim na levi in desnici... odpor, upor proti vsem... Prebiral sem jo, zagrabil me je z Édouardom Drumontom (pa ne zaradi antisemitizma), njegovih literarnih del pa se nisem upal dotakniti. Nisem bral "Sous le Soleil du Satan" in ko je 1936 izšlo njegovo najmočnejše delo "Le Journal d'un Curé de Campagne" ga nisem bral, tudi potem ne, ko je izšel že v slovenskem prevodu...

Ko sva se vozila s prijateljem z lyonskega kolodvora, sem mu omenil, kam se voziva. Moja ulica je imela lepo ime: Rue du Moulin vert — Ulica pri zelenem mlinu. Bolj pa sem mislil na knjigarno. Prebredla sva vse velike knjigarne, zašla tudi v ono v sosednji ulici. Bližal se je dan njegovega odhoda. Sklenil sem mu podariti knjigo v spomin — tega smo se navadili še v letih gimnazijskih šol —, drsela sva med policami in iskala. Hodil je med knjigami in jih listal. Bil je največ pri Claudelu, priznaval ga je za vzornika in učitelja. Prav blizu je bila polica z deli Georgesa Bernanosa. Hotel sem že seči mednje: dal bi mu "Sous le Soleil du Satan", ali "Mouchette", "Imposture"... Pa me je sunilo malo dlje in sem s police potegnul Mauriaca. Ne vem, kaj sem mu zapisal za posvetilo. Čakal sem na njegov dar, na besede. Hodil je in hodil, kakor da ne bi bilo nič važno, zakaj sem jaz radoveden. Nazadnje jo je našel, zapisal posvetilo in mi jo dal. Bila je knjiga: Essai Bey, Stalin.

Ko sva se poslavljala, sem mu obljubil, da ga čez nekaj tednov obiščem; vozil se bom skozi Lyon v Ženevo. Konec januarja sem bil v Lyonu. Mesto je ležalo globoko v megli, podobni ljubljanski. Njegovo stanovanje je bilo na hribu, tik pod božjepotno baziliko Fourvière. Tisto noč sem spal v spalnici s pohištvom, kakor da je iz 16. stoletja. Postelja z baldahinom, ograjena s čudnimi, težkimi zastori. Dopoldne sva hodila po mestu, še in še čez Rodan, podob in perspektv se spominjam, mesa besed pa ni v meni.

Še ena noč — zjutraj sva bila v baziliki in nato brž na postajo. Sonce je prisijalo, megla se je dvigala, ko sem se vozil skozi soteske strmih gora proti švicarski meji.

Ko sem izstopil v Ženevi iz vlaka, je pred kolodvorom cesta gorela v zlati odeji snega in zadaj nad njo je beli Mont Blanc kipel v modrino neba. Še tisti večer sem pisal prvi članek iz Ženeve za list v Ljubljano in mu dal čisto nov naslov:

“V znamenju treh...”

Bilo mi je, kakor da sem krenil nekam drugam.

Smrt na monumentalnem stopnišču v Ljubljani v mrzlem decembru leta 1918; smrt nad Mediteranom v polnočnem srečanju nad Nico v letu 1946; smrt nad koncem Evrope v oktobrskih dneh 1947...

In Benetke? Kakor da je ves slep, kdor se s petjem ukvarja...

Trgamo se od Evrope. Bolečina je grenka in sladka obenem. Pozabljamo nanjo in se vračamo kot pijane čebele. Svet povprečne zadoščenosti je postal svet demonizma in kdor bi se mu predal, bi legel “kakor v črno morje, se zapletel v njegove alge, postal del globine, o črno morjé.”

Črno morjé...

A quoi bon...

Potujem in potujem in kadar hodim, sem najbolj srečno bitje na zemlji. Kolikšne pokveke se mi zde tisti, ki se vozijo. Kar pomislite, samo pogledjte: Kakšne nakaze so ljudje, ki se vozijo s tramvajem! Ali jih vidite: ob oknih sede, spodnji del telesa jim je kakor odsekan.

Hodim in hodim, gledam in gledam. Svet za svetom, zavesa se za zaveso dviga in nikdar jih ni konec. Tla komaj čutim. Nisem ujet, sem doma in nisem: kakor da ni moj svet, ki lovi moje stopinje.

Sem kakor odtrgan od pravega sveta, a živim v njem in zemlja se je dvignila nad oceane ter pozabila, da je nebo nad njo. Svet se bo uresničil šele na pragu večnosti.

Zakaj, čemu? Ali reči pesem pero ali pero pesem?

A quoi bon... zakaj, čemu, prihaja glas z leve — a svet se ne ustavi. Zavesa se sicer dvigne iznad odra, pokaže se podoba, od leve zazveni glas: samo sedi, samo sezi, samo zgrabi! A quoi bon... daj, prodaj mi svojo svobodo. Oh, nikar tak hud pogled. Saj se razumeva: le zakaj se razburjaš, glej, kar vzemi: četrt, pol — cel zaklad. Le svojo svobodo mi odstopi — — — Saj dobro veš: vsj bolehate zaradi tega, ker imate preveč svobode. Sužnji svobode ste, tudi ti si njen suženj, večji od drugih.

In kaj bo plačilo?...

Slišim:

Prost boš, prost... ne bo več skušnjav...

— — —

Ne, ne — pozdravljene, skušnjave!

# čas na tribuni

## IZ ZAPISKOV NEZNANEGA PISATELJA

Po dolgih letih sem neko noč spet zašel na paternalske ulice, po katerih sem pred dvanajstimi leti preživel prvo buenosairesko noč...

Stopal sem po istih izumrtih pločnikih, kakor v tistih dneh, ko je srce še napolnjevalo strast po odkrivanju tujih besed, tujih obrazov... Nenadoma pa sem se sredi čudne žalosti predramil: na desni sem zapazil slepo ulico, vodečo z glavne ceste med mrtve hiše. Prisegel bi, da je nikoli ni bilo prej tam. In še zagonetna je bila: okamenela, oblita z zeleno lučjo. Zavil sem vanjo, ne da bi vedel kdaj.

Obstal sem pred zelenkasto hišo, zaprl oči, potem pa sedel na stopnice pod pragom. Izza strehe pred menoj se je prikazala polna, krvava luna.

Tedaj sem ga zagledal poleg sebe. Pogledal me je smehljaje, kakor bi hotel reči: No, pa si naposled le prisedel! Dejal je samo: 'Dober večer...' Po tolmínsko je zapelo. Bil je moj stari dobri znanec, "staronaseljenec" Simon Preprost, ki se je tam leta dvajsetega prekobalil preko morja in s katerim sva se zadnja leta večkrat srečavala.

"Kako je kaj?" sem vprašal.

"Tako, tako. Pojdem iskat srebro v Bolivijo..." Nasmehnil sem se. Tudi če sem ga petkrat srečal v istem letu, dvakrat se ni ukvarjal z istim delom.

"Nocoj bi se rad s teboj pomenil," je dejal in vstal. Sledil sem mu po stopnicah, po hodniku, preko dvorišča v majhno sobo polno knjig.

Potegnul sem s police drugo za drugo. Strani niso bile samo prečitane, naravnost pregledane: vse občrtano, podčrtano, opremljeno iz odobravanji in dvomi, s citati drugih piscev, ki zavračajo ali potrjujejo avtorjeve misli.

"Izkopal sem jih izpod kovčkov," je dejal in mi ponudil šop porumenelih listov, "kajti jutri odidem in ne vem, če se bova še kdaj srečala. Beri! Nekateri listi so še od takrat, ko se nisva tako dobro poznala... Da veš: če se čez leto ne vrnem, zažgi jih!"

Spomnim se še, da sem ga hotel vprašati, ali so ljubljanske revije, ki leže po tleh, njegove, potem pa nič več. Zjutraj sem se prebudił doma, vročica mi je kuhala in ko sem vstal s postelje, so mi rdeče krogle zaplule mimo oči. Spomnil sem se krvave lune in se zasmejal.

Pa samo za hip.

Ko sem namreč odpiral vrata, sem začutil, da za njimi na drugi strani na tleh nekaj odrivam. Šelostelo je kakor mrtvo jesensko listje...

Zdaj te liste pregledujem. Večina jih govori o doživetjih emigranta med leti 1925 in 1935. Bolj zanimivi so tisti iz za let 1947, 1948, za časa prihoda nas "novih". Mnogi zapiski so žal povsem nečitljivi. Med njimi so pomešani tudi časopisni izrezki in en šop teh govori o buenosaireški gradbeni družbi, ki izrablja delavce pri gradnji železnice pod ulico Corrientes. Izrezki so pritrjeni z zarjavečo zaponko na osnutek "odprtega pisma" prezidentu države Justu.

Toda kar me je res presenetilo, so zapiski nekoga, ki je vse življenje želel biti pisatelj (pišem, kakor da bi za gotovo vedel, da ga že ni več med živimi...). Izmed teh sem nekatere izbral. Misli so véasih paradokсне, drugič povsem absurdne (n. pr. zaključne misli ob besedilu za mikroopero). Nekajkrat sem ob branju imel celo občutek, da je mož delal sam s seboj to, kar mnogi radi delajo z drugimi: napisal je misel, ki bi naj predvsem — škan-dalizirala. Toda — koga? Njega samega?

Vsekakor pa so med zapiski tudi taki, ki bi zaslužili, da jih kak estetski ali knjižni "arheolog" dokončno spraši in presodi.

— — —

Danes zarana sem se prebudil z občutkom, da se mi prsi v spanju niso izpraznile. Vedel sem: zdaj bi lahko začel pisati, zdaj bi lahko začel postajati velik pisatelj. Toda moral sem si na hitro zlikati hlače in steči v službo.

Vsega je bilo konec.

— — — — —

Ko bi nekoč res začel pisati, bi napisal tudi besedilo za mikroopero o tolminskih spornikih. Zgodba bi se pričela na goriškem Travnika, in sicer v jutru, ko pripeljejo upornike z gradu, da jih na trgu obglavijo. Celó začetne vrstice že imam v glavi. Poje jih lektor na levi strani odra, beroč vso zgodbo iz debelih starih bukev:

"Takrat, ko je senca goloba ob vodnjaka na trgu  
dolga, kot je dolgo truplo mrtvaka..."

Vem: nikdar ni sonce tako mlado, da bi senca goloba bila tako dolga, in tudi komu pride na misel meriti senco z dolžino mrliča, toda na neki način bi takoj v začetku že hotel dati občutje dneva smrti in pa zgodaj zjutraj začenjajočega se dejanja.

— — — — —

Ponoči sem prebiral novi Slovenski tednik. Kako je pel Gregorčič! Človeka nikar... Številko sem prebral od začetka do konca. O koncertu na Paternalu, o gradbi doma v Villa Devoto, pismo V. S-ja o obisku v domovini (Kakšna zmešnjava! On piše tako, njegova žena, ki je bila z njim, pa govori drugače...) V tej številki ima črtico tudi T. Ne berejo ga radi, toda meni je všeč. Pravijo, da je avantgardist v književnosti. Če bi jaz kdaj pisal in objavjal, bi pisal tako, kakor piše on. Ko sem ga zadnjič, dan po plesu na Paternalu, srečal na cesti in ga za šalo pozdravil, kakor sem slišal prejšnji dan druge pri njegovem omizju: "Ola, avantgardist!", se ni nasmehnil,

kakor sem pričakoval in kakor je to storil prejšnji večer. Dejal mi je samo: "Žal nisem. Jaz živim danes in pišem, kar danes čutim. Ostal sem na vlaku, ki po voznem redu teče svojo pot. Tisti, ki je na postajici sredi pota skočil po časopis, pa ni pravočasno vstopil, lahko sicer reče, da mu je vlak pobegnil, toda zato potnikj na vlaku niso nobena avantgarda."

Sklenil sem, da mu o tem nikoli več ne bom govoril. Sicer pa on sploh ne ve, da bi tudi jaz rad pisal in da tu pa tam celo napišem nekaj stavkov. Tako — sam zase.

— — — — —

Kateri pesnik ali pisatelj si v zreji dobi ni želel zbrati vse izvode svojih knjižnih prvencev in jih zažgati? Odkar ljudje pametijo — vedno se je to godilo.

Zato sem včasih kar vesel, da ne pišem; še bolj pa, da nisem izdal nobene knjige.

Zdaj so se pa stvari za nameček še zamotale! Včasih je pisatelj hotel uničiti prvence, ker ga jih je bilo sram. Zaradi nezpiljenosti sloga, nedovršene oblike. Danes pa kak zrel pisatelj trpi ob branju svojih prvih knjig ne samo zato, ker so v literarnem pogledu nepopolne, ampak ker čuti, da danes pravilno gleda v svet, da pa njegove knjige še vedno širijo med ljudmi napačne nazore.

Dokaz, da je današnja beletristika drugačna, kakor je nekoč bila, in to ne samo po slogu in vsebini, ampak tudi po neki moralni odgovornosti. Vsaj pri nekaterih piscih!

Nima namreč vsakdo priložnosti, da bi kakor Maxence Van den Meersch ("Car ils ne savent ce qu'ils font...") napisal novi izdaji bralcu za uvod prošnjo, naj si prihrani dokončno sodbo nastopajočih do konca knjige, kjer je zdaj v zrelih letih dodal še kritično študijo o miselnosti nastopajočih v romanu...

Morda mi Bog ni dal moči, da bi pisal, ker je vedel, da mi ni dal istočasno dovolj smisla za odgovornost.

— — — — —

*Na pisemskem papirju nekega hotela v Santa Cruz de la Sierra (Bolivia) je pritrjena barvna razglednica in sicer z licem navznoter. Zdi se, da mu je bilo, več za besedilo na hrbtu razglednice kakor za sliko stare Indijanke, prodajalke zelišč. "Adusta y alta, mira fijo sin ver, con pupila cargada de desesperanzas y sueños largos. Por sus venas hay siglos. Sabe que irá pasando el tiempo y no pasará nada. Espera..."*

Upravnik rudnika mi je posodil knjigo o moderni znanstveni misli, ki se je rodila v Grčiji. Avtor trdi, da še danes ni mogoče reči, koliko sta k njej pripomogla m'nojska in mikenska kultura. (*Sledi nečtljivo napisano ime*) je našel dva tisoč popisanih ploščic v Minosovi palači. Pisavo ploščic so sicer že ugotovili, toda rezultati nam še niso znani.

Nekaj tisoč let je že minilo — pa torej še ne vemo, kaj je bilo znano takratnim ljudem.

Na drugi strani pa berem o minljivosti. Avtor trdi, da se bodo Goethejeva dela spremenila v prah in čez deset tisoč let bo njegovo ime pozabljeno. ("Kakšni arheologi bodo morda iskali priče o eksistenci naše dobe..." — Priče o eksistenci! In še to komaj morda!)

Na eni strani torej še ne vemo in — če je res, da smo produkt vsega preteklega — torej še nismo, na drugi strani pa že vemo, da ne bomo. Tudi največji že ne bodo...

Če ne pišem, ni zato, ker bi sodi, da nima pomena pisati. (Čeprav more misel o Goetheju celo brezdelnega potepuha napolniti z malodušnostjo in obupom in čeprav drži, da ta misel "nagiba naše skrbi k bolj otipljivim stvarim, to je k temu, kar takoj sledi. Od vseh slav namreč najmanj vara ta, ki jo doživljamo...")

Če ne pišem, tudi ni zaradi bodoče ne-slave, kakor verjetno nikoli ne bi pisal zaradi slave. Sicer pa: kdo tistih, ki vse življenje niso delali drugega, nego pisali, bi še ime v sebi moči za pisanje, potem ko bi dan za dnem gledal te izmозgane mešance, ta kljub temni koži prozorna lica izstradanih otrok, ta večno molčeča usta, iz katerih se cedi zelena sluz koke, ki jim dan in noč vara želodec, da ne čuti lakote?

Ne pišem, ker pač ne pišem. Toda misel o Goetheju se mi je zakoličila v možganih. Kako daleč sem še od pravnega zgodovinskega pojmovanja sveta! Dobro se namreč zavedam: če bi pisal, bi se grozansko razburil, ko bi mi stavec izpustil eno samo vejico.

---

Pod kožo smo vsi krvavi. Včeraj sem spet govoril s T. (Tikrat je pripravil urednika Njive, da mu bo priobčil eno črtico.) Dejal mi je: "Zadnje čase dosti premišljam o grehu, toda manj me boli, da z njimi žalim Boga, kot pa to, da sem zaradi grehov razbit, neenovit in torej kot pisatelj ne toliko močan, kakor bi sicer lahko bil."

Po mojem marsikomu sploh ni dano pisati, ker je prevelik grešnik.

---

Kam naj naslonim svojo misel, da mora pesniška prispodoba biti starejša od predmeta, ki se prispodablja, če naj ne žali ušesa? Denimo: lobanja je prvotnejša od avtomobila, je nekaj že — klasičnega. Zst, lahko rečem: "Avto, kateremu so pobrali žaromete v karoseriji, da sta mu ostali samo dve votlini, je podoben lobanji", ne morem pa reči, da sloni pred menoj na mizi "lobanja z votlimi očmi kakor avto, ki so mu iztrgali luči."

---

Kaj je sploh estetika? Nujno si moram dobiti dobro knjigo o tem vprašanju. Vem, da se estetski čut ne pridobi iz knjig, toda Balmesova me niti



kot čtivo ne prime. ("Entiendo por estética la ciencia que trata de sensibilidad..." — razumljivo torej, da ga zanimajo predvsem sestavni deli oči, ušesa itd. Tudi vidim, da je dal Estetiko kot prvi del Metafizike in dostikrat najdem pri njem misel, iz katere sklepam, da mu gre za logično sensibilitnost).

Pravijo, da lepota obstaja v pravilnem medsebojnem razmerju oblik oziroma misli. Red v mislih pa je logika. Torej: estetika = logika? Pri naših mlajših pisateljih me res najbolj moti prav nelogičnost v zgradbi dejanja, v zgradbi stavka, v sestavi izražene misli. Beseda odveč zato uniči stavek, ker logično ni potrebna za lepoto? Ker preostaja?

Estetika - logika. Še bolj mi je dalo misliti pisanje nekega mladega francoskega pisatelja, katerega knjigo sem pred kratkim dobil iz Evrope. (Neki Camus). V "Filozofskem samomoru" (S'zifov mit) piše: "V tej dobi (za časa Plotina), je bilo nujno, da se razum prilagodi ali pa da umre. Prilagodil se je. S Plotinom se je spremenil iz logike v estetiko. Metafora je nadomestila silogizem."

— — — — —

*Nekaj listov je popisanih s pogovori iz Cankarjevih dram. Naslednji odlomek je edini, kateremu je Preprost pripisal komentar.*

GRUDNOVKA: Pridite k nam, pisali boste svobodno, po svojem sreč.

ŠČUKA: Bi mi ne bili hvaležni... Ali veste, zakaj je pes zvest svojemu gospodarju?

GRUDNOVKA: Kam spada to?

ŠČUKA: Ker je navajen njegove palice. Navajen je njegove metode in na metodi je veliko ležeče...

Kaj svoboda pisanja! Komu je še zanjo? Komu še za uporništvu, komu za narodov blagor? Komu še mar Grudnovke in komu mar, če ščuke zavezujejo Grozdom čevlje, ali pa če Grozdi ponekod zavezujejo ščukom čevlje?

Metode! Metode! To je važno!

— — — — —

V nekem pismu sem brai o arhitektu Plečniku. Bajc rad pripoveduje zgodbo o kitajskem gradbeniku: v gozdu si je ogledoval drevesa v njih naravni rasti, potem pa doma zgradil prečudovito stojalo za zvonove, trdeč, da umetnik samo prerodi, kar je narava že ustvarila.

Ali more človek, ki mu ni do cvetic ne do živali, sploh biti umetnik?

Dva primera dveh v različnih dobah živečih pisateljev. Oba enako je zanimal človek, toda Camus je poln sonca, morja, palm, vetrov, Dostojevski (kakor piše o njem Zweig v svoji študiji) pa se za naravo sploh ni zmenil. Ni je opazoval ne opisoval.

Nisem si na jasnem.

— — — — —

Včeraj je prišel v bar Venezia eden od "novih". Vsak mesec jih ladje iz Evrope bruhnejo nekaj stotin na zemljo ob Srebrni reki. Zapletla sva se v pogovor (kako lepo je govoril slovensko!) in kmalu sem razumel, zakaj so ti ljudje morali bežati iz domovine. Trdi, da slovenska beseda še nikoli ni trpela v takem suženjstvu, kakor trpi zdaj. Kdor ne poje po taktirki, mora molčati ali pa je potisnjen za zapahe.

"Cenzura je kot iz jeklenih palic spletena rešetka", je dejal mož. "Toda čas odžira, krha in iz železne mreže bo nekoč postala pajčevina. Pajčevina pa ustavi samo muho v poletu, lastovice ne... In ko bomo videli lastovico, bomo vedeli: ena sama sicer ne prinese pomladi, javlja jo pa le..."

Medtem ko je to govoril, je imel čuden vlažen blesk v očeh. Kakor ga imajo stari možnarji in anarhisti. Ljudje takega kova so vedno bili nevarni.

— — — — —

Spet sem bral o dvoboju "forma: vsebina". ("Snov je umetnini le gorivo, ogenj je v formi.") Ne verjamem. Ali je snov resnični ogenj, ali pa je ta vsaj enakovredna obliki. Estetska dovršenost in pa vsebinska polnost nimata nobene zveze med seboj. Zakaj je Župančič manjši od Prešerna? Formalno je vendar tudi on dovršen!

Ali ni to gledanje ("Snov je umetnini le gorivo...") preveč na splošno preneseno iz likovne umetnosti v besedno in zgolj odsev razmišljanja tistih, ki jim je eksistenca nad esenco, ker šele eksistenca da esencam možnost nastanka?

Sodobna književnost bo čez stoletja —kakor danes nam starejša— vir užitka in tudi proučevanja. Dvomim, da bodo obstala dela piscev, ki so nekoč trdili: "Ni važno, kaj pišem! Važno je, kako pišem!" Kar pa se tiče današnje literature kot gradiva za bodoče proučevanje današnjega človeka: formalna plat je samo pripomogla, da bodo nekoč ljudje z manjšim trudom in manjšim ne-užitkom glodali današnje "moderne" in študirali doživljanja in miselnost njih junakov, to je vsebino.

Sicer se tudi sam zavedam, da literatura ni poklicana, da ljudem v bodočnosti (*Tukaj se list konča. Nadaljevanja nisem mogel najti.*)

— — — — —

Po mojem je dramatičnost v nasprotjih in sicer v čim silnejših, pa tudi čim dalj trajajočih nasprotjih. Višek dramatičnosti bi bil najsilnejše večno nasprotje. Drugič: tem močnejša je, čim večja je tragika za njo. Ali pa je kakšno trajanje tragike večno, če ni zapopadeno religiozno — v čem pa je sila grške dramatike? — danes krščansko?

Ne morejo in ne morejo me prepričati sodobne "tragedije", katerih višek je v tem, da nekdo nevede ubije lastnega sina; v tem, da žena še naprej živi ob možu, ki je ne ljubi; v tem, da dekle naposled le sreča svojo ljubzen, pa jo spet izgubi... Vse, kar pa se še konča s smrtjo junaka, je danes prav posebej opečateno s pojmom tragičnosti. Toda smrt ni najbolj tragična. Skoraj bi se upal napisati: vse, kar se res konča s smrtjo junaka, ni tragično. Res-

nična tragika sega preko smrti. Ne mislim zdaj na tragiko človeka, ki se pogubi, umre za večno. Niti ne na dramatičnost zgodbe o možu, ki v dobri veri žrtvuje vse življenje za to, da uniči ženi vero v onostranstvo, a po njeni smrti spozna resnico. Za kristjana je pri vsem tem dramatičnost tudi v tem, da ve, da ne bodo tej dramatičnosti pobegnili niti t'isti, ki jo smešijo. Kar sem že včeraj napisal (*zapiska ni med listi*): v pojmu božje pravičnosti je vsebovana vsa dramatika. Kajti pravičnost predpostavlja obstoj dveh nasprotujočih si sil. — Ne. Mislim na drugo tragiko človeka. V čem je večje nasprotje, večja upornost proti drugi sili, kakor v tem, da človek ve, da niti začetek njegovega življenja ni od njega odvisen, niti da ne more končati celega svojega življenja? Tudi brez slehernega dejanja, brez sleherne napetosti — kaj je še bolj dramatičnega za človeka kot dejstvo, da ne more nič proti svoji večnosti?

Dobro je, da ne pišem za ljudi. Kako bi bilo videči, da bi kakšno pisarče, kakor sem jaz, kakšen "rad-bi-bil-pisatelj" napisal, da mnogi sodobni dramatikci vidijo večjo dramatičnost v valovih morskega viharja, kakor pa v stekleni gladini norja, ki je že pogoltnilo človeka?

— — — — —

Okno v dežju. Hiša  
v mestu, v mestu med tremi mostovi...  
Marjuša! Marjuša!  
Ti si polna v telo, jaz sem prazen v  
dušo.

Pa se iščeva...

Jambor v luni. Ladja  
v morju, v morju na jugu ravnika...  
Dolores! Dolores!  
Ti si polna v telo, jaz sem prazen  
v dušo.

Pa se iščeva...

Drevo v snegu. Steza  
v dolu, — — — — — ...  
— — ! — — !  
— — — — —  
— — — — —

Pa se iščemo in se ne najdemo.  
Kajti pota polnih v telo in praznih v  
dušo  
si teko naproti, a se ne križajo.

Videl sem pred seboj svetle oči.  
Videl sem pred seboj temne oči.  
Videl sem mrtve oči, steklene oči  
in največkrat oddaljene oči —

— ker ni bilo ljubezni.

Jaz bi pa videl rad njene oči.  
Toda nje ni in ko bi bila,  
ne videl bi pred seboj njenih oči:  
moje bile bi zaprte kot v smrti —

— ker bi bila ljubezen.

Če bi pisal pesmi, bi pisal take. Suhe, brez rime, brez verzov, brez poezije. In pa povsem subjektivne. Toda pesem mora poleg mene vsaj začititi še nekdo, če je že razumeti ne more. Zato jih ne pišem.

— — — — —

*Na hrbtu dveh listov, na kakršne si kockaši v kavarnah beležijo rezultate, sem našel samo deloma mi razumljive vrstice. Prvi del je od nekod prepisan. Drugi del so pripisi "rad-bi-bil-pisatelja".*

"Kar je v naravnih silah zakonitega, pa mora biti -s stališča nadnarave- žrtvovano, je žrtvovano le začasno, kot uči teologija vstajenja od mrtvih: vse zakonito, kar se na tej zemlji ni moglo razviti (mislim na umetniško in znanstveno nadarjenost, ki jo je kdo —zaradi okoliščin — moral žrtvovati, ali na čustva, ki bi le obogatila osebnost, a niso bila mogoča — n. pr. čustva do matere, ki je kdo ni poznal...), vse to bo vstajenje uresničilo v vsej polnosti. Kakšna bo v nebesih glasba, kako bo z barvani, ploskvami, črtami... ne vemo. A eno je gotovo: doživljanje lepega, tudi čutno-lepega, ki je predmet umetnosti, v nebesih ne bo prešlo, marveč se razvilo in našlo predmetov, ki se bo ob njih lepote, tudi čutne-lepote, nasitilo. Ne, "gledanje Boga" ne bo tako brezkrvno, kot nam ga včasih riše nabožna literatura!"

*Sledi nskaj do nečitljivosti prečrtanih vrstic. Nato:*

Tudi najpopolnejši pregled svetovnih literatur je torej samo medla senca resnice, kajti tramvajski voznik pred menoj, zroč v noč, je lahko večji pesnik, kot pa so vsi, ki jih poznamo iz knjig... Pa se trkamo na prsi, postavljamo spomenike...

Ne vem, kaj vse lahko pomeni tisto "zaradi okoliščin", toda kolikor so mi te vrstice vzele moči za pisanje, toliko so mi dale tudi upanja. Ali ni nenaden občutek nezmožnosti spoznanja zadnje resnice ali pa dojetja zadnje lepote tudi okoliščina, zaradi katere nekdo ni mogel sebe razviti? In kaj ni mogoče, da nekdo, ki še ni začel pisati, ne samo, da ni mnogo zamudil, ampak da morda sploh nič ni zamudil?

Seveda: to vprašanje je zamotano. Je podobno vprašanju vesti in krivde. Kajti: kaj od tega, kar je v naravnih silah zakonitega, je res bilo žrtvovano zaradi okoliščin in kaj je bilo po lastni krivdi zgolj zanemarjenega?

-----

Vidim, da so se vsi pesniki in pisatelji pri kom učili. Zdi se mi, da je tako prav. Ko pride trenutek dozorelosti, se ptič brez pomoči drugih spusti iz gnezda in njegov let je drugačen, kakor so bilj léti tistih, ki so ga učili dvigovati perutnice. Toda pri mlajših piscih doma vidim, da se bojuje spustiti na lastno pot. (*Zapisek mora biti, po vrstnem redu sodeč, tam iz leta 1940.*) Eni pišejo Scotta in je slabo, ker niso Scotti. Drugi pišejo Joycea in je slabo, ker niso Joyce. Toda ker je svet bliže Joyceu kakor Scottu, morda ta vendarle more kaj v njih prebuditi. Najslabše je s tistimi, ki so Scotti, pa pišejo kakor Joyce. Ostali bodo pedenj-pisci tudi po času vaje...

Ko si je moj oče na sejmu kupil nov klobuk, si ga je poveznil kar preko starega. Toda samo za toliko časa, dokler ni prišel domov.

-----

Pred leti že sem bral njegove črtice o sreči in kruhu. Zdaj sem dobil v roke njegov Pomladni dan. Mož je umetnik. Beseda mu poje sočno, naj je že svetovesela ali pa svetožalostna... dokler ne napiše besede o duhovniku. Ta-

krat pa kakor bi potegnil čopič iz čistih barv in ga, pomočil v pokvarjeno, raznobarno sluzovino. Skoraj nima knjige brez duhovnika: ki prezira reveže, ki misli samo na svoj trebuh, ki pretepa prsate farovške kuharice.

Jaz tukaj razen gospoda H. nikogar izmed njih ne poznam, toda meni so mlada leta tekla tam, kjer so tekla piscu Pomladnega dne. Zato ga ne razumem. Sem preprost, a ne toliko, da ga ne bi skušal opravičevati; s pesniško svobodo, s fantazijo — toda pri njem ne gre za to. Mož dela silo sebi in resnici. Ve, da je krivičen, kajti on ni vseh mladih dni preživel v "lepi naši domovini". On ve, da bi po krajih, ki jih opisuje, ljudje danes ne brali njegovih knjig, če ne bi v tistih letih bilo črnih kaplanov... Dobro ve, da je marsikdo med njimi, čeprav ne z zavezanimi rokami, moral na isto pot na jug, kakor je šel on. On vse to ve.

Kako bi bil vesel, če bi se mogel prepričati, da je mož neinteligenten ali pa vsaj rahlega spomina. Toda se ne morem. Preveč lepo in iz davnine mu poje beseda. Kako torej? Ali mu je kak gospod nunc v otroških letih storil krivico, pa se mož še danes izgublja v posploševanjih? Ali pa je za vsem tem še kaj hujšega?

Mož ve, da mu bodo tako raje tiskali?

Ne! To ni res! To ne sme biti res! Saj si tega ne dopovedujem, ker bi se sicer čutil osleparjenega, češ slepar mi je s poceni čustvom spravil solze v oči, ko mi je govoril o naših senožetih, o naših jasad in dolinah, o naši Idrijci... ne, ne!... ampak zato, ker bi moral začeti dvomiti v svečeništvo besede.

Oh, vem: bili so pesniki-tatovi, bili so pesniki-vlačugarji, pesniki-strahopetci, kot ljudje kdaj obžalovanja vredni, kot pesniki vendarle veliki — — — toda pesnik, ki bi delal krivico takemu, ki se braniti ne more...

Pisal bi mu:

"Pob, saj vem. Niso bili vsi svetniki. Toda za vsakega slabega, jih je bilo devet čistih ko briška rebula. Ti pa ne poznaš enega... Se smejiš? Se smejiš, ker se ne bojiš, ker... Kaj pa če se morda le bojiš? Ko sem bral Tvoje zgodbe, sem Ti poslal pismo z naslovom Ivana Rejca, ki je tam pri vas na pol slep dogorel — potem ko je svoje že doživel — revež med reveži, da bi ga šel obiskat. Pa nisi šel. Morda nisi pisma prejel? Ali pa si ga in vendar nisi šel? Jaz vem in Ti tudi veš, zakaj nisi šel..."

Toda bati se, dragi moj, ni nič sramotnega! Mar ni dosti hujše ko strah imeti pogum in reči "pa sem vse videl s poldrugim srcem in vse slišal s poldrugo dušo" in zraven napisati zgodbo (tudi v tej so seveda žapniki, vsi lepo okrogli, s prekržanimi rokami na trebuhu, z debelimi glavami nagnjenimi na ramena, ki ne delajo drugega, kakor sklepajo roke in pobožno zro v nebo med enim in drugim grizljajem rumene pečenke in ki ob steklenici zlatega zavretega vina lomijo vsak svoj kos temnozlate pogače...) in jo "ljudem v novem času predelati" (!?), pa ne zatrepetati ob vrsticah: "Zgodba ni več tako svetla, kakor jo je povedala moja mati. A kr. v sem seveda sam. Takrat sem bil še otrok..."

Da bi vsaj Tvoje "Solzice" nekoč bile tako čiste kakor so Vorančeve."

Snoči sem spet spoznal enega od "novih". Ni napačen človek. Sploh, več ko jih spoznavam, bolj vidim, da so nam jih prečrno risali. Treba bi bilo natančneje zvedeti, kako so se godile stvari doma med vojno... Debelo uro sva kramljala. Na srečo sem imel še od lani nekaj steklenic domačega vina. Tako hitro sva ga zvrčala (on hitreje kot jaz), da je kmalu dobil steklene oči in da sva si kmalu bila kot stara znanca. Ko sem se mu izdal, da bi bil rad pisatelj, je umolknil in se zagledal v steno. Šele čez dolgo časa se je oglasil:

"Če bi jaz bil pisatelj, bi napisal zgodbo o nekom, ki se po desetih letih vrne iz tujine domov. Na domači meji reče: 'Preden prestopim belo črto in se spet dotaknem domače grude, preden se po tolikih letih beganja spet vrnem, recite samo eno besedo: Žal nam je za pobjo desettisočev. Recite, da vam je žal... Drugače ne morem, kaj ne razumete, da drugače ne morem nazaj!'

'Žal nam je za pobjo desettisočev,' reče rdeči oficir malce zdolgočaseno.

Možu za zapornico se orosijo oči, preko lica mu zasije sonce, kakor da vsa ta dolga leta ni čakal drugega nego te odrešujoče besede. Potem stopi naprej, poklekne na domačo zemljo in jo s solzami v očeh poljubi.

Oficir gleda za njim in ko vidi, da se mož dvigne in da s svetlim obrazom, uprtim v nebo, izg'nja po cesti med polji, vpraša pribočnika: 'Katerih deset tisoč je mislil?'

Ko mi je mož nehal pripovedovati, ni imel samo steklene oči, ampak tudi steklene prste. Zazvenelo je, ko je spet zagrabil kozarec. Vidim, da so ti novi dosti bolj žalostni, kakor smo mi. A nisem vsega dobro razumel. Kaj je pravzaprav hotel povedati s to zgodbo? Vsekakor vidim, da bi on (če bi pisal) pisal drugačne zgodbe, kakor bi jih jaz (če bi pisal). Čisto drugačne! Čudno, kaj? Če človek pomisli, da sva iz istega naroda in da je tega naroda vsega skupaj komaj za polovico prebivalstva mesta, v katerem sva se zdaj srečala.

Seveda: če bi hotel kdaj pisati, bi moral biti prej podkovan vsaj v najosnovnejših vprašanjih tehnike pisanja. (Kaj pa, če ne gledam na vse to preveč razumsko in bi v primeru, ko bi res bil za pisatelja, vsa ta vprašanja vzporedno tekla in se sama reševala v meni? Toda, na drugi strani, kaj pa, če je samo deloma res, da je krovčev sin bolj dovteten za vrhovodstvo kakor pa radarjev?)

Naredil sem si osnutek romana. Glavni junak je eden, krog njega bi pa postavil skupino ljudi. Toda ko razmišljam o zgodbi, vidim, da bi lahko samo pri "junaku" napisal, kaj m'sli, česa se spominja, kaj snuje, pri drugih nastopajočih pa ne. On misli, se moti, dvomi, vsi ostali — čeprav roman ne bi bil pisan v prvi osebi, kjer bi tak način bil logičen — pa so samo zunanje opisani. Kako naredijo drugi, da jim vsi nastopajoči mislijo? (Vidim, da se mnogi pisci danes temu izognejo. Pišejo v prvi osebi, ali pa se skrijejo za

tretjo ("La peste"), ki se nazadnje izkaže, da je v resnici prva oseba, tako da avtor odkriva prav do dna samo tistega, ki pripoveduje, o katerem "ima torej pravico vedeti vse", ker je v bistvu on sam. Ostale nastopajoče spoznava bralec iz njihovih besed in dejanj.) Ali gre za pomanjkanje domišljije ali za nezapisan, v zraku krog nas viseč zakon, ko se pisec ne drzne "biti istočasno več oseb"? Tudi ko se mi druge črtice rojevajo v glavi, vidim, da bi vedno težil k takemu komponiranju za solista in samo spremljajoči zbor.

Ali je tak način pisanja posledica notranje nuje ali pa tistega, kar je J. G. nekoč imenovala "nepravica današnjega pisatelja pisati o čem drugem kakor pa o samem sebi" (v najširšem smislu in seveda gledano skozi najrazličnejše prizme)?

— — — — —

Nujno bi moral s kom govoriti. So stvari, ki jih v knjigah ni najti (ali pa sem jaz tako omejen, da jih ne znam najti). Koliko načrtov, na primer, imam v glavi: zgodb in zgodbic. V mnogih primerih bi šlo za zgodbe z ljudmi, katerim bi dal jaz svojo miselnost, drugič bi šlo za čisto izmišljene zgodbe z ljudmi, katerih miselnost bi bila povsem drugačna od moje. Toda "junaki" v obeh primerih ne bi imeli imen!

Zakaj v nobeni mojih črtic nastopajoči ne bi imel imena? In zakaj bi v primeru, ko bi mu bil prisiljen dati ime, čutil, da mu delam nasilje?

— — — — —

Nekoč bom razbil led in napisal svoje. Po mojem je mojega nepisanja krivo to, da preveč razmišljam. — Druga zadeva: ničesar še nisem objavil, toda če bom kaj napisal in objavil —že zdaj vem—, bo suhó". Od kod ta intelektualizem, ko prav inteligenca ni moja krepost? Sem preveč površen, ne znam iti do dna.

— — — — —

"Glej, kako dobro je in prijetno, če bratje prebivajo skupaj!"

*Sledi nanizanih nekaj nerazumljivih besed.*

Samota \* Odmev je hrana \* Ni odmeva - smrt \* Bog - veliki odmev, toda jaz potrebujem ljudi.

*Kakor naslov naslednjemu odstavku je napisana besedna enačba:*

DOBA INDIVIDUALIZACIJE = DOBA ČLOVEKOVE SVOBODE = DOBA ČLOVEKOVE SAMOTE = DOBA ČLOVEKOVE SKEPSE.

Zakaj nisem odkrit do sebe? Saj je vse res: ne pišem, ker sem sam, ker ni okolja, ker me borba za kruh ne samo ubija, ampak ubije vsak dan

sproti — toda... Če sem povsem odkritosrčen; ne pišem, ker nimam vere vase. Vprašanje je samo: ali je to razlog ali posledica vseh mojih problemov? Če bi res bil za pisatelja — jih ne bi imel? Ali pa: ker jih imam, pomeni to, da nisem poklican za pisatelja?

Ah, da bi samoj enkrat objavil deset vrstic! Ali pa, da bi mi bilo še enkrat trideset, štirideset let...

Doma bi bilo drugače. Enkrat samkrat bi napisal in napisano objavil in vse bi postalo jasno. Ali bi me ubili, ali bi se pa z vsem srcem posvetil pisanju. Tukaj je človek sam. (Kako neki delajo ti novi, ki morajo biti prav tako izgubljeni kakor sem jaz, pa izdajajo časopise, revije, zbornike, knjige... Morda jim je laže, ker niso povsem sami: ne moreš ustvarjati, če si sam in brez odmeva, lahko pa delaš, če imaš čeprav samo sovražen odmev. In vidim, da je kdaj tudi kričeč; odmev nasprotnikovega molka tak odmev, od katerega se da živeti. In, bogme, da imajo tega ti "novi" dovolj; in ne samo v domovini, tudi med svojimi tukaj.)

Vera vase. Najhuje pri vsem tem je, da ti razni življenjepisi in vse primerjave z drugimi nič ne hasnejo. Dejstvo, da je kdo pred teboj prav tako kakor ti vse življenje dvomil o svojem pisanju in vendar bil pisatelj, ti ne prinese nobene gotovosti, kakor ne dejstvo (snoči sem bral o tem), da je —na primer— še vprašanje, če je delo Thomasa Manna res take umetniške vrednosti, kakor je on sam bil prepričan. (Da ne govorim o množicah ljudi —vsak narod jih ima—, ki so mislili, da so veliki umetniki, pa se izkaže, da so mrtvi za leposlovje, še preden so umrli za ta svet.) Vse to nič ne razjasni. Kajti Thomas Mann je Thomas Mann, kakor je Janez Kranjec Janez Kranjec. In Simon Preprost Simon Preprost.

Kako naredijo drugi, da so polni vere vase; preden pišejo, ko pišejo in celo ko bero svoje lastne vrstice? Kako naredijo?

— — — — —  
"Grkom se nikamor ni mudilo". Baje je v tem vsa skrivnost njih veličine. Drugi spet pravijo, da še v nečem drugem: "Niso razmišljali, kaj počenjajo. Živeli so."

Prva misel — tolažba zame. Saj me morda Bog le ni samo napolnil z besedami, a me istočasno obsodil na molk, ampak sem samo nekdo, ki se mu mudí, medtem ko njegov čas šele prihaja.

Druga misel — grožnja zame. Ali pa vsaj prijateljsko opozorilo vseh tistih, ki so že zdavnaj strohneli, katerih kri pa se še vedno pretaka po žilah nas vseh, tudi mojih, in ki mi govorijo: "Živi! Živi!! Ne igračkaj se, ne podtikaj v sebi nevarnega ognja, še manj ognja s slamo ne krij... Ne razmišljaj o poti — hodj jo!"

Kd se bom čez mesec vrnil, ali bom miren? Ali se bodo misli v meni oklestile navlake, pravilno zložile druga ob drugo, druga v drugo, da bom bolj poln in vendar še bolj prostoren, da bom trden, urejen in vendar ne tog za novo življenje, ki se šele začinja?

Zorko Simčič



# črta in prostor

## MARIJANICA SAVINSKOVA

je bila rojena 21. XI. 1919 na Jesenicah in se je kot dekla pisala Dakskofler. Že v otroških letih se je nagibala k risanju in slikanju, da so šmihelske sestre, pri katerih se je šolala, nagovarjale očeta, naj jo pošlje na zagrebško akademijo. Ljubljanske akademije takrat še ni bilo, proti Zagrebu pa je imel oče Dakskofler razne pomisleke. Tako je vstopila Marijanica v pisarniško službo, a se še naprej kot samoukinja pečala z risanjem in slikanjem. L. 1947 se je seznanila z absolventom florentinske akademije Pliberškom, ki jo je, spoznavši njen talent, pričel nagovarjati naj zapusti službo in se vpiše na novo ustanovljeno ljubljansko akademijo, da se bo lahko posvetila izključno likovni umetnosti.

L. 1948 se je res prijavila k sprejemnemu izpitu. Profesorji so hvalili njeno sposobnost in znanje, toda zaradi karakteristike OZNE so jo morali odkloniti. Za prijavo na zagrebško akademijo pa je bil tisto leto rok že zamujen, dasi so tamošnji profesorji zatrjevali, da bi bila sicer nedvomno sprejeta.

Marijanica Dakskofler je odšla nato v Tolmin k slikarju R. Kogejju, prav tako absolventu florentinske akademije. Kogej je bil znan kot "futurist", toda svojo učenko je vodil vseskozi po "renesančnem", realističnem šolanju, češ, da mora dobiti najprej solidno risarsko in slikarsko znanje. V Tolmin je tisti čas mnogo zahajal zdaj pokojni slikar France Pavlovec, ki se je za nadarjeno učenko zavzel še s podukom s svoje strani. Ostala je v Tolminu pri Kogejju in Pavlovcu dve leti in njeno tam ustvarjeno delo je nosilo na raznih razstavah — druge podpise.

Po dveh letih —1950— se je preselila v Medvode, kjer si je uredila atelje, redno pa je zahajala v Ljubljano, kjer se je seznanila z raznimi umetniki, tako tudi s pokojnim Franom Tratnikom. Tratnik je postal njen stalni gost v Medvodah, kjer je še on intenzivno dopolnjeval Kogejev poduk.

Na Jesenicah že se je po drugi svetovni vojni seznanila z družino nekega češkega inženirja, zaposlenega v tovarni, z družino, ki se je kmalu preselila v Nancy v Franciji. Inženirjevi so povabili Dakskoflerjevo k sebi; že l. 1951 se je odzvala povabilu in se odpeljala v Nancy.

Tam je s svojim delom vzbudila pozornost in precej svojih slik prodala, da je šla lahko s prihranki v Pariz, kjer je predvsem kopirala v Louvru. Ko ji je denar pošel, se je vrnila v domovino, v Medvode, kjer jo je naprej šolal Fran Tratnik.

L. 1952 je spet odšla v Francijo, znova v Nancy, kjer je dobila več naročil, zlasti portretov, ki so bili takrat itak njeno največje veselje. S prihranki se je ponovno podala v Pariz. Zdaj so je vpisala na Académie de Grande Chaumière in študirala največ pri profesorjih Picard de Douxou, Goetzu in H. Brayerju. V Parizu je ostala dobro leto in ko so ji pošli prihranki, se je vrnila l. 1953 spet v domovino, a tokrat s trdnim namenom, da si tu uvede le vse potrebno za zopetno stalno naselitev v Parizu.

Res se je poletj 1954 spet vrnila. Čez nekaj mesecev se je poročila z dentistom Stankom Savinškom in je še dve leti nadaljevala študije na navedeni akademiji, ki jo je tudi potem še obiskovala, zlasti zaradi modelov. Dokler ni končno pričela obiskovati nove akademije Julian za zrele umetnike, kjer delajo slikarji vsak zase, a so podvrženi strogi, tudi medsebojni kritiki. Veljava Savinškove na tej akademiji je kmalu zelo zrasla. Zlasti je tu dobila pohvalo, da je pričela razstavljeni na priložnostnih razstavah. Letos (1959) je razstavila tri olja v Salon de mai Officiel v Grand Palais. Poleg nje se je razstave udeležilo čez osemsto slikarjev z 2700 deli. O Savinškovi je precej obširno pisala La Revue Moderne in jo tako uvrstila med razmeroma redke razstavjalce, katere posebej omenja. Prinaša tudi dve reprodukciji njenih nekoliko starejših del. Po tem uspehu so pričela prihajati vabila na druge razstave; udeležila se je l. 1959 še mednarodne razstave v Vichyju v avgustu s portretno kompozicijo, ki je bila nagrajena z Mention du Prix Paris Independents. O slikarici je spet pisala revija Salon, tokrat o njej med 15 drugimi izmed okoli 2000 razstavljalcev. Od ostalih povabil se je odločila v l. 1959 in 1960 sodelovati pri Salon de l'Art Libre 1959 z religiozno snovjo ter prihodnje leto (1960) v razstavi aktov in na razstavi portretov.

## II.

Navedi smo spredaj nekaj življenjskih podatkov, ker so taki podatki o človeku, ki živi v zunanjem svetu, redkokdaj pri roki, dasi bi jih zlasti ob poznejših vrednotenjih nujno potrebovali. Zdaj pa bi radi dali vsaj nekaj umetnostne karakteristike o umetnici. Tu je seveda ta težkoča, da njenih risb in slik ne poznam drugače, kot po reprodukcijah, največ po fotografijah, po poročilih redkih očividcev in razmeroma skopih časopisnih poročilih in kritikah, kajti umetnica sama o svojem delu ne govori in ne piše rada, se o njem vkljub siceršnji živahnosti in delavnosti izraža zelo rezervirano.

Savinškova se je poskušala v mnogih tehnikah. Vedno jo je zanimala risba in zlasti pri Kogejju je mnogo risala in delala tudi v akvarelu. Končno se je predala najbolj olju. Čutila je namreč, da more svoje umetniške težnje najlaže izraziti z barvami. Privlačevati so jo pričeli portreti, tudi figuralne kompozicije in mrtva природа, najmanj pokrajine, razen če je naletela na posebno zanimiv motiv.

Že iz reprodukcij njenih starejših slik smo razbrali močno osebnost in solidno učno podlago.

Od domačih umetnikov so nanjo vplivali najbolj Grohar, Jakopič in njen učitelj Tratnik, nadalje G. A. Kos, Pavlovec in od mlajših Stupica. V zapadnem svetu se je navdušila za naturalista Rembrandta in za portretista Fr. Halsa, med novejšimi mojstri za Maneta, Gauguina, Modiglianija, Bonarda, Rouaulta, Largeana in Lhota.

Vsekakor je zanimivo, da je vkljub prvotnemu šolanju pri mlajšem umetniku izšla iz bogate domače tradicije Jakopičevega kroga in iz poznejše prvenstveno naturalistične umetnosti, kjer pa naturalizem ni bil sebi edini namen, ampak je imel vedno tudi nek drugoten, idealističen, ekspresiven ali liričen poudarek. Prav pojavi Tratnika, Kosa in mlajših so značilni, ker so ti temeljili v impresionizmu, iz katerega so se lotili ekspresivnejših posegov v umetnost.

Iz neke izjave gospe Savinškove pariškemu prijatelju-rojaku ji je ležal impresionizem, ker je želela dati z njim predvsem izraza svoji emociji, kar jo potem žene v neki meri v ekspresionizem.

Delala je hitro pod svežimi vtisi svoje čustvene razgibanosti. Nervozno je iskala poti, po kateri bi mogla dati najbolj avtentičnega izraza svojim umetniškim občutkom in tudi ta pot jo je v neki meri vodila v novi ekspresionizem. Želela je dati izraza svojemu veselju do življenja in do vsega, kar vidi, ter to svoje veselje, te svoje občutke pokazati. Ta življenjski optimizem baš ob bližnji zgodovinski reminiscenci je nekaj posebnega, nekaj vzpodbudnega. Človek komaj minulih generacij je prehitro prebolel impresionizem in še hitreje ekspresionizem, najbolj pa tisti ekspresionizem, ki ni imel trdnih tal v naturalizmu (pri nas brata Kralja in nekateri drugi) in tako ga je hitro nadomestila kakšna nova generacija, diktirani realizem ali zadnje abstraktnost.

Novi impresionizem Savinškove je bil seveda drugačen, kot je bil impresionizem na Francoskem ali pri nas ob meni stoletja. Takrat je bil iskanje novih izraznih form, danes je to eden nekdanjih klasičnih stilov z bogato lestvico vrednot. Še bolj so bili izrazi iskanja ekspresionizmi kakšnega laškega futurizma, francoskega kubizma ali našega "kraljevstva". Res soliden, "vekovit" je bil le stilni izraz, ki ni šele podrobno novo formo iskal, ampak mu je zrastle iz bližnje preteklosti.

Če je stil Savinškove v marsičem drugačen od onega pred pol stoletja, je to zaradi njenega soživetja s sodobnostjo, z današnjo umetnostjo. Ni to goli povratek v preteklost, ampak le povratek na preizkušeno staro pot, na klasičen način, za kar je dobila v pariškem umetnostnem šolstvu vso moralno oporo. Mi bi tukaj lahko dostavili, da hodi tudi buenosaireska slovenska umetniška šola po podobnih potih.

O novejšem stanju slovenske umetnosti v domovini okrog srede petdesetih let je umetnica izrazila mnenje, da pomeni kvalitetno in po uveljavljanju umetniških individualnosti nazadovanje izza velike plejade naših impresionistov Grohar-Jakopičeve generacije.

### III.

O njenih letošnjih razstavah v Grand Palais in v Vichyju smo dobili nekaj novih vtisov. Pa tudi nekaj poročil o njenih izjavah. Kritika ugotavlja živahno barvno kompozicijo ter toplo in trdno modelacijo, nato pa navaja nekako njen razvoj, kot je razviden tudi iz starejših njenih slik, ki jih na razstavi ni bilo. Kritiki smatra, da je izšla iz "širokega realizma", kar je danes spriču abstraktnega slikarstva morda nekoliko širši pojem kot včasih. Ob moškem portretu ugotavlja nagnjenost h kubistični konstrukciji, kar smo mi zgoraj po njenih izjavah rajši nazivali ekspresionizem. V ostalem je ta moški portret (F. E.) izredno živ. Zdaj prehaja slikarica v neko skoraj ognjevito izražanje in njen lastni portret je zato "zelo pomemben".

Na razstavi v Grand Palais je prevladoval realizem nad precejšnjo šaro vseh drugih zvrst, pri čemer spet sklepam na neko širše pojmovanje izraza realizem. Vsa tri razstavljenega dela so bila ocenjena z Mention honorable, za kar je prejela odgovorjajoča odlikovanja. Ta dela tvorijo sedaj vendar že nekako preživelo etapo v njenem razvoju, zakaj pri njej so obdobja skokov kratka, sunkovita in tako je tudi ob tem uspehu šla spet korak naprej, kot je pokazala že v Vichyju razstavljenega portretna kompozicija.

Njeno mnenje o sedanji likovni umetnosti je takšno, da so likovni ustvarjalci v hitrem vzponu tehnike izgubili nekdanja solidna merila, pravi odnos do stvari, dinamike, statike itd. Če je na eni strani v mehanizmu materialnega razvoja očitno dovršen red, očitna skladnost, je prav v likovni umetnosti zaznatno pravo pustošenje osnovnih principov gradnje in harmonije. Kaže, da sedanjim likovnikom ni uspelo spregovoriti v takem jeziku, ki bi odgovarjal jeziku tehnike. Zašel je v abstraktnost, ki ne korespondira z dejanskim materialnim svetom. Mnenja je, da je med figurativno in abstraktno umetnostjo precejšnja vrzel, neko še ne obdelano polje, s katerim se je likovna umetnost premalo soočila, zlasti mlajša generacija, kajti lahkotnost v časovni karakteristiki današnjega vzgojnega sistema je udarila tudi umetnosti svoj žig, najsi samo prehodni. Večina abstraktnih del kaže, da je prav abstraktna umetnost zatočišče izmučenega in iztirjenega človekovega duha. Zdrkniti v abstraktnost ni težka zadeva, ki nosi v sebi nevarnost, da postane delo obrtni izdelek ali dekoracija. Le malo je mojstrov, ki so v abstrakciji ostali umetniki.

V vrzel med figurativnim in abstraktnim vodi sedaj tudi njena pot, najsi je morda zgrešena. Če bo na tej poti ostala le ena resnična umetnina, bo zadovoljna.

Marijan Marolt

# knjige

## MOJ VTIS OB BRANJU BALANTIČEVIH PESMI

Nekoč, pred davnimi leti, je nekdo na starem Kontinentu napisal kritiko o mojih dotedanjih pesmih. Najbolj čudovite stvari je znal povedati, a komaj z eno besedico se je dotaknil resnične vsebine, čisto narahlo je naznačil notranji tok podob. Takšnemu načinu kritike bi se rad izognil, zato sem v naslovu izbral osebne izraze; osebnostni doživljaj hočem podati, ki pa lahko postane v rokah spretnega kritika objektivni doprinos. Čudim se, da v domovini ne premorejo niti takšnih primitivnih opazk. Že od nekdaj so se dialektični materialisti ponosno nazivali "resnično svobodne", češ da je ni dobrane, ki bi je ne stavili v službo človeštva in njegovega napredka. Zakaj se boje branja Balantičevih pesmi? Ako so slabe, t. j. ako sleni njih sloves na reakcionarni propagandi, jim ničesar ne bo bolj škodovalo kot objektivna kritika, ki njeno veljavo posplošuje javna prodaja odnosno neprodaja zbirke; neprodaja v tom smisla, da se občinstvu te pesmi zdijo nezmetniške, nelepe, brezpomembne in jih zato ne kupuje. Toda — morda so Balantičeve pesmi krasne... Zakaj nočejo "resnično svobodni" uživati njih lepote? Dogmatizem je bil doslej izključna označka (in psovka) za katolicizem.

Dà, Balantičeve pesmi so krasne. Še dolgo potem, ko sem jih bil prebral, me je njihova svežost prevevala. Podobno svežino sem izkusil ob branju ekandinavskih pisateljev, n. pr. Hamsuna, Björnsona in Gullbransena. Kakor da bi hodil skozi gozd, poln jutranje pomladi. Skozi dobro znani gozd, ki ga zaradi pesnikovih besed čisto na novo odkrivam. Drugače izraženo: pesnikove podobe so polne življenja domišljije in novih načinov tega življenja. Ogenj je ogenj, a vendar ga srečam v okoliščinah, v katerih naenkrat začutim njegovo blazno krutost ali pa neusmiljeno blestenje; besede so tako izbrane, da jim ne morem uiti; nepotrebnih besed ni; trenutkov brez umetniške resonance ni. Svežost Balantičevih pesmi pomeni torej obenem njih filmsko

---

FRANCE BALANTIČ (Zbrane pesmi). - Zbral in uredil Tine Debeljak. Oprema in risbe: Bara Remec. Izdala Slovenska kulturna akcija, Buenos Aires 1956. - Str. XXVIII (uvod), 189, (pesmi, Balantičevi prevodi iz tujih jezikov. Balantič v tujih jezikih. Balantičevi zapiski iz Gonarsa; XXX-LI (Epilog in opombe).

plastičnosti. Zdi se mi, da bi lahko vsako njegovo pesem prevedel v scenario, in v kolikor so pozorišče konfliktov, tudi v napeto dejanje.

Tretjo potezo Balantičeve poezije bi rad označil enostavno z E. H. Na vsako stran lahko iztegnem roko in rečem: Ecce homo! Glejte človek 20. stoletja, strmeč v globine in nizkosti svojega jaza, s ponižnostjo Janeza Krstnika — ne, nisem Idealni Človek — in z radostjo Pavla iz Tarza — v sebi nosim neizrabljene in neslutene možnosti — in z vsemi občutki med upom in obupom, ki so nam lastni ob srečanju s stvarmi, čudovit zemljepis Slovenije bi lahko sestavil na podlagi Balantičevih opisov krajev, in vendar dela ta E. H. poteza njegove pesmi človeško občevaljavne, takorekoč zmeraj scodobne.

V čem postaneš bogatejši ob branju Balantiča? Moram si odgovoriti tudi na to celotno vprašanje, ker bi sicer ne mogel opisati pravega vtisa. Analiziranje lastnosti poda le delne učinke. Balantič me povede bliže k lepoti. Bojim se, da lepote ne bomo mogli nikdar definirati; da se ji moremo le bližati, jo slutiti, se je za hip dotakniti, hrepeneti po njej, spajoč na večno združitev nekje, nekoč. Nekateri umetniki nas povedejo zelo, zelo blizu te skrivnostne resničnosti, nekateri pa le počasi, mukoma, nerodno. A Balantič me hitro popelje k njej; zaželim si, da bi vse stvari lahko gledal v lesku lepote; tolaži me, da je njen dih zavzetan tudi med brežni zlega; vesel sem, da zaradi navzočnosti lepote tudi najboj vsakdanje stvari niso vsakdanje, ker gledajo v bodočnost. Vse stvari hrepenijo po dokončni lepoti.

Balantiča bi rad imenoval genija v rasti. Tematika njegove poezije je sicer slovensko-občečloveška, a zaradi mladostne smrti njegovo življenjsko izkustvo ni doseglo popolnoma velikih objektivnih krogov izven jaza, n. pr. poezije, zakona, poklica, emigrantstva, sožitja narodov. Mislim, da bi Balantič nekega dne prišel do teh resničnosti načrtno, odkrivajoč v svojem jazu le eno dimenzijo lepote, iščočo komponent; Balantič je ljubil predmete in človeka okoli sebe na zdrav, odkrit način. Silnice, ki odločajo konflikte med možem in ženo, med človekom in njegovo poklicno usodo, med človekom in okoljem, materialnim in duševnim, te silnice so že vse izražene v njegovih pesmih, a na mladosten, včasih le negativen način, v smislu premaganja zlega, v kolikor ga vsebujejo. In vendar bi se motil, ako bi umel besedo "mladosten" kot "neizkušeno omejen": zaradi svoje usmerjenosti v Boga Lepote je Balantič že stopal v območje velikih življenjskih krogov, posebno v območje zadnje odločitve, smrtonosne krivice, fizično brezupnega trpljenja. V Luči Najlepše Resnice je pozitivno vrednotil človeške strasti. Tudi mislim, da bi Balantič nekega dne pustil sonetno obliko in ritem in se predal svobodnemu verzu; so vsebine, ki se ne dajo vtisniti v klasičen mir soneta; vsebine, ki s svojo raztrganostjo na papirju in hkrati notranjo skladnostjo zgrabijo povojnega poslušalca, ker so čisto njegova podoba. Bodi kakorkoli s to mojo podmeno — zaporednost sonetov v Balantičevi zbirki me utruja.

Ko zaključujem svoje opazke, se zavedam njih pomanjkljivosti. Ali morejo podati pravec globljega vrednotenja? Edith Sitwell je leta 1955 zapisala (v članku Čemu poezija? Readers Digest, Sept.): "Resnično se nadejam, da bodo čitatelji šli odkrivati poezijo na lastno pest, in jih od tega ne bodo odvracali kritiki, ki jim velevalo, da ne smejo iskati užitkov v verzih, marveč

spoznanja, in ki odkrivajo v vsaki pesmi, kar ni v njej." Ista dama je zapisala istotam tudi naslednje besede: "Pesnik bi moral stati ob duhovniku in mu pomagati, da znova vrne človeštvu vero v Boga in vero v srce človeka. Naš čas je strahoten; zdi se, da morejo verovati le ljudje, ki izpovedujejo mrki, morilski credo". Na nraven, prikupen način stoji Balantič poleg duhovnika.

Hvaležen sem Slovenski kulturni akciji za njeno trudapolno izdanje poezij, in za dinamične risbe, ki jo prevevajo. Drugačne risbe bi zbirko mrtvile, te pa jo skladno oživljajo, da postane skoraj tri-dimenzionalna stvaritev.

Balantičeva pesem je film.

Vladimir Kos

O P O M B A ob novi izdaji Balantičevega Zbranega dela. Ob priliki ocene tega dela, prosim urednika Meddboja, da doda nekaj mojih opomb in pojasnil. Še par *tiskovnih napak*: popravi str. 10: bela prst v *beli prsti*; str. 54: utripljajo v *utripljejo*; in str. 69: v glavah v *na glavah drhali*; str. 100: pred Tvojim plaščem v *pod Tvojim plaščem*; ter zalomljeno prvo kitico tretjega verza pesmi Umiram str. 143 v Umiram... *Jaz umiram... Dax kipi čez rob...* — *Nova razlaga*: str. 150: Smrt v gošči za hišo kot srna *ranjeno boka...*, kakor sem tiskal tudi v prvi izdaji, se mi danes zdi napačno razumljen in razbran rokopis; v hipu se mi je zadnjič razodelo, da mora stati "srna *ranjena boka*" in je tu *boka glagol: bokati*, kar pišemo ponavadi bukati, pa je Balantič porabil dialektalno obliko. Tako dobi verz pravi smisel. — Nekateri govore, da pesem Pot brez konca ni Balantičeva izvirna pesem ter da ne spada v njegovo Zbrano delo. (Prav ta pesem je v zbirki; tiskana v faksimilu, pisana z Balantičevo roko, kar seveda še ni dokaz, da jo je on sestavil. Toda Balantič jo je *tudi sam uvrstil med svoje pesmi*, kakor je ohranjen zapisnik pesmi po kronološkem redu (na sedmem mestu), kakor je vidno iz opomb na stranj XLIX. — Opomba: Na vrhu Kazala (XLIX) so ostali nekakšnji tiskarski "čiričari" in jih bo vsak razumel kot tiske. Tisti pa, ki trdi, da je *istega značaja* tudi podnaslov k prvemu Gonarskemum sonetu *Vse*, naj pogleda samo prvo izdajo str. 105, pa drugo izdajo na str. 177, kjer je poljski prevod "*Wszystko*".

Tine Debeljak

NEVA RUDOLF: ČISTO MALO LJUBEZNI. — Avstralske črtice. Bs. Aires 1958.

NEVA RUDOLF: JUŽNI KRIŽ. — Trst 1958.

Slovenska kulturna akcija vnaša v slovensko literaturo novo ime z izdajo te prve knjige 22-letne pisateljice Neve Rudolfove. Razodel se ji je ta talent ob razpisu literarnih nagrad za leto 1957, katerih ena ji je bila tudi podeljena za to zbirko. Poslala je rokopis iz Avstralije, kamor se je preselila iz Trsta. Zbirka je bila napisana v Avstraliji, zato podnaslov Avstralske

črtice, dasi je pozorišče nekaterih tudi njen rodni Trst, oziroma njega slovenska obala od Devina do Sv. Križa. Tako vstopa v slovensko književnost ne samo novo ime, temveč tudi nov kontinent: Avstralija, katerega smo doslej poznali samo iz potopisnih člankov (Miklavčič) in geografskih knjig, največ po Mohorjevi knjigi Avstralija in nje otoki. (Danes pa izhajata tam že dva slovenska lističa: Misli in Žar.)

Iz kroga nove emigracije je prišla tudi Neva Rudolfova. Z njo se je v Avstraliji rodil nov slovenski knjižni talent, dasi mu početki segajo v Trst in je knjiga izšla — v Južni Ameriki. Tudi zanimivost slovenskih razmer.

*Čisto malo ljubezni* je pomenljiv in polnovreden naslov teh štirinajstih črtic (110 strani), ki pa niso črtice v novelističnem smislu, temveč bolj turgenjevske pesmi v prozi, bežne skice, ki bi jih Meško naslovil Listki, Kmetova pa Bilke. So to fina, globoko psihološko podčrtana doživetja spominov na tržaški obmorski breg, ki ga gleda zdaj z algastega obrežja podekvatorskega Pacifika, pa tudi fini psihološki medaljoni z motivji iz Avstralije, okvirjeni v pogovor na daljavo z materjo kot uvodom in z očetom kot zaključkom. Že s tem je pisateljica izpričala svojo mladost in svoje domotožje. Vmesna vsebina pa so srečanja dekliškega srca z ljudmi, ki ji vzbujajo srce, vzbujajo plemenitost v njem, odkrivajo ji svoje duše kot mimogrede, z eno samo kretnjo, z enim obiskom: za njimi ostane živa sled v njeni duši. In prav takšno živo sled v njeni duši pusti tudi pokrajina, bodisi jadranska bodisi pacifiška, ki ima svojo usodo in živi polnokrvno kot človek. Srečanja z ljudmi in pokrajino. Rudolfova poskuša celo koncipirati te zapiske epično, se pravi kot objektivne zgodbe Jelke, Chrisa, Ljubice, Nane..., toda takšna zgodba ji kar pod roko spolzi v osebno doživetje. Niso pa to čustvene meditacije, ne lirična gostobesedja, alj celo ritmično zveržena kot jih je "poetizirala" Kmetova, pač pa so premišljeno grajena, z najmanj besedami povedano kar najbolj intenzivno in zgoščeno življenjsko doživetje, ki se nenadoma pisateljici odkrije za komaj vidno kretnjo junakovo. Rudolfova ima oči obrnjene navznotraj, v človeško srce, svoje in svojega bližnjega, pa navzven: v lepoto narode. Oboje je v lepem ravnovesju: v ničemer ne prekipeva, ne opisuje razkošno, temveč odkriva, gradi. Ne impresionistično, temveč ekspresionistično. Stavek ob stavku, duhovno barvo ob barvo, gib in njega skriti smisel, ki postane vsebina skice. Duševni preblisk. Lepota doživetja in lepota besede. Ni ji taja tudi miselna niansa.

Pri vsem tem oblikovanju se je naučila mnogo od svojega učitelja Beličiča. Toda mladostno dekliško čustvo, plemenitost in drhtenje prvih ljubezenskih srečanj, so pa njeno bogastvo in njen dar. Kako polna je podoba njenega dotika z naravo v najkrajši črtici Kengururjeve tačke! Zdi se mi, da se ji preprosti motivi najbolj posrečijo (Nana, Naš borjač). Močna je pot čez morje (Grenko jezero). Vrnj se, tujec, se mi zdi kot na japonsko svilo stilizirano narisana slovenska poanta "gobavca je poljubila". V Bushu pride najbolj do izraza slovenski človek v tujem okolju. Tudi Deklica v Injunu, ki pa se mi zdi slabša. Jutri je pa že lepa zveza z vrtnitvijo v domovino.

Tržaški kraški svet in avstralska obala ter samota v puščavi: to je svet Rudolfove, ki ga veže s hrepenenjem in prvo ljubeznijo. Prav v zadnji črtici je ob misli na očeta podala nekaj svojih življenjskih vodil, ki jih lahko vza-



memo kot izpoved njenega hotenja: "Zdaj me žeja po ljubezni... Preko vsega bridkega in grdega videza čutim, da je nekaj lepega, neskončno lepega v življenju. In to lepoto zdaj iščem v zvoku, zdaj v besedi, zdaj v naravi... Iz svojega življenja bi hotela ustvariti nekaj čistega, nekaj močnega, kot je čist in močan kraški teran. Rada bi zgrnila vse dobre misli kot zlati samosevni regrat... Uspel je, kdor je lepo živel in veliko ljubil; kdor je iskal v vsakem bitju najboljše..." Rudolfova je že v svoji prvi knjigi proze podala lepo in iskreno mlado knjigo, potrdilo svojega talenta in up za bodočnost. Čisto malo ljubezni se mi zdi kot Cevčev literarni začetek Preproste stvari: v najbolj preprostih dotikih z ljudmi in naravo je odkrila lepoto, kot jo more občutiti pravi umetnik. Naj bi ne ostala pri prvi knjigi kot Cevc.

Poleg vseh zanimivosti ima knjiga tudi to, da ji je napravil ovitek Viktor Sulčič, eden znanih buenosaireških arhitektov, njen svetokriški rojak in slikar akvarelov iz slovenskega Primorja, prav tistega, ki ga v besedi opisuje Rudolfova.

Ni me pa tako prepričala njena prva pesniška zbirka, ki jo je kmalu nato izdala v Trstu pod značilnim naslovom *Južni križ*. Dasi ni zbirka na zunaj deljena v oddelke, so vendar le vidni trije motivi, ki jo sestavljajo: najprej spomin na svet od Devina do Trsta z Repentabrom, Kontovelom in Miramarom in z njeno mlado ljubeznijo v njem; potem ljubezensko hrepenenje izpod avstralskega Južnega križa; nazadnje religiozne pesmi Mariji in Jezusu, kakor jih je čutila v tujini. Zadnja pesmica Gorečka pa lepo zaključuje zbirko s klicem: Domov!

Po vsem tem je vidno, da pesniška zbirka dopolnjuje gornjo knjigo proze s podobnimi motivi ljubezni, domovine in tujine, pa še z religioznimi motivi, ki so v prozi manj vidno poudarjeni. Toda vse to, kar je v prozi prineslo poezijo, namreč naravni opisi, je v pesmi ostalo še — proza, to se pravi: dela vtis še bolj draperije, kakor pa globokejšega pesniškega razodetja. Bolj kot temu služi sentimentu, razčustvenosti. To velja predvsem za prve pesmi, pa tudi za zadnje. Najboljši se mi zdi srednji del: njen ljubezenski spomini in koprnenje v tujini, v kateri ni več gostobesednosti, le vse večja formalna organiziranost in toplo drhtenje dekliskega srca. To so pesmi kot Zlato sadje, Objemi me, Južni križ, Poljub, Jesen v Avstraliji, Cesta, Parsley Bay itd. V njih čutiš to, kar je napisal Beličič v topli spremni besedi: "dehteč pridih vere, čistosti in zdravja." In iskreno čustvo, bi dodal. Zbirka je še "mlada", kar pa je svojevrstna vrednota. Tu naj omenim, da me moti raba nedoločnega zaimka v primerih kot "en spomin, en poljub, ene pomladi, en zvok, eno jutro, ena bolest..." Je to tržaška dialektična barva? Italijanizem? Germanizem? Ali pa naj je z njim označena določena enkratnost, ki se ni več ponovila? Kako pa, da ga uporablja tudi za oznako bodočnosti: Eno jutro te popeljem...?

Neva Rudolfova je v osnovi pesnica, toda spričo teh dveh prvih zbirk sem prepričan, da se njena poezija uveljavlja mnogo močnejše v prozi, kakor pa v pesmi.

Tine Debeljak

# z a p i s k i

## KOCBEKOVE PESMI NA TRŽAŠKEM RADIU

V začetku oktobra sem bral v sporedu tržaške radijske postaje: Nedelja 11. oktobra 21.00 Pesniki in njih stvaritve: Edvard Kocbek (A. Rebula).

A kako naj ujamem tržaške etrske valove tisoč kilometrov preko Alp! Da mi vest ne bi mogla ničesar očitati, sem storil vse, kar je bilo v moji moči: s prijateljem, ki študira biologijo in je strokovnjak za živalske tipalke in lovke, sva napeljala celo mrežo anten v vseh smereh (v brk policajju, ki se je dolgočasil pred hišo ministrskega predsednika). Ob pol devetih zvečer sem že odvijal gumbe do konca: iz Prage sem slišal Moskvo v arabščini, Glas Amerike je grmel ko vihar, iz Neaplja je Michele Gualtieri bral svoje mile verzifikacije, kot da stoji pred mano; a kdo naj sliši iz Trsta glas slovenskega pesnika, ki mora molčati v Ljubljani!

Čez nekaj dni, ko se je grenkoba že polegla, je prišlo iz Trsta debelo pismo: "Mislil sem si, da bi Te utegnile zanimati Kocbekove pesmi..." Vse blagoslove tebi, stenografija (ali magnetni trak, ne vem)! Pa pravijo, da mislijo tržačani samo na denar in na pršut s teranom!

Ker sem prepričan, da bi bil kulturni greh, če pesmi ne bi prišle med narod, katerega last so že, in ker verjetno še dolgo ne bodo izšle v knjigi, jih objavljam tukaj, v upanju, da jih je tržaški zapisovalec verno posnel ("Sončni žrebci..." je menda samo odlomek), da sem jih prav razdelil v verze in jim postavil ločila in da Kocbeku ne bo treba proti tej objavi "prostovoljno" protestirati.

K objavi so me nagnili zgolj estetski in narodni razlogi; v Kocbeku gledam pesnika in narodnjaka — ki mora že sedem let molčati — ne pa politika in ideologa!

Rafko Vodab

Dobro pomnim: po zdravamariji sta zvonarja premaknila veliki zvon in ga začela zaganjati, da se je stresalo hrastovo ogrodje v starem zidu in cmokalo črno cnazilo v jeklenih tečajih; nato pa sta naglo odvezala njegov silni kembelj, da se je razmajal in začel udarjati ob bron, in tedaj je nad krotko zemljo zadonelo slovesno, kakor da je spregovoril kralj s prestola.

Nato je oče prijel za kembelj starega zvona, ki je imel turško srebro v svoji zlitini, in začel enakomerno biti ob njegovo stran, in ko je našel sredo med donoma velikega zvona, mi je zadrhtelo srce, kajti takrat sva ded in jaz prijela vsak za kembelj malih dveh zvonov in se z njunima glasovoma razporedila spretno kakor plesalca levo in desno od središča.

In v hipu so se ubrali v prešerno sozvočje, da so drhteli visoki topoli okoli cerkve. Ljudje so stopili na prag, naslonjeni na podboje, tri rože po vrtovih so pretresljivo zadišale. Leščerba v kotu zvonice je zadovoljno mežikala in kadar smo za hip prenehali in spet nadaljevali, smo vedeli, da smo imenitni mojstri na godala. Naznanjali smo praznik in drhteli od moči.

Ko pa smo končali in je poslednje brnenje izzvenelo, smo obstali kakor po dobrem delu. Nikamor se nam ni dalo, nagnili smo se skozi line in prisluhnilj tišini, ko se je zbirala na noč, preplašeni netopirji so še vedno plahutali, stolpna ura je znova tiktakala glasno in počasi, in šele, ko so se v ravnini oglasilj fantje, smo se po lesenih stopnicah spustili v roso.

Nocoj sem zvedel: sovražnik mi je uničil zvonove. Obstal sem v tišini, ki jo je bitka požlahnila, in nenadoma mi je v ušesih spominsko zazvenelo: zaslišal sem veliki zvon in tistega očetovega, ki ima turško srebro v sebi, in druga dva, ki sta se tudi zdaj znala prav ubrati, in začelo je klenkati, žalostno in veselo, kakor za poslednje slovo ali za veliko zmago.

## MOLITEV

Sem,  
ker sem bil  
in vsakdo  
me bo mogel pozabiti.  
In vendar  
moram reči:  
sem  
in bil sem  
in bom  
in zato sem več  
od pozabljenja,  
neizmerno več  
od zanikanja,  
neskončno več

od nič.  
Vse je večno,  
kar nastane,  
rojstvo je močnejše  
od smrti,  
vztrajnejše  
od obupa in samote,  
silnejše  
od hrupa in greha,  
slovesnejše od zavrženosti.  
Nikoli  
ne bom prenehal biti.  
Nikoli.  
Amen.

## RAZPELO

Kadar so za telovo postavili  
oltar podenj, so nekateri videli,  
kako je počasi odprl oči  
in razširil ozke nosnice,  
blažen od kadila.

Potem so si sledile dišave,  
vonji žita in trav, megle,  
dim požarov, duh po smodniku,  
skrivnostni strel mu je šel  
skozi čelo in mu še bolj nagnil  
glavo s trni in s senenimi bilkami,

izgubil je človeško podobo  
in postal strašilo.

Vse se je razdivjalo  
in zakoprnelo po strašnem.  
Zdaj visi le še na enem žeblju  
in ko bo neke noči veter  
poskočil od neznanskega čaščenja,  
se bo iznenada odtrgal,  
stopil na varno zemljo  
in se prikazal  
svojim učencem.

## BELOKRANJSKA

Čar noči zanaša  
zmučena telesa,<sup>1)</sup>  
legel sem pijan  
med breskova drevesa.

Mars in Venera sta  
prišla v goste hkrati,  
bose šume slišim  
v mesečinski trati.

Kruh in vino jemljem,  
tiho jima pojem,  
klijem v dobri zemlji,  
zemlja v srečo mojem.

Ko nebo z globino  
trtam se primakne,  
težka dojka lune  
ust se mi dotakne.

<sup>1)</sup> Tržaški zapisovalec ima "zmučena drevesa", kar je brez dvoma napačno.

Sovražniki me imajo  
za naslednika prestola,  
prijatelji so prepričani,  
da sem skrivni diakon,  
in tajci mislijo,  
da trohnim v dnevniku  
potopljenega brodovja,  
iščočega novo zemljo;  
jaz pa vdano ležim  
med zlatimi meči

na Hamletovi terasi,  
škrtam kot razpoklina  
v babilonskem stolpu.

—  
Sončni žrepci stoje pripravljeni  
in kopljejo z divjimi kopiti,  
zelenje se mi je nakopičilo v mesu,  
kupi zrnja so razgrunjeni v krvi,  
ves sem prepleten s koreninami,  
dišim po zamolki; rodovitnosti.<sup>2</sup>

## TIŠINA

Brezvetrje je neandertalsko.  
Le včasih zavalovi sapa,  
veliki listi se zamajejo  
in se znova umirijo,  
stari sen je brezbrežen.

V vseh daljavah ležijo sloni,  
želve potajejo v večnost,  
krošnje čepijo pri tleh,  
videz se leno preteguje,  
zemlje ni več na zemljevidu.

Minljivost je neminljiva.  
Utrujen sem od zelene nagote,  
rad bi jo slekel in okopal  
v valovih čistega vetra,  
toda tišina je neusmiljena.

Čarovnik se je skrčil vame  
in prebira čarovne obrazce;  
za zasopljenim pogledom strmim  
na robu svojega očesa  
in se bojujem s pošastnim jazom.

## POGON

Sonce narašča, čistina visi,  
grlica gruli, po smrti diši.

Sultan z zelenim preplahom divja,  
zlato bodalo mi v srcu igra.

Lov je vesoljen, brlog je izdan,  
groza je urna, spomin prkovan.

Strelji se rušijo, trga se plaz,  
krinka je padla, smrt gleda v obraz.

Duh me zapušča, telesa sem poln,  
zemlja je morje, življenje je čoln.

Samo korsk v neskončno temo,  
zagorski zvonovi premilo pojo.

Sonce se ustavi in svet obstoji,  
grlica gruli — in smrti več ni.

<sup>2</sup>) Obe pesmi sta dospeli brez naslova.

## SLOVENSKA

Vse naše vode  
težijo vate,  
Črno morje.  
Vsi naši wrclci,  
ves dež in sneg  
in vse povodnji  
hitijo nenehno vate,  
tatarsko morje.  
In z njimi se trga  
naša dobra prst  
in s svetim pepelom

se na tvoje dno,  
turško morje.  
In z našo prstjo  
se vate  
moje telo,  
bizantinsko morje.  
V tvojih algah sem že  
in v tvojih požrešnih ribah,  
del tvoje globine sem že,  
Črno morje.

## NOČNO IGRISČE

Z žalostjo zalit  
in z grozo predrt  
sem odtaval v temo.  
Tišina je bila  
gluha in brezdanja,  
pogrezal sem se vanjo  
kakor nerojeni  
v nepoužito ženo.

Tedaj pa sem

na dnu polnoči  
zatipal neznani otok,  
razvalino sonca,  
njen poslednji steber,  
topli in drhteči  
otroški vrtljak,  
oprijel sem se osi  
dobre večnosti  
kakor srečni p'janec  
domačih vrat.

## SREBRO

Videl sem umirati soseda,  
klečal sem ob njegovi postelji  
in bil blažen od čistega joka,  
zvonil sem znanim mrtvecem.  
bele in črne rakve sem spuščal  
v stari obred, čistil sem stenj  
večne luči v cerkveni temi  
in igral v Mlinarjevi hčeri,  
toda smrti nisem videl.

Potem sem s polnočnim brzovlakom  
zdrvel v žalostno skrivnost,  
v Cocteaujevem Orfeju sem  
zagledal neznanskega steklarja;  
začela se je doba maršalov,  
komisarjev, biričev z zlatimi zobmi

in srebrno obšitih grobarjev,  
Majakovski se je bil ubil  
in pri Figovcu so popivali penatje.

Izgubil sem se v svet kakor v areno:  
parade in bobni in megafoni,  
gasilska godba je dobila maske,  
zadišalo je po jodu in formalinu,  
v cirkusu Kludsky je veseli glumač  
skozi globino skočil na drugi svet  
in obležal pred mandarinsko pohoto;  
smrt je gledala lepo žalost  
in začela plesati sredi nožev.

In tedaj je srebrna črnina  
stopila skozi vrata in okna,  
zaprla je vse izhode in kanale  
in obkolila vse gozdove;  
smrt je stopila na prestol,  
zgodovina je tema s čukj in sovani,  
ne morem več pokopati tistih,  
ki jih je ujela najstrašnejša ljubezen  
in ubila antična plemenitost.

## ŽUPANČIČEVA PISMA SALVINIJU

*V zapuščini slavista L. Salvinja je tudi sedem Župančičevih pism. Prvi dve sta iz l. 1938, ko je bil Salvini drugič v Ljubljani; ostala so iz let 1942-43.*

*Gospa Matildi Salvinijevi, ki je dovolila objavo, se prav lepo zahvalim.*

*Rafko Vodeb*

Spoštovani gospod,

Dopoldan šele sem dobil točke, ki se bodo drevi obravnavale na penskem sestanku: na programu so važne interne stvari, ki se tičejo vseh treh jugoslovanskih klubov, ki Vas pač ne bi mogle zanimati. Iskal sem Vas okoli ene po telefonu, a zaman, zato izvolite sprejeti to obvestilo. Mogoče bi se po sestanku videli v kavarni? Z lepimi pozdravi

V Ljubljani, dne 1. VI. 1938.

Vaš Oton Župančič.

Spoštovani gospod Salvini,

Ako Vam je prav, bi Vas prišel 10 minut pred 8.h iskat v hotel: šla bi najprej v gledališče, kjer bi poslušala prvo dejanje Dvořakove opere "Jakobin", nato pa bi Vas spremlil v Pen-klub, ki ima nočoj večerjo.

Upam, da Vas to pismo dobi in da bo vse v redu.  
Lepo Vas pozdravlja

Oton Župančič

Spoštovani gospod Salvini,

Pišem Vam s kirurški klinike, kjer čakam, ali bom operiran zaradi ledvičnega kamna, ali ozdravim po injekcijah in dieti. Obračam se na Vas zavoljo te stvari:

V nedeljo dopoldne sem se poslovil od doma in tudi od svojega sina Marka (ki je opremil Moderne liriche slovene), v ponedeljek je bil pri blokiranju zajet in danes (četrtek) sem zvedel, da je v ječi v vojašnici Vittorio Emmanuele prav gotovo na podlagi kake podle denunciacije. Prosim Vas, storite, kar morete, na mestu, kjer mislite, da je najprimerneje, in sicer poleg tega še priporočilo gospe, ki Vam prinese to pismo. Mi, to sami veste, ne moremo uspešno intervenirati, dasi poudarjamo povsod, da ni bil *doslej nikdar preganjan zaradi političnega delovanja in ni imel doslej nikake preiskave*. Podatki, ki so Vam najbrže potrebni so: Župančič Marko, arb., v službi že dve leti, rojen 1. sept. 1914 v Ljubljani, pristojen v Ljubljano. Poročen. Oče: Oton, upravnik Narodnega Gledališča, mati: Ana Kessler, poročena. Žena: Pavla, rojena Dečman, romanistka. Stanuje: Ljubljana, Ambrožev trg.

Vi ga sicer malo poznate, vendar boste mogoče le hoteli na mojo prošnjo zanj jamčiti. Saj veste, v teh časih so glave slabo nasajene. Meni, zlasti moji ženi bi bilo Vaše posredovanje v veliko olajšanje.

Oprostite slabo pisavo, v naglici in v postelji in vznemirjenju. Nadejam se, da nama boste to storili. Vas oba z ženo najlepše pozdravljava.

Vaš vdani

Oton Župančič

V Lj. 2. VII. 1942.

Oton Župančič.

Dalmatinova 1/III

Spoštovani gospod Salvini,

Moj sin se je srečno vrnil iz Gonnarsa, in prosim Vas, prejmite še enkrat mojo in moje žene najlepšo zahvalo za svoje prijazno prizadevanje in posredovanje.

Zdaj boste rekli: Lej ga Župančiča, daš mu prst, on pa te zgrabi za roko. Toda naprošen sem in Vas moram še dalje nadlegovati, Vi pa storite po svoji volji in preudarnosti.

Razna usoda je zadela naše pisatelje. Ne bom Vam obširno razkladal. Ena skupina jih je tudi v Gonnarsu v "concentramentu". Kozak Juš in njegov sin Niko, Vodnik Francé, Ludvik Dušan, Udovič Jože, Kociper Stanko. Vsi si seveda žele, da bi jih predstavili v "internamento". Najhuje je Kozaku Jušu; praznoval je v Gonnarsu petdesetletnico, bo'an (žolčni kamni), živčno izčrpan, ker je prebil že preko tri mesece zapora v Ljubljani. Bajé je bil že določen za v Abruzzo, a stvar se je, žal, zavlekla. Želel bi, da bi se ta njegova pre-



mestitev čim bolj pospešila, pripravljen je trpeti sam stroške za potovanje in spremstvo. Navadnega transporta najbrže ne bi prenesel, ali vsaj lahko ne, ker je, kakor rečeno, živčno bolan.

Jako bi Vam bil hvaležen, ako bi se hoteli zavzeti za imenovane, zlasti za ubogeга Kozaka.

Oprostite mi, prosim, nadlegovanje in prejmite od mene in mojih iskrene pozdrave.

Vaš vdani

Oton Župančič, oblagodarjen poleg ledvičnih tudi z žolčnimi kamni, Advocatus Sloveniae litterariae.

V Ljubljani, dne 20. VII. 1942.

---

Spoštovani gospod Salvini,

Zopet se moram obrniti na Vas in Vas prositi prijaznega posredovanja. Moj sin Marko se je po štirinajstih dneh vrnil bolan in oslabel iz Gonnarsa, a še predno si je opomogel, je bil 26. t. m. vnovič aretiran, in sicer ponoči na domu. Prišli so ponj agenti tukajšnje kvesture, in zdaj je v šempeterski vojašnici. Kolikor smo izvedeli, ga dolže "levičarstva": zato ni dosti upanja —tako kažejo dosedanje izkušnje— da bi ga mogli popolnoma osvoboditi. Prosim Vaše pomoči, da bi ga poslali čimprej v "internamento libero" v Italijo, ker se bojim, da ječe ne bo telesno dolgo vzdržal. Rahlega ustroja je in je že od Gonnarsa vidno oslabel. Izgubil je 5 kg. v 14 dneh. Veste, da tudi mojemu zdravju ni posebno ugodno, ko še vedno ležim, žena pa tudi izgublja živce.

Juš je pred nekoliko dnevi odpotoval s skupnim transportom nekam v Abruzzi. Želeti bi bilo, da bi tudi Marko prišel v Abruzzi, kjer je podnebje zdravo in tudi druge razmere dosti ugodne.

Slab sem, pravkar sem dobil tri injekcije, in za pisno se mudi, zato oprostite slog in pisavo.

Gospa Nada je rekla, da pridete sredi avgusta v Ljubljano; upam, da se bomo videli in si bomo lahko kaj prijetnejšega povedali.

Z lepimi pozdravi se Vam priporočam z ženo

Vaš vdani Oton Župančič

Ljubljana, 31. VII. 1942.

Spoštovani gospod Salvini,

Ne vem ali ste moje zadnje pismo prejeli, zato naj Vam ob kratkem ponovim njega vsebino in svojo prošnjo do Vas.

Moj sin Marko se je po 14 dneh ječe vrnil iz Gonnarsa, bolan; komaj si je kolikor toliko opomogel, ga je prijela kvestura, ko je bil komaj 14 dni svoboden. Kolikor smo mogli dognati, ga dolže levičarstva, najbrže igra veliko vlogo zavist, ker se je bil vrnil s prvim transportom iz Gonnarsa. Jaz imam to nesrečo, da se o moji družini v Ljubljani dosti več govori nego o drugih, ker sem pač preveč znan. Ker ni bil še zaslišan, ne vemo nič trdnega; bili bi pa —fautę de mieux— zadovoljni, ako bi mu odsodili "internamento libero", ker je bolehen, jako hujša, in se bojimo za njegovo zdravje in živ-

ljenje, ako bi ostal dolgo v ječi. Name se je sploh spravila zadnje čase nesreča: sam bolan, mlajši sin bolan, in vse druge duševne nadloge.

Naš hišni zdravnik dr. Neubauer Vam po ljubeznivosti prinese to pismo in Vam lahko razloži podrobnosti.

Ako se Vam zdi, bi mogoče izročili kar njemu kako priporočilo, saj veste, kako so zveze za dopisovanje otežkočene. Slišal sem, da pridete sredi avgusta v Ljubljano. Ali je to res? Veselilo bi me Vas videti in se osebno pogovoriti z Vami.

Od injekcij ves preboden se Vaš toplo priporočam in Vas iskreno pozdravljam

Ljubljana, 8. VIII. 1942.

Vaš vdani Oton Župančič.

Spoštovani in dragi gospod Salvini,

Izrabljam priliko in prijaznost gospoda Ramovša, ki potuje v Rim, da se vnovič obračam na Vas. Marko je bil poleti izpuščen, pač po Vašem posredovanju: Sam general Robotti ga je poklical predse, govoril z njim kot gentleman z gentlemanom; odtlej se res ni več ganil zdoma in ni nikakor mogel zagrešiti najmanjšega prestopka, ker čnu je bila edina pot še domov k materi in na kliniko do mene, in to vedno z ženo, ki je tik pred porodom. Dva dni pred božičem, ko so v Ljubljani zaprli okoli 700 ljudi, je bil prijat tudi on, in je še sedaj zaprt v belgijski vojašnici (Caserma Vittorio Emanuele). Isto noč so odpeljali z doma tudi moje mladoletno hčerko Jasno. Že peti teden teče, kar dobivata samo po enkrat na dan rižev juho, spita na deskah v mrazu in mrčesu, tako se bojim, da si bosta nakopala bolezen za vse življenje.

Lahko si mislite, kako vpliva to na moje zdravje, ko sem še vedno na kliniki. Vse drugo Vam bo povedal gospod Ramovš. Prosim Vas, storite, kar morete, da bi se vni otroci čimprej vrnili. Moja žena se Vam še posebe toplo priporoča, njeni živci so na koncu od vsega tega.

Z lepimi pozdravi

V Ljubljani, 20. I. 1943.

Vaš vdani Oton Župančič.

Spoštovani gospod in dragi prijatelj,

Najprej prejmite še enkrat presrečno zahvalo za vse, kar ste storili za moje otroke in za slovenske prijatelje, da ste jim olajšali usodo. Pokazali ste se nam v najhujših dneh res pravega in požrtvovalnega prijatelja, ki se nam je globoko zapisal v srce.

Obenem Vam vračam po gospodu Damianiju Vaše prevode mojih pesmi. Moje stvari mi nenadoma dobivajo novo podobo.

Nasploh pa moram še pripomniti, kar sem Vam že omenil: da se čudim, kako ste se mogli ogreti za nekatere stvari, ki se meni zde otročje, brezpomembne, in za Neslovenca nezanimive, ko so res komaj vredne nekaj pozornosti za Slovence, ki ima vse moje delo pred očmi in jih lahko uvrsti na primerno mesto v lestvici mojega razvoja, čustvovanja in oblikovanja. Zdaj imam kazen za to, da nisem svojih spisov sam uredil. Ako bi dočakal —pa

to je dokaj neverjetno— potrebo nove izdaje, bi v-el stvar sam v roke in bi korenito trebil.

Spuščati se v podrobnosti bi pismo preveč razvleklo; vse to se opravi ustno dosti lažje in hitreje, zato se veselim, da Vas bomo v kratkem videli v Ljubljani, kakor mi je zatrdil profesor Damiani. Takrat bi Vas opozoril na nekatera mesta, kjer Vam ni bila vsebina docela jasna in bi jih kazalo približati originalu, ter Vam pokazal nekatere zanimke slovenskega jezika, v katere se rad ujame tujec, tudi slavist. Take Scilice in Karibdice ima menda vsak jezik.

Sicer pa bi dejal, da je Vaš način prevajanja prav gotovo v skladu z duhom italijanskega jezika in da odkriva Vašim rojakom izvirnik lepše in popolneje nego bi ga rimal prevod. Nada je pametna in dahovita deklica, vendar jo je treba opomniti, kako je treba za prevode z rimami silne discipline, da se ne oddaljiš preveč od prvotnega besedila in ne ukrešiš čisto po svoji poti. O vsem tem in še marsičem, bomo do mile volje kramljali pri kapljici cvička pod kako gosto brajdo, kadar boste tukaj.

Sicer so pa dandanes druge stvari važnejše, dosti važnejše, in bi bilo od srca želeti, da bi se tudi dale reševati pod brajdo pri kapljici cvička. Pa naj se rešujejo in rešijo kjerkoli, da bi se le kmalu! No, naš pregovor pravi: potrpljenje je božja mast, samo gorjé mu, kdor se z njo maže! Jaz še vedno trdno upam in tako laže čakam.

Vam želim mnogo zdravja in zadovoljnosti, vsemu Vašemu dobro uspevanje in propevanje! Z lepimi pozdravi od mene in moje žene sé Vam toplotno priporočam

V Ljubljani, 21. VII. 1943.

v dani Oton Župančič

UČENCI SLIKARSKE ŠOLE SLOVENSKE KULTURNE AKCIJE RAZSTAVLJAJO. — Zaradi vročine je bil zadnji kulturni večer v sezoni 1958, običajna razstava gojencev umetniške šole, preložen na čas tik pred začetkom nove sezone 1959. V soboto 18. aprila 1959 zvečer sta odprla razstavo z nagovori tajnik Marijan Marolt ter predsednik Ruda Jurčec. Ivan Bukovec, Tone Kržišnik, Andrej Makek, France Papež, Darko Šušteršič, Jure Vombergar in Metka Žirovnik so razstavili 39 del, po večini olja. Razstava je bila odprta še vsi naslednji nedeljo.

V septembru 1959 je bil v Clevelandu (U.S.A.) letni zbor S.A.V.A. (Slovenski akademiki v Ameriki) združen z dvo dnevno razstavo akademikov-slikarjev. Udeležili so se je akademiki iz različnih delov sveta in tako tudi zgoraj omenjeni slušatelji slikarske šole v Buenos Airesu, razen Darka Šušteršiča. Slike je zbral in razstavo pripravil g. Edi Gobeč. O tej razstavi so prinesli poročila slovenski severnoameriški časopisi, kanadska "Slovenska država" (1. novembra 1959) pa tudi daljši članek.

Ker je slikarska šola zaključila prvo petletje, je Slovenska kulturna akcija na tem, da organizira podobno šolo (s pričetkom v zgodnji jeseni 1960), če se bo zanjo prijavilo dovoljno število učencev, ki bi bili voljni obiskovati šolo skozi pet let.

KONCERT ANČICE KRALJ IN TERCETA TER KVARTETA FINKOVIH. O koncertu je buenosaireški dnevnik "Argentinisches Tageblatt" (13. oktobra 1959) prinesel kritiko izpod peresa stalnega glasbenega sodelavca G. Kneplerja. Besedilo se v prevodu glasi:

"Koncert Slovenske kulturne akcije": Pod imenom "Acción Cultural Eslovena" so se združili člani te narodne skupine z namenom, da kulturno delujejo na najrazličnejših področjih. Glasbeni odsek tega združenja je priredil v dvorani Instituto Superior de Cultura Religiosa koncert z raznolikim sporedom. Mladi pianistki Ančici Kralj je pripadla malo hvaležna naloga "prvega nastopa v vrsti izvedb", vendar jo je rešila očarljivo in z okusom. V tehničnem pogledu je dosegla visoko stopnjo, le v izbiri tempa ni vse uspelo, kot bi bilo želeli: od Debussyjevih 'Jardins sous la pluie' bi pričakovali bolj "strumnega" dežja in Granadosovi "Danza Española No. 5" je dala — verjetno zaradi začetne nervoznosti — preveč prost ritem. Najbolje so uspeli Albénizova "Asturias", Ginasterova "Danza de la moza cenosa" in z žensko rahločutnostjo podani "Preludij v cis-molu" Rahmaninova.

Ostali del sporeda so izvedli pevsko nadarjeni Finkovi, ki so se združili v vokalni kvartet. Moški član te izredno muzične družine Božidar Fink nam je kot solist z mehkim in prijetnim baritonskim glasom posredoval Schubertovo "Wohin?", dve Debussyjevi pesmi in v slovenščini 'Jesensko pesem', izhajajočo iz romantičnega čustvenega sveta, izpod peresa spremljajočega pianista Alojzija Geržiniča. Tri sestre Finkove so s polnim občutjem in v čisti intonaciji podaše dve Schumannovi pesmi, slovensko "Na Jarjevo" E. Adamiča in ljubko pesmico "Tenzone di fontane" Italijana Giulia Cesarja Paribenija. Razumljivo je, da je združeni vokalni kvartet treh sester in brata učinkoval v sozvočju posebno privlačno; v tej zasedbi smo čuli žlahtno "Molitev v smrti stiski" Orlando di Lassovega sodobnika Jakoba Gallusa, katerega prvotno ime je bilo Jakob Petelin ali Jakob Handl, in samoraslo zborovsko delo "Čest brezupna slast" A. Geržiniča, ki je vse te skladbe, kolikor niso bile zapete "a capella", spremljal na klavirju.

Za zaključek so zazvene le v izvedbi vokalnega kvarteta nekatere slovenske narodne pesmi, ki ne morejo zatajiti bližnje meje s sosednjo Avstrijo. Naj na robu s priznanjem poudarim, da odgovarja natis vseh pesemskih besedil v programu najboljšim evropskim tradicijam.

Poslušalci so vse izvedbe nagradili s krepkim in prisrčnim ploskanjem."

KULTURNI VEČERI SLOVENSKE KULTURNE AKCIJE V LETU 1959. — Šesti kulturni večer (Literarni odsek) je bil 31. julija. Prof. Alojzij Geržinič je predaval o temi "Razvoj in sedanji položaj našega pravopisa". Večeru je sledila daljša debata — Literarni odsek je za 29. avgusta pripravil sedmi večer, posvečen stoletnici pesnitve francoskega pesnika Friderika Mistrala "Mireille". Predaval je dr. Tine Debeljak. Kulturni odsek francoskega veleposlaništva je posodil za ta večer tri filme: Provence, Avignon in Lettres de mon moulin. — 5. septembra je bil osmi večer (Filozofski odsek).

Dr. Ignacij Lenček je govoril o temi "Nekaj iz etike atomske vojne". Predavanju je sledil daljši razgovor. — Dr. Tine Debeljak je za deveti večer (Literarni odsek) pripravil predavanje "Delo Slovenske kulturne akcije v okviru zamejske književnosti". (25. septembra.) Predavanju je sledila debata. — O Pablu Picassu je govoril na desetem večeru (9. oktobra) slikar Milan Volovšek. Predavanje so spremljale številne slike (Likovni odsek). — Enajsti večer je pripravil Glasbeni odsek (19. oktobra v dvorani Katoliške univerze). Pianistka Ančica Kralj je v prvem delu odigrala skladbe Granadosa, Albéniza, Ginastere, Debussyja in Rahmaninova. Tercet sester Fink in kvartet Finkovih ter Božo Fink kot solist so v drugem delu koncerta a capella in ob klavirski spremljevi (prof. A. Geržinič) peli skladbe Petelina - Gallusa, Schuberta, Schumanna, Debussyja, Paribenija, Adamiča ter prvič izvajali Geržiničevi skladbi "Čest brezupna slast" ter "Jesenska pesem" (obe na besedilo Rafka Vodeba). Večer je zaključil venček slovenskih narodnih v priredbi Alojzija Geržiniča. O večeru je prinesel očno tudi buenosaireški dnevnik "Argentinisches Tageblatt". Glasbeni odsek je za večer izdal spored s celotnim besedilom večera v originalnih jezikih. — Dvanajsti večer (Gledališki odsek) 24. oktobra: Paul Claudel "Oznanjenje Marijino." Igrali so: Tinca Glavan, Marija Kutnar Jeločnikova, Nataša Zajc Smersujeva, Nikolaj Jeločnik, Maks Nose in Jože Rus. Režiral je Nikolaj Jeločnik. Scenograf je bil arh. Marijan Eiletz. Del glasbene spremljave, ki jo je posebej komponiral Alojzij Geržinič, je izvajal kvartet Finkovih. Dne 25. oktobra je bila ponovitev predstave. — Filozofski odsek je pripravil trinajsti večer (7. novembra). Dr. Vinko Brumen je predaval "Kaj je 'novo' v 'novi vzgoji'?" Po predavanju se je razvila daljša debata. — Kot izredni večer je Zgodovinski odsek pripravil (10. novembra) štirinajsti kulturni večer, na katerem je dr. Branka Sušnik predavala o "Primitivcu kot človeku". Večeru je sledil razgovor. — Sezona se je zaključila s petnajstim večerom (Filozofski odsek) 21. novembra, za katerega je dr. Ignacij Lenček pripravil predavanje "Sv. Tomaž Akvinski in naša doba". (Pred večerom je predsednik Slov. kult. akcije Ruda Jurčec spregovoril spominske besede ob smrti ljubljanskega škofa in velikega prijatelja Slov. kult. akcije, dr. Gregorija Rožmana.) Živahna debata je zaključila zadnji letošnji kulturni večer.

ŠKOF DR. GREGORIJ ROŽMAN — UMRL. Dne 16 novembra 1959 je v Clevelandu umrl ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman. Podpiral je stremljenja Slovenske kulturne akcije in je s svojim mecenskim darom omogočil, da je izšel Avrelija Avguščina Enchiridion v prevodu pokojnega prof. Franca Ksaverja Lukmana.

Akademski kipar France Gorše je posnel pokojnikovo posmrtno masko, katere reprodukcijo objavljamo na prilogi.

## "MEDDOBJE" RAZPISUJE NAGRADE ZA ESEJ ALI RAZPRAVO

"Meddobje" razpisuje za vse, ki se poklicno ali privatno zanimajo za kulturno-filozofska vprašanja, tri nagrade in sicer z namenom, da poživijo slovensko ustvarjalno delo, pa tudi zato, da si pridobi novih sodelavcev. Izrecno vabi k sodelovanju našo akademsko mladino po vsem svetu.

1. — Nagrade so tri (vsaka po 1.000 argentinskih pesov).

2. — Prispevki morajo biti izvirni (esej ali razprava) in morajo biti iz obče filozofskega ali pa kulturno filozofskega območja. Prispevki iz slovenskega območja so zaželeni, vendar bo v vseh primerih kakovost edino merilo.

3. — Sodelovati more vsak kjerkoli živeči Slovenec.

4. — Rokopis je treba poslati do 30. septembra 1960 v dveh na stroj pisanih izvodih na naslov: Ruda Jurčec (Meddobje) - Olazabal 2338/5, Buenos Aires, Argentina.

5. — Rokopis sme obsegati do 20 strani, pisanih v dvojnem razmaku in mora biti opremljen s šifro. Pravo ime ali psevdonom (ki pa mora biti znan vsaj enemu članu žirije) je treba poslati; v rokopisu priloženi kuverti, ki nosi isto oznako kakor rokopis. Odpro se samo kuverte nagrajenih avtorjev.

6. — Žirijo sestavljajo gg.: dr. Vinko Brumen, dr. Milan Komar, dr. Ignacij Lenček.

7. — Izbrani teksti bodo objavljeni v Meddobju. V primeru, da se vsi trije nagrajeni teksti ne objavijo istočasno, vrstni red njih objave nima nobene zveze z njih višjo ali nižjo kvaliteto.

8. — Nagrade so izplačljive v Buenos Airesu.

### V KRITIKAH F. DOLINARJA v Meddobju IV, 4 beri prav:

- str. 265, vrsta 11 odzgoraj: iz usposobljenosti in častihlepja ustvariti;
- str. 267, v. 25 odzgoraj: Die Kroatien, str. 199-200;
- str. 268, v. 19 odzgoraj: lego Slovenije (politične oziroma etnografske);
- str. 278, v. 7 odspodaj: vseslovenski shod 1897;
- str. 281, v. 4 odspodaj: 1924 so celo banaški Nemci;
- str. 282, v. 23 odzgoraj: edino strnjeno slovansko prebivalstvo;
- str. 285, v. 10 odzgoraj: v svoji "protikomunistični" "križarski vojski";
- str. 291, v. 1 zgoraj: temu Puklaveju podobno ime: Čeh Přibih Pulkava.

# SLOVENSKA KULTURNA AKCIJA

je doslej izdala sledeče knjige:

- STANKO KOCIPER: MERTIK. Črtice.  
REMEC - DEBELJAK: KYRIE ELEISON. Bibliofilsko izdanje.  
IVAN PREGELJ: MOJ SVET IN MOJ ČAS. Zbornik.  
KOS - GORŠE; KRIŽEV POT PROSEČIH.  
NARTE VELIKONJA: LJUDJE. Zbirka novel.  
MARIJAN MAROLT: ZORI, NOČ VESELA. Roman.  
BERTONCELJ - ARKO: DHAULAGIRI. Potopisni roman.  
FRANCE BALANTIČ: ZBRANE PESMI.  
ZORKO SIMČIČ: ČLOVEK NA OBEH STRANEH STENE.  
Novela.  
FRANCE PAPEŽ: OSNOVNO GOVORJENJE. Pesmi.  
RUDA JURČEC: LJUBLJANSKI TRIPTIH. Roman.  
ALOJZIJ GERZINIČ: IRENEJ FRIDERIK BARAGA. Oratorij.  
STANKO KOCIPER: NA BOŽJI DLANI. Roman.  
KAREL MAUSER: JERČEVI GALJOTI. Povest.  
NEVA RUDOLF: ČISTO MALO LJUBEZNI. Črtice.  
MIRKO KUNCIČ: GORJANČEV PAVLEK. Povest za otroke.  
KAREL VL. TRUHLAR: NOVA ZEMLJA. Pesmi.  
A. AVGUSTIN - FR. KS. LUKMAN: ENCHIRIDION.  
ZGODOVINSKI ZBORNIK. Uredil Marijan Marolt.  
DANTE ALIGHIERI: PEKEL. Prvi del Božanske komedije.  
Prevedel Tine Debeljak.

V t i s k u :

DNEVI SMRTNIKOV. Emigrantsko pripovedništvo. Uredil  
Alojzij Geržinič.

Slovenska kulturna akcija izdaja tudi:

VREDNOTE, znanstveni zbornik (Urednik Ruda Jurčec. Izšle so doslej štiri knjige). — MEDDOBJE, kulturna revija. — GLAS, informativni štirinajstdnevnik.

v v  
KNJIZNA ZALOŽBA SLOVENSKE KULTURNE AKCIJE

ALVARADO 350, RAMOS MEJIA, BUENOS AIRES, ARGENTINA